

Tartalom

LXVI. évfolyam, 11. szám / 2012. november

VILLÁNYI LÁSZLÓ	A tanú; Levegő; Sorsa	3
POLLÁGH PÉTER	Pár millió; Évai	4
FALVAI MÁTYÁS	Filmesezés	5
VECSERNYÉS IMRE	Hús; Ladikok; Nyelvtan	12
DÉKÁNY DÁVID	kopaszra nyírt; lomtalanítás	14
NAGY GÁBOR	Üzemzavar; Oázis	17
BICSKEI GABRIELLA	A kertben (részlet)	19
PATRICK MCCABE	Reggeli a Plútón (részletek) Fordította: <i>Mihálycsa Erika</i>	25
MIHÁLYCSA ERIKA	Email-váltás Patrick McCabe-el	39
SÁNDOR IVÁN	(Meg)érintések (5.)	44

Ajánlom, kortársam...

FRIED ISTVÁN	A magyar szlovakisztika kérdésfeltevései (Sziklay László emlékezete)	48
ALFÖLDY JENŐ	A humor Kálnoky László költészetében (A költő születési centenáriumán)	61
POMOGÁTS BÉLA	Temetetlen halott (A Nyirő-temetés tanulságai)	66
TÖTTÖS GÁBOR	Mikszáth Kálmán két elfeledett műve	73

mérlegen

HERNÁDI MÁRIA	Az élet déli fénytörésben (Villányi László: Ámulat)	86
ÓCSAI ÉVA	Az eltévedés útján (Balla D. Károly: Tejmozi)	89
SZUTORISZ SZABOLCS BENCE	Megérinteni egy tócsát (Váradi Péter: Papírfigurák)	92

DEMÉNY PÉTER	Egy szép könyv (Szűcs Teri–Szabó Péter: Deltai haggada) 95
GALÁNTAI LÁSZLÓ	Az élet már csak ilyen (Philip Roth: Nemezis) 98
MIKOLA GYÖNGYI	Nyilvános alkony (Varga Farkas kiállítása) 101
SZUROMI PÁL	Végső stációk (Egy film, egy festmény) 104

A Tisza-parton mit keresek?

HOLLÓSI ZSOLT	„Ahogy a művészet változik, a kiállításoknak is változniuk kell” (Beszélgetés <i>Nátyi Róbert</i> művészettörténésszel, a REÖK művészeti vezetőjével) 111
DIÁKMELLÉKLET	TARJÁN TAMÁS: Visszavarázsolt birtok (A GYEREKFIGURA <i>MÁNDY IVÁN</i> MŰVEIBEN)
ILLUSZTRÁCIÓK	A borító CSÁKI RÓBERT <i>Bárány</i> című festményének felhasználásával készült, <i>Unikornis</i> című képe a 107. oldalon és <i>Kívánság</i> című a hátsó borítón. VARGA FARKAS fotói a 13., 16., 24., 65., 94., 100., 103. 110. oldalon és a belső borítón.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

A tanú

Háy Jánosnak

Mi van még a te fejedben, szögezi neki a kérdést
segítőtársa, miután megvallja neki élete titkát,
mi mindent követett el, már maga sem tudja,
ő is kíváncsi, vajon mit hív elő az idő, mire derül fény
abban a valakiben, aki hiteles tanúja se lehetne énjének.

Levegő

Saint-John Perse-nek

Kócsagok között álldogált, minden lépésére szöcskék
ugráltak a fűből, körülvette a nyár illata, emlékezhetett
a fák mögötti gyönyörre, most nem is látogatta meg
a folyót, elég volt közelsége, lassan tolt a biciklit,
s mikor felült rá, érzékelnie kellett az első kerék
laposságát, csak eljut valameddig, gondolta, furcsa
hangokkal gurult egyik utcáról a másikra, éppen annyi
levegője maradt, hogy sötétedés előtt még elérje otthonát.

Sorsa

John Berrymannek

Fekszik augusztus délután, ha most elaludna,
nem övé lenne az álom, hamarosan indulni kell,
vízbe szórják öregén született barátja hamvait,
az ő sorsa talán a vénség, egyik napról a másikra,
legszívesebben egy pillanat alatt változna porrá,
hogy elfújja a sivatag szele, képtelenség időben
megírni a vég rendeletét, rátalálni az igaz színekre.

POLLÁGH PÉTER

Pár millió

Belenézel, belehajolsz, s látod, ami hív, amit félsz, számolatlan orsót, hálót, uszonyt, csápot s bóját, tűnt dolgot, darab időt, rengeteg fejet, filmet, szemet, útravalót –, de nem magadat. Nincs alku, a tükör nem buta, csak ostobák keresik ott maguk. Pár millió éves és ez látszik is a bensőjében: finoman szólva van benne bocsánat. Nem tesz semmit, unottan ezt mondhatod, mégis széltől, késtől megvéd, ha vele hajolsz, ha jól hajózol vele. Jó belenézni: egészen mélyről kell lélegezni. A levegőt felvenni. Néha pihenj, mintha teaszünetet tartanál, engedd el, csukd le, s mintha kötnél, engedj el minden szemet: kell a tükörszünet.

Évai

Kristályos adattár: a tükör nem metafora, hanem tárgy. És filozófia. A legöregebb. Évai talán. Minden a nézés szögén múlik, és nem minden szög horzsol, de látsz folyosót, útvesztőt, rengeteg beragadt holmit, testemléket, szobát, hont, évgyűrűt, alkonyt és alanyt, vérző szférát, mutató ujjakat. Nem is szabad mindent felsorolni. Amire más kíváncsi, az nem látszik benne, nevelje mindenki a sajátjait. A tükör nem tesz semmit.

FALVAI MÁTYÁS

Filmesezés

„Mit adhatok fiúk? Egy jó fagyit?” – mennydörögte Margitka a maga százhusz kilós modorában, hogy keresztbe állt Marciékban a szar. Bátyjával, Matyival önkéntelenül behúzták nyakukat, sumák csókolomot motyogtak, és szemlézni kezdték az unásig ismert kínálatot. Régebben csak Leo jégkrém volt, ami nem volt akkora szám, mostanában viszont rendre érkeztek a nyugati márkák. A Bum-bumot azért szerették, mert annak a nyelébe rágót csomagoltak, két legyet egy csapásra, de az Margitkánál nem volt sose. A Calippo is finom volt, de lassan olvadt, nem lehetett mohón falni, csak türelmesen szopogatni, ha mégis haraptad, belesajdult a fogad, hogy csillagokat láttál. A Cornettót nem értették, fagyí alakú jégkrém, mi abban a pláne, hát éppen az volt a különlegesség, hogy nem fagyit veszel, hanem jégkrémet, ami drágább, tehát magától értetődően kívánatosabb. Ez olyan volt, mint a téli fagyí. Téli? Fagyí? Rendszerint Cerkát kaptak, ami a legolcsóbb volt, szüleiknek vagy nem volt érzékük a jégkrémek kifinomult kasztrendszeréhez, vagy csak olcsón akarták megúszni a dolgot, de Marciéknak most volt pénzük rendesen, mert a szülőktől kapott zsebpénzhez csórtak is keveset a nagyszülők tárcájából – no, éppen csak annyit, hogy fel ne tűnhessen – és időnként a Dédi is dugdosta őket valamicske pénzzel. A legésszerűbb megoldásnak természetesen a Big Trio kínálkozott: három íz, csoki-vanília-eper, méretre is oké, ára is szolid, valahogy mégsem az igazi. A Nogger viszont, az igen, az menő volt, igaz ugyan, hogy ez volt a legdrágább, de vastagon be volt vonva csokival, sőt még mogyoródarabokkal is meg volt hintve. Végül ennél maradtak, úgy döntöttek, kirúgnak a hámból. Marci suttyomban egy Cerkát is oda-csúsztatott a pultra, Matyi megvető pillantásától kísérve. „Hát ez meg?” Marci dacosan válaszolt: „Sárinak.” Matyi affektálva vágott vissza: „Mindjárt gondoltam!”

Sári a harmadik telekszomszéd kislánya volt, talán ha egy évvel lehetett fiatalabb Marcinál. Sokat lógott együtt a fiúkkal, és alig várta a nyarakat, amikor Marci családja szinte naponta járt ki a szentiváni víkendházhoz. Hálás volt a fiúk társaságáért, hogy szóba álltak vele, néha be is vonták a játékba, különösen, ha filmeset játszottak. Ennek lényege abban állt, hogy egy olyan filmet játszottak újra, ami nemrég ment a tévében, vagy – és ez még izgalmasabb volt – maguk találtak ki egy teljes filmet, melynek egyszerre voltak színészei, rendezői és közönsége. Sári Szervácusz Feri lánya volt. Szervácusz – előkelő származást sejtető neve dacára – építőmunkásként dolgozott, és Marci apja gyakran vette igénybe szolgálatait, ha a kertet felásni, csákányozni, fát vágni, vagyis csupa olyasmit kellett, ami a kiskert gondozásá-

val bukolikus hajlamait kiélő színházi direktornak már derogált. Szerváciusz Feri, ez a százkilós, csupa izom, szőke cigány hérosz úgy aprította a fát, mint a cséphadaró, több száz négyszögöl földet forgatott meg ásójával rekordidő alatt, verítéktől csillogó, rettentő izmai szemkápráztatóan vonaglottak bronzos bőre alatt. Marci hallatlanul csodálta benne az átütő férfiasságot. Elmondása szerint ültő helyében képes volt bekebelezni egy fazék töltött káposztát, miközben Marciék valamelyik videokazettáját nézte esténként. A Tordai családhoz ugyanis már egészen korán be-kötötték az HBO-t, és Marci faterja, Szerváciusz kérésére, időnként felvett videóra egy-egy véresebb akciófilmet, hogy a szelíd vadember csillapíthassa vele az amerikai filmek iránti étvágját. „Valami jó víresset, aszongya mívész úr, jó víresset!” – kérte mindig Feri, és meg is kapta. Szinte csak olyan filmeket vettek fel Szerváciusz koszos videokazettáira – amelyek miatt háromhavonta kellett tisztíttatni az ősrégi Telefunken videómagnó olvasófejét –, amiben percenként átlagosan legalább három embert géppuskáztak le a Ferihez hasonlóan kisportolt, amerikai patrióták.

Marcit valami miatt különösen kedvelte. Talán az lehetett az oka, hogy folyamatosan körülötte őgyelgett, és ha Feri – kellően leereszkedő modorban persze – leállt vele beszélgetni, az jó ürügyet szolgáltatott számára is, hogy kicsit pihenjen a munkában. „Nézz ide fiam, aszongya, milyen ez a Hilti!” – éppen a régi betonkerítést és annak alapozását bontotta le egy közepes méretű légkalapáccsal, pont olyanul, amilyen combnyi vastag alkarjára volt tetoválva kékeszöld tintával. „Nem bírnád el, aszongya fiam, mi?” – és büszkén nyújtotta oda Marcinak, hogy támassza meg, amíg rágyújt egy mentolos szofira. „Merugye, aszongya, ez jó gép, meg komoly gép, aszongya, csak hát ez se bírja sokáig.” Ezen a ponton szinte szánakozóra váltott arckifejezése. „Aszongya, nem én nem bírom, aszongya, hanem a gép nem bírja, aszongya.” Marcinak efelől kétsége sem volt. „Hanem nízzed, fiam, aszongya, níz meg, hogy szítmargyaja a kezem, bazmegaszongya!”

A fiúk félénk mozdulattal tolták Margitka elé a jégkrémeket, aki egy lendületes mozdulattal hajított be egy kilós disznósajtot a hűtőbe, bele is remegett a maszatos üveg. Ma látványhűtőnek neveznék az ilyet, a vásárlók felé néző oldala üvegből volt, látványosnak tehát látványos volt, annyi szent, ahogy egymásba tekergőző kolbászkígyók, kövesztett szalonna, fél rúd zalai, löncsfelvágott, főzőkolbász, és még vagy egy sor zsíros portéka zsúfolódott össze benne. Ránézni is felért egy optikai alapú infarktussal. „Köszönöm fiúk, aztán meg ne fájduljon a torkotok!” A fiúk úgy összerendezték Margitka zengő baritonjától, majd kiejtették kezükből a zsákmányt. „Mit olvasol, Marci?” – kérdezte Margitka, olyan hangon, amely felfogása szerint kedveskedő lehetett, Marci mégis úgy érezte, mintha rossz leheletű, atlétatrikós verőlegények vallatnák, arcába irányított lámpafénynél. Marci félénken nyújtotta felé Alexander Beljajevtől A kétéltű ember című Delfin Könyvet. Margitka felvette zsírtól maszatos olvasószemüvegét, amely rendszerint ott lógott nyomorogva két hatalmas melle között, a könyvet kicsit eltartotta magától a távollátók jellegzetes arckifejezé-

sével, lefelé görbülő ajkakkal, mintha „A” betűt formálna, majd erőteljes biccentéssel dobta vissza a pultra. „Olvassál csak, okos gyerek vagy! Ügyvéd leszel, ugye?” Marci igyekezett mosolyt erőltetni arcára. Bólintott. „Az jó, ügyvédnek lenni. Azok sokat keresnek.” Mintha el is mosolyodott volna kicsit, habár ezt nehéz lenne igazolni. „Na viszlát, fiúk!” E vezényszóval mintha csak azt kiáltotta volna: „Oszolj!”. A srácok megkönnyebbülten osontak ki a vegyesbolt hűvös, félhomályos helyiségéből az erőszakosan tomboló, forró nyári délutánba. Furcsa dolog volt ez Margitkával. Marci szerette, mert vele mindig kedves volt, ugyanakkor nem lehetett nem tartani tőle legalább egy kicsikét. Margitka mindig kitüntetett, persze kissé szögletes kedvességgel fordult Marci felé, talán azért, mert mindig legalább egy könyvet cipelt hóna alatt. Egy ilyen okos gyereket, aki mindig könyvvel lófrál, becsült a boltos aszszonyság, talán mert maga sohasem olvasott végig egyetlen könyvet sem, így számára előkelő, egzotikus dolognak tűnt az olvasás. Fejébe vette, hogy Marcinak jógásznak kell lennie, mert azok ilyen okosak, ahhoz kell sok könyvet olvasni, és ez a képzettársítás kitörölhetetlenül bevette magát a fejébe. Marci egy ideje nem tiltakozott. Mi több, ő is egyre vonzóbbnak tartotta a gondolatot, hogy nagy ívű szónoklatokkal, Petrocelliként kápráztassa el az esküdteket. Zavarba ejtő volt ez a jóindulat, de az ennek nyomán Marciban kisarjadzó szimpátiát változatlanul beárnyékolta Margitkának, ennek a tiszteletet parancsoló monolitnak félelmes megjelenése. Margitka rettenetes fizikuma, talán fölösleges tovább hangsúlyozni, elrettentő külsőt kölcsönzött neki. Nem volt az a nagydarab kubikus, terjedelmes kamionszofőr, inas kőműves, aki ne hunyászkodott volna meg, ha ez a vérbeli parasztasszony rájuk dörrentett. Mivel a környéken nem volt kocsmá, a vegyesbolt egyszersmind a munkakerülő, vagy alkalmi munkára váró, napszítta férfiak társasági központja is volt, akik mezítelen felsőtestükre felkantározott kertésznadrágban, izzadságtól összecsomósodott, sűrű hónaljszőrzettel, némi foghíjjal és részeges vigyoroktól megsűrűsödött nevetőránccal támasztották a bolt falát, Kőbányait iszogatva, bár az iszogatás nem írja le pontosan azt a folyamatot, amikor szinte az ádámcsutka egyetlen moccanása nélkül öntötték magukba egy teljes üveg tartalmát. A részeg ember hiú fajta, gyakoriak voltak tehát a sértődések, kisebb-nagyobb, csonttörésig fajuló torzsalkodások. Margitkának nem volt szüksége koltra ahhoz, hogy egy sheriff fellépésével és autoritásával számolja fel a perpatvart. És ez nem a testi erőfölény csodája volt csupán – jóllehet Margitka, népmesei fordulattal élve, hetet is kifektetett volna egy csapásra –, sokkal inkább a tekintély és az önbizalom ellentmondást nem tűrő megnyilvánulása. Jól példázta ezt a megingathatatlan magabiztosságot, amikor Marci faterjának Opel Kadettja a vegyesbolt előtt robbant le, emelkedőnek felfelé. Margitka lecsapta a pultra szennyes konyharuháját, és a fejét vakargató Tordai színi direktort erélyesen utasítva megindult az autó felé: „Üljön be művész úr, megto-lom!” Végül megegyeztek abban, hogy némileg ésszerűbb megfordítani a kocsit, és lejtőnek lefelé meglódtítani. Egyszóval marcona jelenség volt ez a nő, bár nőisége is igencsak megkérdőjelezhető volt. Egészen a közelmúltig Marciék még csak el sem

tudták volna képzelni, hogy valaha lett volna férfi az életében, Margitka olyan volt, mint egy elhagyatott telek kellős közepére ültetett, vastag derekú diófa.

„Én tudok ám egy titkot.” – jelentette ki alig palástolt büszkeséggel Sári. Matyi megvetően fordult el. Mit tudhat ez a kis csitri. De azért látható volt, egy hangyányit őt is felcsigázta, mi lehet Sári titka. Marci elkezdte kérlelni, de Sári egyelőre kérette magát. Marci megelégedve a dolgot, zsarolóra fogta: „Kaptál egy jégkrémet, úgyhogy mondd el!” Kicsit elvörösödött, érezte, hogy nem illik ajándékért cserébe kérni bármit is, de nem tudott ellenállni a titkoknak. Most is éppen titkokkal bajlódtak. Palackba zárt üzenetet küldtek a jövő gyermekei számára. Marci hozzájutott valahol egy kártyanaptárhoz, amely az ősmagyar rovásírás ábécéjét tartalmazta a latin megfelelőikkel párosítva. Azóta rovásírással vezette naplóját, jóllehet kevés olyan dolgot írt bele, amit más ne láthatott volna. Most is rovásírással írták rá egy félfamentes rajzlapra, hogy a megtaláló hol lelheti fel a telek legkülönbözőbb pontjaira elrejtett Negro cukorkákat. A Negrót nem szerette senki, így nem volt nagy kár értük. Ezt a rajzlapot a faterjuktól csórt öngyújtóval körbeégették, hogy a szegélye patinás benyomást keltsen, jól össze is gyúrték, összekoszolták, mondhatni antikolták. Összetekerve egy üres Kőbányais üvegbe dobták, bedugaszolták, és most tartottak ott, hogy elássák a homokozóba.

Sári persze zavarba jött Marci szokatlan gorombaságától, de hamar túltette magát az ilyesmin, gyanakvón körbepillantva, hogy nem hallja-e őket más is, kiadta a titkot: „Margitka megölt egy embert. Egy férfit. Még régen.” Matyi szemeit forgatva röhögött föl, kis hülyének bélyegezve Sárít. Marcit bántotta Matyi lenéző magatartása. Matyi néhány napja kerek perec kijelentette, hogy már rég nem kellene bevenni Sárít se a filmesbe, se a palackos játékba, mert olyan ízé. „Mizé?” – kérdezte Marci. „Hát ízé, csóró is, meg cigány is. Meg olyan kis vakarcs. Tök ronda.” Tény, hogy Sári nem volt egy szőke szépség, tudta ezt Marci is, kissé kényelmetlenül is érezte magát emiatt, mármint hogy olyan lánnyal lógnak együtt, aki nem olyan szép. A városban, pláne a suliban tutira nem mutatkozott volna vele. Talán ezért is dühítette ennyire Matyi lenéző kijelentése, és a beszélgetés csakhamar birkózásba toroklott, amiből természetesen Matyi került ki győztesen. Marci bátyja most is orrát színpadiasan felhúzva vonult el, jelezve, hogy nem hajlandó tovább keveredni ezzel a plebsszel. Gyűlöllek: távol légy, alacsony tömeg!

Marci segített Sárinak kézzel lapátolni a homokot. „Hogyhogy megölt egy férfit? Miért?” Tényleg, mi oka lehetett Margitkának bárki is megölni? Lehetett mégoly rettenetes küllemű dromedár, a szíve vajból volt, ezt Marci érezte. „A vőlegénye volt, és megcsalta. De ez már nagyon régen volt. A faluban régóta beszélük.” Hát igen, Sári bennszülött szentiváni volt, tudott mindent, ami Marciéknak – akiket afféle „városi parasztként” emlegettek – nemigen jutott tudomására, jóllehet ez állítólag széles körben elterjedt pletyka volt, ami egyenlő a bizonyossal, vagyis azzal, hogy evidens. Marci zavarba jött az új információtól, mélán kapirgálta a homokot. „Én ezt nem hi-

szem el. Különben is, akkor börtönben is kellett lennie, nem?” Sári elmélyülten várta a gödröt, már majdnem elég mély volt, hogy a palackot elrejtthessék. „Nem ült börtönben. A Laci bácsi magára vállalta, és őt tették hűvösre. Nyolc évig volt benn, állítólag.”

Ez már hihetőbb volt valamivel. Senki nem értette, Margitka miért olyan szolgálatkész és türelmes bátyjával, Laci bácsival, aki soha nem dolgozott, hasznát nem lehetett venni, csak ült az udvaron, ivott és ordítozott. Nem egyszer kezet is emelt a hűgára, ami bárki mástól felelőtlenül vakmerő cselekedet lett volna, de őrá mindig ráhagyta Margitka, beérte egy néhány napos mosolyszünettel. Ha Margitkától tartottak a fiúk, Laci bácsitól egyenesen rettegték. Soha nem tetszett neki semmi, és minden alkalmat megragadott, hogy a fiúkba belekössön néhány keresetlen szóval. Az volt a vesszőparipája, hogy mivel városi gyerekek, „olyan puha a pöcsük, mint a puding”, és hogy látszik rajtuk, soha nem fogtak még kapát, nem aszalódtak a napon ásóval a kezükben, hiszen lám, „olyan fehérek, mint a bolti zsír”. Ez Marcit azért is érintette különösen érzékenyen, mert minden állítást igaztalannak vélt. Az öreg szerint ráadásul állandóan a vegyesbolt kertjében randalíroztak, és tönkre tettek mindent, noha a legrosszabb indulattal sem lehetett volna állítani, hogy valaha is randalíroztak, vagy bármiben is kárt tettek volna. Azt sem tudták, hogyan kell randalírozni. Laci bácsiról tehát minden rosszat el tudott képzelni Marci, és cseppet sem lepődött volna meg, ha a gyilkosságot – már ha létezett ilyen egyáltalán – a vélekedésekkel szemben mégiscsak maga Laci bácsi követte volna el.

Szép lassan elkészült a gödör, belehelyezték az üzenetet tartalmazó palackot, és miután visszahúzták a gödörbe a homokot, elégedetten álltak fel, lenyomogatni talpukkal a huplikat. Sári látta Marci arcán a zavart, ahogy homlokráncolva nézte még mindig a betemetett gödröt. Odament hozzá, szelíden megfogta a kezét, rámosolygott csúnyácskán bájos arcával, és inkább kijelentette, mintsem kérdezte: „Holnap filmesezünk? Eljátszhatnánk, hogyan ölte meg Margitka a férfit.” Marci – még mindig komoran – bólintott, majd szemlesütve elvörösödött a pusztól, amit a felálgaskodó Sári ügyetlenül a füle tövére nyomott.

Másnap reggelre Szervácusz Feri is odahívta apjuk, fürdőmedencének ásatott helyet vele, ami kirívóan városias és visszataszítóan úrgazdag gesztusnak minősült a falu népe szemében. Szervácusz nem zsenírozta magát, kiásta ő, amit kellett, Tordai elsőrangúan megfizette az elsőrangú munkát, és a tornácon hűsölő rekesznyisört is elismeréssel nyugtázta Feri, magában már szépen beosztva arra a napra. Valahogy mégis lassan cihelődött a munkához, tétován toporgott, csak nem akaródzott nekikezdeni. Végül erőt vett magán, és rákérdezett Tordainál: „Mívész úr, aszongya, nincs itthon magánál véletlenül valami... valami konyak, aszongya... vagy valami likőr? Csak hogy jobban menjen kicsit a munka”. Marci faterját váratlanul érte a kérdés. Hímezett-hámozott, hogy hát nincs sajnos ilyesmi a telken, ők nem szoktak itt inni. Feri már éppen fordult volna az ásóhoz, lemondóan és kissé csalódottan, mire Tordai arca felderült. Szégyenlősen bár, de felajánlotta: „Hát nézze Feri, nem tudom,

hogy jó lesz-e, de van itt valami ősrégi szilvapálinka, ha meg nem sértem vele.” Szerváciusz megrökönyödve vette az ajánlatot: „De hát mívész úr, aszongya, hát én pontosan erről beszílek!” Ezután meg is indult a munka, Feri úgy dúlta a földet, mint egy hús-vér buldózer.

Marci is kapott néha feladatot: leszedgetni a burgonyalevélről a krumplibogarat, felszedni az érett epret, feketeribizlit, és néha abban a kitüntetésben is részesült, hogy kapálhatott, amihez édesapja külön vett egy kisebb, gyermekméretű kapát, így aztán semmi sem állhatott Marci útjába, hogy édesanyja féltve nevelgetett dália-ít tőből kivágja. De legtöbbször a kert végében álló, több évtizedes cseresznyefa környékén időzött. A fa fekete színű, mézédessé, diónyi nagyságú cseresznyét termett, az ágak csak úgy roskadoztak terhük alatt. Ennek a nagy fának a közepén, ahol a törzs háromfelé válik, rendezte be Marci az olvasóhelyet néhány székpárnából és spárgából. Ide mászott fel olvasgatni A kétéltű embert. Ha éppen szájába lógott egy-egy fürt érettebb cseresznye, hát lezabálta a fáról, és saját magával versengve cseresznyemag-távolköpő bajnokságot rendezett. Az olvasóhely ráadásul a felnőttek előtt is ismeretlen volt, a hatalmas fa levelei szinte tökéletesen takarták a menedéket. Ide a fa alá állt be mindig Sári, óbégatva Marci után, hogy jöjjön le játszani.

„Nyugodj bele, hogy te fogsz meghalni. Legfeljebb eljártsszuk még egyszer, és akkor cserélünk.” Mindenáron Sári akart lenni Margitka a filmesezésben, elvégre lány, de Marci nem engedhette meg magának azt a presztízsveszteséget, hogy ő haljon meg, még ha így is lenne logikus. A filmes játékban mindig igyekezett úgy keverni a kártyákat, hogy ő legyen, aki élve marad, és általában Sári volt a gonosz, akit rendszerint ilyen vagy olyan módon eltettek láb alól. A hetek-hónapok során elsőrangú hullává avanszált. A helyzet tehát fura volt, Marci játszotta Margitka szerepét, Sári pedig a csalfa vőlegényt alakította. „De hogyan ölte meg?” Sári tétovázás nélkül vágta rá: „Húsvágó bárdal. Állítólag belevágta a férfi feje búbjába, hogy szétnyílt, mint egy dinnye.” Sárinak mindig így mesélték szülei, hogy szétnyílt, mint egy dinnye. „De mi legyen a bárd?” – kérdezte Marci, majd rövid keresgélés után talált egy vastag diófabotot. „Ez jó lesz!” – suhogtatta feje fölött. „Akkor csináljunk úgy, hogy most érsz haza, és rájössz, hogy másik nővel szerelmeskedtem” – javasolta a lány. Marci elpantomimezte a jelenetet. Babrált egy kicsit a képzeletbeli kulccsal, benyitott, betette maga után az ajtót. Egyszerre szerepben érezte magát. „Hallottam a faluban, hogy azzal a nővel voltál!” – ordította váratlanul Sárinak, aki hirtelenjében leblokkolt a támadó hangvételtől. Mentegetőzni kezdett: „Dehogyan hallottad, tudod, hogy Szentivánon mindenki csak pletykál.” Marci egyre jobban felszívta magát. „Úgy, tehát tagadod? Márpedig engem nem versz át.” Sári magában kuncogott Marci vehemenicáján. „Jaj, Margitkám, tudod, hogy csak téged szeretlek, nehogy elhidd, amit mondanak.” Marci élvezte, hogy Sári, legalábbis szerep szerint, fél tőle, végül teljesen elkapatta magát. „Úgy, szóval hazudsz is?” Ebben a pillanatban a mímelt bosszúvágytól vezérelve jó nagyot suhintott a diófabotot.

Meg akarta állítani, mielőtt Sári fejét érte volna, de a lendület túl nagy volt, már akkor érezte, hogy baj van, amikor meglódította a botot. Sárít a feje búbján találta el. Ha történetesen bárd lett volna a kezében, kétség sem fér hozzá, szétnyílt volna, mint egy dinnye. Sári fenékre huppant az ütéstől, és keservesen sírni kezdett, Marciban megfagyott a vér. Ezért irgalmatlan leszúrást kap, apja megint ordítani fog vele, talán még a Szervácusz Feri is elkapja, és lapát kezeivel összeroppantja. Pedig ő nem is akarta. Csak nézte a síró Sárít, aki két kézzel fogta a fejét, végül zavarában elszaladt.

Mintha a cseresznyefa levelei között még jobban megrekedt volna a hőség, Marcinak nehezebbre esett a légzés szokásos olvasóhelyén. A kósza szellő éppen csak megmeglegyintette az ágakat, enyhét nem adott. Marci két kézzel tömte magába a szénfekete cseresznyét, csámcsogta az édes masszát, a leve kétoldalt folyt ki szájából, egyenesen Kodak feliratú trikójára. A magokat nem merte kiköpní, nehogy magára vonja a figyelmet. Már vagy fél órája elszaladt, Sári biztosan szolt azóta Szervácusz Ferinek, Feri talán az apjának is, előbb-utóbb felbukkannak a környéken, hogy kérdőre vonják. A nyálkás cseresznyemagok csak gyűltek a szájában, egyre több és több, végül már nem maradt hely a cseresznyének, pofazacskója színültig megtelt a magokkal. Mivel szájon keresztül nem tudott levegőt venni, hangosan szuszogott, és ijedtében majdnem kiköpte mindet, amikor meghallotta Sári hangját. A kislány ott állt a fa alatt. A levelek takarták ugyan az arcát, annyi mégis látszott, hogy vörös szemei a sírásról, a homlokán felduzzadt púp pedig Marci gáztettéről tanúskodtak. De volt az arcán valami bizonytalan mosolyféle is. „Marci, itt vagy? Tudom, hogy itt vagy!” Kiabálta kedves, hízelgő modorában Sári. Marci dülledt szemmel igyekezett visszatartani szájában a cseresznyemagok arzenálját, nehogy kitörjön – kilétét felfedve –, mint egy géppuskasorozat. „Marci!” – kérlelte még mindig kedvesen, könnyeit ügyetlen, gyerekes mozdulatokkal törölgetve Sári. „Mikor jössz vissza játszani?” Marci szuszogva, égő arccal, pofazacskójában vagy harminc maggal nézte a lányt, ahogy ott áll a fa alatt, felfelé nézeget, kémleli, hol rejtőzhet a fiú, ingatja kis koszos alakját, szoknyáját tépkedi kivörösödött, de mosolygó szemekkel.

VECSERNYÉS IMRE

Hús

Mint a rossz álom, ami ráül a nyelvre és kikönyököl a száj húsára,
hiába fogkrém, pálinka, chili, Tolsztoj vagy kerékpár, ott marad estig,
befészkel a következő álomba, és kitölt egészen, egy halott ül benned,
aki aztán a párnádra dől.

Amikor kipróbálsz egy tollat, hullámvonalat rajzolsz, a tengert. Árnyékot
vetnek aztán a madarak a papír fölé és megremeg a szíved húsa.
Szonettkéek égben úsznak jambikus sirályok egészen a paráznaságig,
aztán csak lüktet, egyre lüktet.

A csóknak teste van, s ha jó, egészen telt. Rubens asszonya a csók,
akinek erős vádlója van, igen, a vádli jambikusan úszik a párnán,
hiába ül benned egy halott, ezek a sirályok itt lüktetnek, lüktetnek
elevenen, paráznán, akár a hús.

Ladikok

Régi, nagy, gazos várrom a tapasztalat. Az úton kilométerkövek helyett
kifordult belű rókák. Szurkos ladikok ereszkednek le az erdő szemhéján.
Éjféli, görbe fényben panaszkodnak egymásnak a hideg fészkek.
Úgy kell ragaszkodnod, hogy menekülésnek higgye a húsától, mert akkor
egyszer beenged a lazac párnák közé, ahol rózsaselyem a tenger.
Egérszagú kukoricagórén a poros pohár, naplóbejegyzés. Napon szárított
paradicsomban fényes csizmáját nézegeti a sas. Bármédig, bárhová,
gipszre öntött húslevesben, erjedten és tollasan, halott anyádba visszavarrva.
És az ég. Legördülsz a töltés oldalán, tágra nyílt szemmel, zöld és kék, zöld és
kék, ennyi volt.

Nyelvtan

Hevertem annyiféle mondat hálójában rab. Lettem volna mellkas,
páncél, kovácsolt csontozatra hajtogatott szíjköteg, izom.
Mézzel mennyezetig töltött kuplerájban
félrehúzott függöny a szó szerkezet. Hevertem annyiféle
ágy négy lábán, dúcolva. Lettem volna kevert nedvek térképe,
ész ország, lett ország, litánia, az egész altikum. Hevertem annyiféle
mórahalmi papsajtos szöcske, egyeztetetetlen. Lettem volna
hazaszaladás, pisilnikell, és ugyanazzal a lágy hallal heverni
annyiféle mondat hálójában, rab.

DÉKÁNY DÁVID

lomtalanítás

apránként hazahordalak.
először a kedvenc öngyújtódat,
majd egy fülbevalót, egy lejárt bérletet.
aztán egyik nap a zsebemben maradt
a kézfejedről az elnyomott csikk foltja.
és a szürke pont a tenyeredből –
kilenc évesen a padtársad ceruzát szúrt bele.
és magammal vittem a kék anyajegyet is
a hajadból, amit én vettem észre először,
most meg nincs, aki megmondja, hogy eltűnt.
aztán elcsentem a mosolyodat,
s rögtön fel is próbáltam egy kirakat üvegében.
a gesztusaidat.
és azt hiszem, már a szavaid is az enyéme.

hirtelen állok majd fel,
és a ház elé, az utcára hordok mindent,
ami tőled van.
napok óta nem fürödtem,
és hétvége van, kora délután.
emberek jönnek autókkal
és lopott bevásárlókocsikkal,
hogy kiválogassák, ami még eladható.
csak hárman tudják megemelni a bocsánatkéréseket,
az összegabalyodott félreértésekről pedig
leégetik a műanyag burkolatot.

nem tudok visszamenni.
el kellene költözni,
de tudom, hogy minden költözés után
marad néhány hajléktalan érzés.
és nem akartam. nem akartam,
hogy mikor majd vendégeket vársz,
undorodjanak,
hogy mennyire lelaktam a lelked.

kopaszra nyírt

mióta elvitték, nem tudunk róla semmit.

kopaszra nyírt fejjel ülök a lépcsőn,
úgy nézek ki, mint egy fiú.
a keresztretjvényben minden kimaradt négyzetet
más színű filctollal satírozok be.
sosem fogom megtudni, mi a tórium vegyjele
és a nyolcбетűs kelet-ausztráliai város nevét sem,
pedig ott ilyenkor tavasz van,
nagyjából most jön fel a nap,
és milyen lehet...

mióta elvitték, nem tudtunk róla semmit,

de ma a reggelinél valaki azt mondta,
hogyan látta a fényképét egy tejesdobozon.

a lakókocsiparkhoz futottam,
ahová ő vitt először.
nem ismerte az utcákat,
nem ismerte a házakat és az üzleteket.
a trolivezetéket követve talált ide mindig.

azt hiszem, ezen a környéken lakott azelőtt.
itt beszélt egyszer a szüleiről is,
hogyan egy szobában aludt velük,
és éjszaka mindig hallotta őket a sötétben.

aztán a kikötőnél a garázssor,
ahol nyáron a tetőn aludtunk,
új neveket adva és új határokat húzva
a csillagképeknek.

azt hittem, hogy én meg fogom találni,
hogyan én mindent tudok róla,
de nem volt sehol.
vagy csak nem ott, ahol előtte velem is.

kopaszra nyírt fejjel ültem a hintában,
meggyújtottam a láncon felakadt ökörnyálat,
majd a csikket a homokozóba pöccintettem,
és egy pillanatra megsajnáltam
a tűzoltókat,
az önkénteseket
és még a menekülő állatokat is
a holnapi erdőtüzben.

NAGY GÁBOR

Üzemzavar

Akit az isten elhagyott,
annak az ég nehéz, könnyű a föld.
Mint megnagyobbodott
szívet, cipeli bordakosarában
az időt.

A reggel burkán átszakadt
s megszületett, halva, az álom.
Az agy kábán matat:
féléberség köldöksinórján vissza-
találjon,

ahol a Rába és Szamos
vize összefolyik, a képzelet
és emlék iszapos
torkolatába. Nem ringat el bölcső-
helyed.

Akit a kétség szoptatott,
azt a vágy légszomja ha élteti.
Az emlékül hagyott
üzenetek: egy másik élet
rejtjelei.

És rég feledésbe merült a kód.
Üzemzavar a szívben.
Ne várd: cserbenhagyód,
szószegődő kalandorod a partra
segítsen.

Szokd meg a mélység rendszerét:
ki levegőért felszínre bukik,
még annak is szeret
ejtheti, szemhunyasnyit ellásson
a csillagokig.

Oázis

a pultos lány a júpísi médiatárából
Christina Aguilera-t nyomatta *Ez eszement jó igaz?! Ha az ember nem látná hogy fehér azt hinné néger olyan állati a hangja!*
elmerengtem pohár Gejzír söröm
felett písi duma-e ez itt Újlipótváros
szívében aztán mert Christina Aguilera-t
nem ismerem illetve hallottam már
csak nem tudtam hogy ő az isteni Christina
a látványsör helyett – mely belülről
emészti fel habját – kértem egy pohár barna
Litovelt látványosan olcsóbb meg jobb is
Aha örületes hang tényleg meg kell veszni tőle! azt mégse mondhattam
hogy mostanában Saint-Saënt meg Villa-Lobost
hallgatok az ember még egy retró-kocsmában
is próbál szalonképes maradni vagy nem
egészen hülyének látszani támadt is egy
mentő ötletem *De a Coldplay se rossz nem? A Coldplay? Persze kurva jó!* és nem voltam
benne biztos hogy most meg nem ő hazudik
csak a fair play kedvéért ne különbözzünk
túlságosan ez vendéglátós szabály is
így hát nem meséltem el hogy csatolmányként
kaptam ajándékba Coldplay-számot tetszett csak kár
hogy nem értem a szövegét ő bezzeg az unatkozó
pultos lány kívülről fújja az angol dalokat
magamra maradtam a gondolattal hogy az élet
is afféle látványsör no persze nem gejzír
csak amolyan csendesen fortyogó belülről
emészti el a túlhabzó vágyat
hogy megértsen az a másik akit hófúváson
sivatagon is átvinnél a hátadon is akár
afféle régimódi csatolmányként

BICSKEI GABRIELLA

A kertben

(RÉSZLET)

1.

Tegnap levelet kaptam Aritól, ide másolom a végét: „... a legfőbb vágyam ekkor már az volt, hogy ne legyek sehol sem.

Előtte, de ezt tudod te is, mindenfélével próbálkoztam, évekig kínlódtam, míg rájöttem, gyakran kell változtatnom a helyem, mert amíg változom, legalább addig nem vagyok ott, nem vagyok sehol. Persze mindezt úgy, hogy egy pillanatig sem hittem, ez lenne a megoldás, meg már kezdett fárasztóvá is válni ez az egész, így elkezdtem más módszerek után kutatni. Helyváltoztatás nélkül megpróbálni, először is otthon lenni több helyen, majd közénk csúszni, köztük lenni, egyikben sem jelen lenni.

Nagyon igyekeztem, eljátszottam rengeteg szerepet, próbáltam nő lenni, férfi, apa, anya, férj, feleség, gyerek, voltam megrögzötten szigorú zongoratanár, rekedt torkú éjjeli pillangó, bártáncos, nem beszélve arról, amikor elmentem egy sörgyárba munkásnak. Hogy igazi munkás lehessenek, úgy kellett élnem és gondolkodnom, ahogy ők is teszik. Dolgoztam mészárszékekben, hentes voltam, tudtam, hogyan készülni a paprikás szalámi. Mindennel azonosultam, ismertem a legapróbb gondolataikat, gondolataimat, egyre megy. Ettem szalonnát, kolbászt, csicseriborsót, kéalgát, fügekaktuszt, egyiket sem szerettem igazán, de jól ismertem az ízeket. Kezdetől fogva idegen volt minden, nem volt maradásom, így megtanultam, hogyan kerülhettem ki őket, hogyan kerülhetek közéjük, hogy ne legyek egyik helyen sem, azaz ott legyek valahol, csak mindentől egyforma távolságra. Megtanultam ezzel a másik nyelvvél is élni, egy másik időben. Minden időben otthon vagyok, mégsem gondolkodom egyikben sem. Ariel”

Ekkor tudtam meg a nevem. Nem ér semmit.

2.

Adamot Maude mutatja be, és azt mondja, ő az, akinek minden verse a szerelemről szól. A szerelem pompás beindítója az emberi tevékenységeknek, a legfontosabb lelki aktivitás, amit csak nyújthat a természet, hogy kimozduljunk önmagunkból valaki más felé. Így tudnám lefordítani őket, kicsit unalmasak, de nagyon szépek.

Adamnek öt macskája van, az egyik közülük eltűnt a tavasszal, és nem is kerül elő. Marad négy fekete kandúr.

Adam kedvence egy lilavirágos ing, hol egy viseltes barna zakóval, hol egy sárga virágos kendővel kombinálja. Adam kalapot is hord. A kalap is elnyűtt.

Maude esküvője után, késő éjjel, amikor kezd kiürülni a fogadó, a kezembe nyom egy meghívót a következő összejövetelükre. Nem sokat tudok róluk, de csodálkozónék, ha csak úgy bárki résztvehetne a találkozóikon.

Furcsa dolgokat művelünk, mondja mosolyogva, velem jöhetsz, és megfogja a kezem. Aztán megkérdezi, vele alszom-e az éjjel, egy barátjánál szállt meg, és egyedül van az egész házban. Összerezzenek, nem ismerem ezt az embert, majd a ruhám után nyúl, valamit mondani akar, de abbamarad.

Ma ismerkedtem meg Adammel.

3.

A nevem Edward K., és pár éve ismerkedtem meg John D.-vel, aki által rendszeresen találkozhatok a Királynővel.

D. egy házastárs vénember, de nincs az a pénz, amiért lemondanék a társaságáról.

Tegnap éjjel már a Hampton Courtban jártunk, a napokban hívatott ide a Királynő, ritkán tartózkodik itt. A palota méretei lenyűgözőek.

D. éjjel fél kettőig virrasztott a lakosztályán, kísérleteket folytatott a Királynő jelenlétében, miután az aludni ment, Geoffrey-vel küldetett értem. Valamiért kizártak az aznapi szeánszból, de rájöttem, nem ez az első eset.

A palota bal szárnyában lakom, a vendégek részére fenntartott első udvari lakosztályok egyikében, D. pedig az ellenkező részen, és a második udvaron túl. Geoffrey egy titkos folyosón át érkezik, ő John legbizalmasabb inasa, eléggé tájékozott a rejtelmekben. Ismer mindent, legalábbis ő azt hiszi, minden titkos járatot a palotában. Nekem mint vendégnek, be kell érnem a hivatalos, főbb útvonalakkal, a hátsó udvarokba sem léphetek be.

Háromnegyed kettőkor kopogást hallok az ajtómon, majd reteszeltolódás, és egy gyertyával megvilágított kísérteties alak néz be a szobámba. Megkérdezi, felébrészthet-e, mert a Mester szeretne velem találkozni még ma éjjel. Kiszámítom, ha a Királynő fél kettőig volt nála és utána küldetett értem, akkor a titkos folyosón tizenöt perc a távolság innen a palota második udvarbéli, ellentétes oldalon lévő szárnyáig, míg nekem a kerülőúton sokkal tovább fog tartani amíg odaérek.

Megyek már, mondom, mondd meg a Mesternek, felöltözöm és ott leszek.

Fogom a gyertyám, ismerem a járást, naponta többször teszem meg ezt az utat D. lakosztálya és az enyém között. Át kell mennem az első udvaron, semmit sem változik Wolsey óta, ő is az első udvari épületekben szállásolta el a vendégeit. Ijesztő ez a vöröstéglás monstrum, így éjjel sötétben, kémények csavarodnak az ég felé. Átmegyek a bolthajtáson, a két torony alatt, Henrik kőbevésett címere, azzal az ért-

hetetlen évszámmal, ezerötszázhatvanhat. Az udvar kövén kopognak a lépteim. Kikerülöm a konyhát, nem akarok belekeveredni az útvesztőjébe, meg D. lakosztálya is a szemben lévő szárnyban van, az ellenkező oldalon. Nem ott, ahova teniszezni járunk, gyűlölöm azt a játékot, unalmasnak és fárasztónak találom. Már a második udvarban vagyok, ez is hasonlóan vöröstéglás, bevilágítja a gyertyám, Anne Boleyn kapuja, kikerülöm azt is, ha tehetem, nem alatta jövök át a Clock Courtbe, eddig még mindig rossz emberrel találkoztam ott. Felnézek az órára, beleborzongok, az a szerkezet ott a kapu felett, háromemeletnyi magasságban, megmutat mindent. A mai dátumból nem látszik az évszám, árnyékot vet rá a hold, november huszonhárom, éjjel két óra. Nem időzök itt tovább, habár mást is leolvashatnék róla. Most nem megyek keresztül az udvaron, egy mellékajtón át jutok a csigalépcsőhöz, már nem sokan használják. Végigjárom az első emeleti helyiségeket, átsétálok az ebédlőn, így közelítem meg a szemben lévő palotaszárnyat. A lépteim kopognak, az árnyékom megnyúlik, nincs egy lélek sem ébren, recseg a faburkolat. Ha elejteném a gyertyát, lángra lobbanna itt minden, játszom a gondolattal. A másik folyosó végén fényt látok, ott kezdődik a Mester lakosztálya, végre megérkezem. Nyílik az ajtó, egy fiatalember hagyja el D. laboratóriumát, fekete ruhában, csuklyát húzott a fejére. Köszönök neki, Robert F. az, megsímerem a hangjáról, a Királynő pénztárnokának a fia. Nem jó jel ez, már ebbe is belekeveri őket, így is mindenütt ott vannak. A másik ajtón Francis távozik. Egek, itt az egész társaság! Remélem, nem nélkülem próbálgatták a kísérletet, remélem, D. nem avatta be őket a közös nyelvünkbe, remélem, nem terveznek ellenem semmit. D. sátáni kacaját hallom, még valaki van rajta kívül a teremben, de mire beérek, az is eltűnik, sosem tudod meg ki volt az, vigasztalom magam. Vestigia Nulla Retrorsum, válaszolja D., mintha olvasna a gondolataimban, folytassuk, kedves barátom, és hátba vereget.

4.

Adam vár a Pimlico-nál, gyalog megyünk tovább Chelsea-be, ott lesz a találkozó.

Ma nem történik semmi rendkívüli, súgja a fülembe, van egy könyv, mondja, ismered a címét, kérdezi, arról fogunk beszélgetni, nem ismerem, mondom.

Elered az eső, csókolóztok, soha nem áll el.

5.

Vége beszél sz róluk, valami közöd van hozzájuk, azt hiszem, de nem értem rendesen, motyogsz. Csak nem egy nagymesterrel állok szemben? Azt mondd, elutazol Prágába, vár ott Valaki. Te már csak királyokkal barátkozol, habár nem hinném, hogy a Királynő barátjának tekintene. Hajnalig próbálgatjuk a közös ügyet, beszéllek két ismeretlennel, nem mondhatom ki a nevüket, majd megírom a könyvünkben. Aztán kijelented, fáradt vagy, én meg most kezdek csak bejőnni, egész éjjel nem aludtál. Szerinted alhatok a vendégszobában is, nem kell visszamennem a lakosztá-

lyomba. Micsoda szerencse, gondolom, ilyenkor éjjel, a vörös falak közt süvít a szél, nem lenne kellemes séta, különösen, hogy tudom, vannak itt ellenségeim is. Ki volt nálad, amikor megérkeztem, miért titkoljátok, ezen gondolkodom.

A Királynő holnap elmegy, ezt még elmondod, nem is jön vissza hetekig. Nyugodtan használhatjuk a könyvtárat a prágai utunk előtt, vagy akár visszatérhetnénk Mortlake-be is, de a saját könyvtárad már jól ismered, döntöd el végül.

Egy szóval sem említettem, hogy veled tartok, mentegetőzők, nem érzem jól magam. Vár bennünket a Császár, nem tehetem ezt veled, szinte könyörögsz, mi az, hogy nem vagyok egészséges, legalább harminc évvel fiatalabb nálad, itt csak te panaszkodhatsz az egészségedre. Majd hirtelen hangnemet váltasz, jelentkezett F., mondod sejtelmesen, de egyáltalán nem tűnsz meglepettnek. F., Nicolas F., Uram, tudtommal majd kétszáz éve halott, válaszolok ingerülten. Az a hivatalos verzió, vágod rá, de minden valamirevaló hozzánk tartozó tudja, ő halhatatlan. Tizenhat éve nem láttad, nem hallott felőle senki, folytatod, azt mondja, valami keleti utazáson vett részt. Miért nem olvasom el Az alkímia nagykönyvét, kérdezed, miért vonakodok az ilyesmitől, igazán értékes olvasmány, teszed hozzá, persze mi nagyobbbat fogunk alkotni. Megkérdeszem, Ő volt-e itt az éjjel. Mi ez a kíváncsiskodás, intesz le, egyébként nem, csak levelet kaptál tőle, most lenne az a bizonyos találkozó, fogod rövidre, talán tudna nekünk segíteni, megkereshetné a többieket.

Aztán eloltod a villanyt és lefekszel aludni.

6.

Adammal Párizsba utazunk. A vonat a St. Pancrasról indul reggel háromnegyed hétkor, és olyan biztonsági intézkedés előzi meg a beszállást, mint egy repülőút előtt. Adam útközben énekel, *Szomorúbb dal* a címe, és tényleg annál is szomorúbb.

Érkezés után a lakására megyünk, cigarettát sodor, szeretkezünk, ez az első alkalom. Keresi a ruhámon a cipzárt, nem találja, tőle kaptam, felhasad a háta, tovább szakítja. Nem tudok róla semmit, csak érzem, összetartozunk. Néha mesél valamit magáról, a volt feleségéről, egy lányról, akivel az egyik szemináriumán találkozott, érdekes történet. Adam egy vidéki egyetemen tanított, mind a ketten a húszas éveik végén jártak, a lány szép volt és titokzatos, nagyon régen történt. Végighallgatta az előadásait, vörös ruha volt rajta, kicsit kurvás, így mondja, majd rögtön ágyba is bújtak, még ott a tanáriszobában, hogy aztán tudjanak másra is koncentrálni, sok megbeszélhivalójuk volt még egymással. A lányt Verának hívták és könyveket írt valami olyan témában, ami Adamet is érdekelte. Akkor is egy kézirattal érkezett, egy Nicolas F. nevű éhezőművész életéről, Adamnek ajánlva.

Adam átnézte a lány jegyzeteit, lapozgatta, majd viccesen megkérdezte tőle, mit gondol, él-e még F., és remélte, meglepődik a kérdésem. De nehéz lett volna eldönteni, ki lepődött meg jobban, ugyanis a válasz sem volt kevésbé bizarr. A lány szerint nem is kérdezhetett volna szakavatottabbat a témában, mert Nicolas F. a férje, majd jót nevetett ezen az egészen. Adam is magára erőltetett némi mosolyt, habár inkább

csak kínosan vigyorgott, és azt válaszolta, amit nem is igazán akart, ha tudja, hogy a lány férjezett, nem kezdeményezett volna nála. Majd gyorsan hozzátette, el is bátor-talanodott attól, hogy megkérje a kezét. A lány is tovább viccelődött, elmondta, nem válik el F.-től, elég régóta a felesége, több mint hétszáz éve. Adam még ekkor sem adta fel, azzal vágott vissza, mindent megtesz, hogy elhagyja azt a vén szélhámost, és vele lehessen. De Vera faképnél hagyta, szó nélkül kísértált a tanári szobából.

Adam rám néz, nem tudom, hogy nézzek vissza, arra gondolok, hogy alulmaradt. Beleszerettél egy többszáz éves nőbe, súgom a fülébe, nem akarom, hogy más is meghallja, nem bírom ki, felnevetek.

Fél év múlva összefutottunk, folytatja, teljesen véletlen találkozás. Nem tudom, mit kerestem arra Párizsban, rossz környék és veszélyes is sötétedés után. A Boulevard de Magenta egyik északi sarkán láttam meg Verát, háttal állt nekem, telefonált. Majd elindult gyalog, egy térig követtem. Átmentem a túloldalra, hogy meg ne lás-son, széles út, sötétedett is, így szem elől tévesztettem egy kis időre. Nem láttam, merre megy tovább, de arra is gondolnom kellett, esetleg metróra száll. Majd me-gint feltűnt, hogy le is forduljon rögtön az első sarkon, így futni kezdtem. Habár ak-kor már sejtettem, a Rue de Montmorency felé tart, ha éppen nem oda. Így vissza-vettem a tempóból és arra gondoltam, ha szem elől tévesztem, az ötvenegyes ház-nál mindenféleképpen találkozunk. Betértem egy szűk utcába, csatornabűz mindenütt, meg valami középkorszag, legalábbis így képzelem el az időt, a tér még nem látható tartály, bútor nincs a szobákban, és a középkori író sem úgy oldja meg a grammatikai én nézőpontját, hogy az folyamatos legyen időben és térben, az 'én' nem nyújt egyazon nézőpontot. Az egyik házból hangos zene szól, máris a jelenben vagyok, egy asszony vizet loccsant lavórból az utcára, ha nem vigyázok, elázom, vagy felébredek. A Rue de Montmorencyn a Rue de Temple felőli oldalon kötök ki, így végig kell gyalogolnom az egész utcát, az ötvenegyes szám a másik irányban van. Az előzőnél is szűkebb tér, pár kollégista csókolózik egy eldugott kapualjban, vissz-hangzanak a lépteim, visszaveri a sikátor. Végül tényleg megpillantom Verát, és arra gondolok, hogy egyre jobban tetszik. Megállt az F.- ház előtt, az aljában ma egy jóhírű étterem van, itt találkozik valakivel, talán F.-el, a férjével, suhan át viccesen az agyamon, végre én is láthatom a nagyhírűt, büszke voltam magamra, akkor sem hagyott cserben a humorérzésem. Vera nem találkozott senkivel, megállt a ház előtt és engem várt. Valamennyit még én is vártam, végül odamentem hozzá. Kevés pénz volt nálam, de elhívtam egy közeli kávéházba. Azt mondta, fél éve álmatlanok az éj-szakái, nem telik el nap, hogy ne rám gondolna. És itt a vége, boldogan éltünk, míg meg nem haltunk, fejezi be Adam, de ne beszéljünk erről, már nem érdekli az egész, holnap inkább meghív ebédelni az F.-ház éttermébe. Ezen kicsit meglepődöm, de hogy leplezzem, gyorsan megkérdem tőle, miért jöttünk mi tulajdonképpen Pá-rizsba. Nem mond semmit, ahhoz azonban hozzáteszi, jó lenne egyszer összefutni F.-el, aztán valamit magyaráz az életéről, de ezt már nem hallom, nem figyelek, azon gondolkodom, hogyan szökhetnék meg tőle én is.

A felesége végül elhagyta, talán visszament a férjéhez, aki lehet, hogy tényleg F., ezen, nem bírom ki, újra mosolygok. Adam erről nem beszél, nem kereste utána, vagy csak azt hiszi, hogy nem.

Én is elmegyek, mondom, nem találsz meg többet, folytatom.

Most látom őt először feldúltnak, szóhoz sem jut. Magához húz szorít, majd azt hajtogatja, nem mehetek el, én már semmi esetre sem, mert a felesége vagyok.

PATRICK McCABE

Reggeli a Plútón

(RÉSZLETEK)

*Patrick Braden élete és kora**Első fejezet*

Boldog karácsonyt, Mrs. Szórmók!

Szép friss, ropogós karácsony reggel volt. A falucskát, amely összegubózva húzódott meg az ír határ déli oldalán, a várakozás kellemesen bizsergető légköre árasztotta el. A kicsiny madárcák, mintha ők is tudatában lettek volna az eljövendő ünneplés és bocsánatos túlzások hangulatának, amely olyannyira részét képezte ennek a sokak körében méltán népszerű évszaknak, máris megkezdték gondosan összehangolt hadműveleteiket, szorgos csőrikéikkel mint számtalan nyílheggyel törölték-szurkodták a kora hajnalban kiszállított tejesüvegek befagyott aranykupakját. Még ezen a korai órán is ott játszadozik egy-két gyerek – büszkén mutogatva parafapuskáikat, vagy ápolónő-uniformisban feszítve, mint valami huncut szépségversenyen. Helyenként a hó olvadozni kezdett, de a látvány még így is olyan, hogy bármelyik üdvözlőlap boldogan kölcsönözte volna. Csendben csukódik egy ajtó és az első templomba igyekvő asszonyság határozott léptekkel siet végig az utcákon mise-könyvét szorongatva, mélyen a szemébe húzva kötött sapkáját. A felhők közt egy résen át harangszó árad le. Az egyházkerület szeretett pástora, Bernard McIvor atya máris ott tüsténkedik a sekrestyéjében, magára ölti a kikeményített karinget,

* PATRICK McCABE (1955, Clones, Ír Köztársaság): regényíró, a kortárs ír regény fenegyereke, akinek műveit a tabudöntögetés, fekete humor, a popkultúra nyelvének groteszk használata jellemzi. 1992-ben megjelent *The Butcher Boy* című, Booker-rövidlistás regénye egy tizenéves szellemi fogyatékos vágóhídi alkalmazott énelbeszélése, akinek kényszerképzetek gyilkossághoz vezetnek. A regényt McCabe *Frank Pig Says Hello* címmel színpadra adaptálta, 1997-ben Neil Jordan forgatott filmet belőle. Ugyancsak Neil Jordan forgatott filmet 2005-ben *Breakfast on Pluto* című regényéből (1998), melyben egy nevelt gyerekként felnövő transzvesztita ír prostituált, Patrick „Pussy” Braden, a „Boszszú Lurex-angyala” (pszichiáterének, majd az olvasónak elmondott) monológján keresztül, sok író-niával és még több fekete humorral találja a patriarchális, katolikus Írországot. 2001-ben megjelent regénye az *Emerald Germs of Ireland*, mely egy népszerű ír daloskönyv, az *Emerald Gems of Ireland* címét figurázza ki és annak dalaival indít, Pat McNab apa-anyagyilkos története. *Winterwood* (2006) című balladaszerű regényét, egy családgyilkossá váló apa énelbeszélését a Hughes & Hughes és a *The Irish Independent* az év legjobb ír regényévé választotta. Legújabb regénye a *The Stray Sod Country* (2010). A szerző jelenleg az írországi Sligóban él.

amelyet később, egy rosszul értesült pszichiáter vélekedése szerint, részleges felelősség terhel, amiért fia vonzódást érez a másik nem lenge appareil-je iránt.

Számára ezek a karácsonyok sok értelemben elvesztették a jelentésüket. Valamikor régen, ifjú kurátus korában, emlékezett rá, egész gyülekezetét elkápráztatta a régi idők szentestéiről és az évszaknak az egész keresztény világban betöltött különleges becséről szóló történeteivel. Homíliájára a pontot, mint karácsonyi szilvapudingra a borókaágacskát, egy-egy szívhez szólón előadott éneke tette fel, „A szent város”, vagy talán a „Szentséges éj”, amelyekért méltán volt híres az ország széltében-hosszában. Valamikor legalábbis. De sajnálatos módon azoknak az időknek vége. Amikor megkérdezik, hogy miért nem énekel többé a templomban karácsony reggelén, a szeme, úgy tűnt, elhomályosodik és a kérdezőre a titokzatosság olyan kifejezésével nézett, mintha az okok még az ő megértését is meghaladnák. Pedig nem haladták meg persze, hiszen amint gyülekezetének számos tagja tudta, bár társaságban ritkán hangozták, az, amit úgy nevezhetünk: Bernard atya magaviseletének megváltozása, egyetlen délelőtti volt datálható az 1950-es években, amikor tudniillik behelyezte izgulékony fütyi-fityegőjét annak a nőnek a vaginájába, aki olyan szép volt, hogy egyenesen Mitzi Gaynorra, a híres filmcsillagra hasonlított. Aztán pedig elintézte, hogy elmenjen Londonba, hogy ki ne törjön a szörnyű botrány. „Nahát, nahát. Vajon mi lehet a baj Bernard atyával”, mondogatták a gyülekezetben, majd hozzátették: „Egyáltalán nem az az ember, aki régen volt.”

Szép lett volna persze, ha az időközben eltelt évek során bár egyszer – különösen karácsonykor – lefáradt volna a Bradenék házához egy kis ajándékkal a fia számára. Amit nem tett meg persze, és ennek az lett az eredménye, hogy a szentesti feldobás a fent említett intézményben egy tányér kelkáposztából, egy macskaadag pulykából és Isten tudja hány félemler-kinézetű kolökből állt, akik vadállatok módjára marakodtak az ünnepi lakomán. Na meg persze „Mamiból”, aki ott trónolt a sarokban és Players cigit pőfékelt, időnként elordítva magát: „Hagyjátok abba a verekedést, kurva kölykei”, meg, „Nézzesze oda, minnyá kiteped a seggit annak a pulykának!” A rénszarvas húzta szán elcsinglinglingelt egészen az Északi-sarkig. Micsoda? Hogy a tévében? Meg vagytok ti húzatva? Szórmók Braden igazán nem engedhetett meg magának holmi tévét! Ha volt ott valami csinglingling, az mind a régi rozoga rádión történt a tálalón, a pisikaszagot árasztó kiscatyáink elragadó kiállítása fölött.

De azért minden jó, aminek a vége jó, és most, hogy illendően berúgott, úgy dönt, hogy előhúzza kézitáskájából az egyetlen darab fellelhető kekszet, felmutatja és felvonyít: „Nyomás ide és nesztek ez a rohadt keksz, zabáljátok meg, aztán legyen vége ennek a rohadt karácsonynak is”, miközben a boldog család, mint egy fénykép a múltból, előmászik mind, a sok csillogó szemű, boldog vakarcs – Pöttöm Tony, Hughie, Peter, Josie, Caroline meg a gyertyás ormányú Kicsi Ba, hogy a családi tűzhely harmóniájának ilyenén felemelő demonstrációjáért ellenállás nélkül átvehessék A SZÁZAD FUNKCIONÁLIS CSALÁDJÁNAK Patrick Braden-féle NAGYDÍJÁT! Gratulálunk Szőrös Anyunak az összes zabiporontyával együtt!

Második fejezet

Patrick Braden 13 éves – Elkezdődnek a bajok rendesből!

Kuksi Egannek, aki angoltanár és szolgálatos osztályfőnök egyben, állt meg az esze, ahogy fel-alá rótt a padlót a 2A-ban, a Szent Márton Gimnáziumban Tyreelinben, ritmikus időközönként csapkodta a dolgozathalmot sokat túrt kézhátával, miközben alamuszi tanítványához intézte szavait:

– Hogy merészelsz! – káromta megrökönyödve. – Hogy merészeled beadni nekem ezt az ízét, Braden! Mikor azt mondtam, hogy örvidenék, ha fejlesztenéd az irodalmi vénádat, nem erre – ismétlem, *nem erre* (és itt a káromása vészes magasságokba emelkedett) – gondoltam!

Sajnálatos volt, hogy egyszer s mindenkorra megtudtam az igazságot egyházi nemzőmről (Szőrmók kiböfentette egyik illuminált estén), mert már szinte rögeszmésen kezdett foglalkoztatni. És egyáltalán nem voltam süket a városi pletykákra, mikor elmentem a sutyorgó emberek mellett, de nem ám! Innen a leadott fogalmazványaim makacsul színes címei – például: „Kóró atya becövekeli magát”, meg „Bernard atya újfent lovagol”!

Mindezek után elkerülhetetlen volt persze, hogy szegény öreg Kuksi rákényszerüljön tiszteletét tenni Szőranynál. Végül is a kötelessége volt és bátran mondhatom, a teljesítése majdnem sírba vitte szegény fejét.

– Nos, maga is megérti, Mrs Braden - mindössze ennyit hallottál, ahogy fészkelődött és forgolódott a székében. – Látniuk kell, hogy teszek valamit... végül is nyílt kihívás a tekintélyünk ellen és a jó híret bemocskolja a...

– Apunak! – visítottam fel majdnem.

De aztán mégsem visítottam – máskülönben tényleg elismerésre méltó módon türtőztetve magam egészen a legvégéig, amikor Kuksi azt találta mondani: De ez többször nem fordul elő, ugye, Patrick? Meg fogod próbálni és leszoksz erről az anti-szociális viselkedésről. Megpróbálsz szépen beilleszkedni, ugye? – mikor válaszoltam:

– Áh, dehogy. A leghalványabb szándékom sincs leszokni, Kuksi, se beilleszkedni.

Végül is nagy szemtelenség volt a részemről, hogy így szólítsam. Úgy értem, hogy „Kuksi”. Mert ő a *tanárom* volt és amúgy kedveltem őt és nagyobb tisztelettel kellett volna bánjak vele. Ezzel a helyzetfelméréssel Szőrmók is azon nyomban egyetértett, derült égből beirányzott a képemre egy szélestenyérű hazait és hozzá visított egy rendet:

– Hogy beszélsz a Tanár úrral! Ez a takonypóc dög! Attól a naptól és órától kezdve, hogy összeszedtem az utcáról, Mr Egan, egy dög!

Meg tudtam érteni, hogy Kuksi nem kíván ennél jobban belekeveredni a dologba, mert máris úgy felhékлизte magát mindenben, hogy asszem egyebet se akart, mint megrohamozni a Tyreelin Arms pultját és rendelni vagy egy láda whiskyt.

Harmadik fejezet

In flagrante delicto, 1968. Szept. 13, du. 7.03

Tökéletesen meg voltam győződve róla, hogy semmi sem fenyeget, értitek, de tényleg, miután legalább öt percig hallgatóztam a hálósobafalnak tapasztott füllel, míg végül meghallottam a káromlásukat: Szia Patrick! Patrick – hahóóó! Fent vagy a könyveiddel? Én és Caroline most elhúzzunk áldásosztásra! – mielőtt végigtrappoltak az előszobán és becsukták maguk mögött a bejárati ajtót.

– Elmentek, legalább egy óráig! – kiáltottam, gyönyörteljes izgalomban. De nem! Alig húsz perc elteltével – már megint ott voltak mind a ketten, ott maszogtak a konyhában, imakönyvet vagy mit kerestek, amit itthon felejtettek. Minderről meg nekem persze halvány fogalmam nem volt, túlságosan el voltam foglalva azzal, hogy Szőrmók rúzsát nyomorgassam magamra (Cutex korallrózsaszín, hittétek volna!), és mondjam magamnak a tükörbe: Helló, Patricia! és úgy tegyek, mintha táncolnék Efrem Zimbalist Juniorral!

Akit nem igazán ismertem persze, csak annyira, hogy láttam egyszer-kétszer a *Modern moziban* és nagyon csíptem, ahogy kinézett – meg aztán a neve is nagyon cukinak tűnt, meg kell, hogy mondjam! Úgyhogy repeső szívvel válaszoltam neki: Ó, igen, mikor rekedtes-fátyolosan felém nyögte: Szabad hát egy táncra, édes Patricia?

Ahogy ott keringtünk körbe-körbe a kedvenc számomra: „A prédikátor fia” – na, mi más is lehetne, aranybogaraim! – s Efrem közben dúdolta, hogy „Az egyetlen, aki kitanított, a pré-”, abban a szent pillanatban nagy reccsenéssel kinyílt az ajtó (biztos hallották, ahogy lálálázok), és ki állt ott? – ó igen! – ki más, mint Caroline: „A ruhám! A kedvenc ruhám van rajta!” és aztán szép kis patáliát csapott, szó se róla – (Nyisd ki a csipád, Efrem! Ez itt Oscarra való anyag!) – ahogy Szőrmók elkapta a grabancomat és kezd ordítani és – *csapkodni engem*, el tudjátok képzelni! – hogy ez aztán mindennek, de tényleg mindennek a teteje – és akkor, elhiszitek, könnyek közt összeomlik nekem!

Negyedik fejezet

Mrs O'Hare alsói

A helyzetem nem sokat segített, be kell vallanom és igazán nem vagyok rá büszke, hogy szépen megírtam, hogy sose csinállok többet ilyent, mert ezek a Caroline privát dolgai voltak és nekem semmi keresnivalóm nem volt, hogy magamra szedjem őket, hogy aztán pár nappal később szépen kisurranjak és elcsórjam a Mrs O'Hare alsóit a szárítókötélről, ez alkalommal úgy téve, mintha Lorne Greene-nel táncolnék a Bonanzából! Hogy miért pont vele ne kérdezzétek, hogy az előkelő őszbe csavarodó haja vagy mi miatt volt, nem tudom, csak annyit tudok, hogy látott valaki, ahogy átmásztam a kerítésen az ő udvarukba, és erre mindjárt ott terem O'Hare a konyhában, rázza az öklét és rendőrökről kiabál. Hülye dolog volt persze – úgy értem, el tudjátok képzelni, hogy néztem ki azokban a terebélyes rémségekben!

(O'Hare megvolt vagy másfél mázsa!) De annyira frusztrált voltam – annyira odavoltam, hogy Efremmel táncolhassak, hogy ki nem tudtam verni a fejemből!

Nem volt nehéz megjósolni, hogy nem sok kell hozzá és terjedni kezd a szóbeszéd a helységben, és egyebet nem hallottál, ha végigmentél az utcán csak „Óóó cicababa” meg „Szépfíú!” Nem sok értelme volt magyarázni nekik, hogy egyáltalán nem érdekelt a szex és hogy semmi másra nem vágytam, csak hogy Lorne vagy Efrem azt mondja nekem: Látod ezt a telket? Mind a tiéd! Ott a neved az ajtón, Patrick! Mostantól a tiéd itt minden!

Volt úgy, hogy éjszaka feküdtem és elképzeltem ezt mind és akkor – ne kérdezétek, miért! – láttam Caroline-t és Szórmókot az esőben állni bőrig ázva és kérdezték: Bejöhetünk?

Mire én kuncogtam egy kicsit, aztán megvontam a vállam, ahogy kinéztem rájuk: Sajnálom, drágáim! Attól félek, zárva!

Szegény öreg Szórmók! Hogy ettől hogy be tudott gurulni!

Ötödik fejezet

Isten hozta a Wurlitzer-zsűribé!

Bizonyos más személyek azonban minden további nélkül bebocsáttatást nyertek higiénikus lakomba, és alighogy betoppantak, mindjárt leesett az álluk: Zannytát, Braden! Micsoda hely! – én meg fogadtam őket:

– Hellóu dhágáim! Isten hozott a kastélyomban, régi pajtások, Irwin Kerr és Charlie! – és nyomtam tovább a flancos szöveget, hogy abba ők is bekapcsolódjanak – miért is? Mert így folyt ez köztünk, a kezdet kezdetétől. Amióta az eszem tudom, jöttek le a Patkányfogó-kúriába szólítani, Szórmóknak már a segge is kivolt tőle, hogy folyton kérdezték, elmehetek-e velük cowboyosdit meg háborúsdit játszani. Irwinnel először akkor találkoztam, mikor gyászruhát viselt a bátyja miatt, akit meggettek Kongóban a Balubák. Patakokban ömlött a könnye, úgy jött keresztül a téren, csakúgy fuldoklott a zokogástól: A rohadékok! Szarházi seggfejek – és mondogatta, hogy meg kell nekik halni, mind egy szálig. Kivéve, hogy alig három napra rá hazaállított a bátyja Afrikából egy elefántcsont elefánttal mindenkinek az utcából, és egy haja szála se hibádzott attól a naptól kezdve, hogy lelécelt a hátizsákjával.

– *Volt* egy háborúban de... – mondta Irwin másnap, mikor elindultunk a kunyhónk felé, amely a messze földön hírhedett Kane-banda főhadiszállása volt.

– Hiába, hogy én vagyok a lány, látom, nekem kell itt az irányítást átvenni – mondta Charlie. – Másképp elfelejtethjük az egészet.

Én és Irwin nem sokat törődtünk vele, ki a vezér. Nem akartunk mi semmi mást, csak olvasgatni a Charlie képregényeit és hallgatni a lemezeket, amiket feltett arra a cserélhető elemes lemezjátszóra, amit a nővére hozott haza Angliából. Csak ültünk ott a fűben, pattogtattuk az ujjunkat és mondtuk:

– Fantasztikus! Egyszerűen fantasztikus, bébi!

Hát így kezdődött a nemzetközi modell-show. Charlie kihozta az anyja culáit és sorra megmutatta ezeket a káprázatos ruhakölteményeket az egész világból odasereglett divatőrülteknek és popsztárok menedzsereinek. És ehhez mit szólasz? – mondta, én pedig felhúztam a szemöldököm és a tenyerembe ejtettem az állam: Ooooó – magnifique!, vagy: Nem – ez nem tetszik!, ugyanazzal a francia ákcenttel.

A Wurlitzer-Zsúri Bemutatók egyszerűen ezekből nőttek ki, gondolom, és nem telt el sok idő, már minden napra jutott egy. Ahogy kiszabadultunk a suliból, spuri a kunyhónkba és húztuk magunkra a szerelést és Charlie odaállt a palánk mögé, amelyik a Wurlitzer-zsúri padja volt és kihirdette: Hölgyeim és uraim! Isten hozta Önöket közénk, a Wurlitzer-zsúribé!

Kezdetben még énekelt is kicsit, de egy idő után azt inkább én vettem át, mert Irwin azt mondta, ő túl félénk ehhez, úgyhogy ott álltam és virnyákkoltam, hogy: *Tu-dod, ha látlak, ordítani tudnék!* vagy a The Supremes-től azt, hogy *Állj! Mert megszakad a szívem!*, miközben Charlie feltartotta a céduláját és úgy kiáltotta el, mint az a nőci a telóban: Öötös!, Irwin meg bekiabálta: De hát ez marhaság. Nézd mán Bradent, a hújóját, fehérnépnek beöltöztve!

Ami ritkán történt meg, hogy egészen őszinte legyek – bár nem a szándék hiányán múlt! – és legtöbbször beértem egy gyöngysorral vagy Charlie anyukájának egyik-másik blúzával. Mégiscsak több volt a semminél. És néha Charlie kihozott egy-egy parfümös sprayt is, amivel körbefújtuk a kunyhót, hogy szagolni is fantasztikus volt!

– Nincs a parfümnél jobb gondúzó széles e világon! – mondtam ilyenkor és pirutteztem.

– Ha ennek az egésznek vége nem lesz, én kilépek a bandából – mondta Irwin, de Charlie erre azt mondta:

– Ó, lohadj már le végre – és úgy is lett, Irwin elslattyogott és felmutatott két káromkodást jelző ujjat.

Mindenesetre nem sokkal ezután kezdődött, hogy belefoglunk a háborúba is, és ettől aztán boldog volt, többet egy szó nem sok, annyit se hallottál a parfümről meg a nemzetközi modellkedésről, amíg megígértük neki, hogy toljuk a háborút. Én nem bántam cseppet sem, főleg mikor Charlie összezsáttintotta a sarkát, hogy Szakaaasz-viiii-gyázzzz! Ezt valamiért imádtam – azt, hogy ő a főnök. És ahogy sorban masíroztunk mögötte és kiáltoztuk: Dögölj meg, kutya!, Irwin meg beledöfte a bajonettjét a torkukba.

Az egész úgy kezdődött, hogy 1966-ban volt az 1916-os húsvéti lázadás aranyévfordulója, és akárhová mentél is Tyreelinben, mindenki a trikolórt lobogtatta vagy valami ír balladát virnyákkolt. Mindennap egy más politikus jött a városba és felpattant valami dubába át a határon, hogy visszahódítsa Északot.

Hogy őszinte legyek, a végén már nagyon törődtünk a háborúval. De Irwin, ő majd kiugrott a bőréből! Még arra is rászokott, hogy a James Connolly rebellis kalapját hordja a városban mindenfelé, és folyton járt egyedül terepre ki a mezőbe

hadigyakorlatozni. A kedvéért mi is azt mondtuk, hogy a háború vagány dolog, aztán spuri vissza ki a kunyhóba, tettük fel a Beatlest és teljesen bepöccentünk, pattingattunk az ujjainkkal és jive-oztunk a tehenek meg a juhok közt, torkunk szakadtából énekelve: Hallgass egyszer végig! Ilyen balhékra a szerelmünk is ráemehet! Rendbe hozzuk még! Rendbe hozzuk még!, amíg már egy hang se jött ki a torkunkon és egyszerűen feküdtünk ott egymás kezét fogva és bámultuk az eget. És így folytattuk, a felhagyás legkisebb szándéka nélkül, egész gimi alatt meg minden!

Hatodik fejezet

A legnépszerűbb tinifiú

Ami néha nem lehetett könnyű Charlienak, mert, valljuk be, az elhíresült „alsókkal” meg a többi hasonló epizóddal, amibe most nincs kedvem belemenni, az idő teltevel és ahogy nőttem napnál világosabb lett, hogy éppenséggel nem én leszek „Mr Legnépszerűbb Tinifiú” a városban! Nem mintha ez őt túlságosan zavarta volna, legalábbis semmi jelét nem adta! Ki a francot érdekel, Braden! – mondta. – Minél hamarabb felrobbantja valaki ezt a kuplerájt egyszer s mindenkorra, annál jobb!

És ez – most, hogy már kicsit nagyobbak voltunk és kezdett kinyílni a szemünk ezekre a dolgokra – úgy tűnt, nincs nagyon távol, mert ahányszor csak a kezembe vettél egy újságot, valakit megint agyonlőttek vagy megnyomorítottak egy életre. De nekem kisebb gondom is nagyobb volt ennél, mert ahogy Charlienak is mondtam, nem sok vizet fogok itt zavarni, az egyszer biztos.

– Kurvára igazad van – mondta ő. – Ahogy a vizsgálóimat letettem, én is elhúzózkodom innen!

Charlie most épp a gimnáziumi előfelvételi vizsgáit tette le, én meg végzős voltam a Szt. Fucky Farkomtudjamirejőben. Ő és Irwin voltak az egyetlenek, akik valamennyire is érdekeltek.

– Te nem vagy fiksz! – mondta Irwin. – Betörni a boltokba, hogy piperét lopjál! Tisztára gyagyás vagy te, Braden!

– De mennyire! – mondtam. – Lefogadom, hogy itt lesznek a nyakamon a barátaid a Provizórikus IRA-tól, hogy ráncba szedjenek!

– Egy percre se fájjon a fejed a Provók miatt – mondta ő. – A Provizórikus IRAnak van jobb dolga is annál, mint hogy ilyen magadfajta nyápic szerencsétlenekkel foglalkozzon, Braden!

Hetedik fejezet

Egy igazi katona és egy kézbesített műalkotás

Hogy Irwin pontosan hogy jutott oda, hogy magát igazi katonának állítsa be, odasorolandó korunk nagy rejtélyei közé, hiszen a mulya kis idióta egy varjú nem sok, annyit se tudott volna lelőni! De most már persze semmi sem állíthatta meg, miután 1971-at írunk és már rendesből felrobbant az a buborék Észak-Írországból, szent

elkötelezettsége volt meg élete nagy sansza, hogy *igazi* katona váljék belőle, hogy fegyvert ragadjon és – Baszódjon meg mindenki, aki az utamba akad! Tényleg röhejes volt, mikor így felhéklyizte magát.

Engem persze túlságosan lekötött a saját személyes forradalmam ahhoz, hogy ilyen triviális ügyekkel foglalkozzak. Ahogy hőn szeretett szülőatyám hamarosan felfedezhette, miután eldöntvén, hogy egyszer s mindenkorra érzékeny búcsút veszek a nyájas Tyreelin-től, elhatároztam, hogy bepottyanom a postaládájába egyik újabb keltezésű (reménytelenül rögeszmés – efelől ne legyen fikarc kétségetek se!) és kimerítő részletgazdagsággal megkomponált fogalmazásomat!

Nyolcadik fejezet

A reggeli tálalva van

– Ó, dicsértessék, hát te vagy az! – jegyezte meg a jó öreg felgerjedt Bernard atya egy szép meglágyult reggelen ajtót nyitva, hogy beengedjen egy fiatal lányt, aki – lompos öltözte ellenére, fordult meg csöndben és nem kevés sóvárgástól kísérve az egyházi fejében – feltűnő hasonlóságot mutatott egy igen jól ismert filmszínélővel, ahogy ott állt rezidenciája bejáratának legfelső lépcsőjén.

– Én bizony – mondta a fiatal lány. Aki, minekutána a helyi parókia plébánosához jött dolgozni, önmagán is túltett, hogy – anyja meghökkentő tanácsára – minden óvintézkedést betartson és kamuflálja önmagát, minek eredményeképp (ő legalábbis úgy érezte) úgy nézett ki pont, mint akármelyik közönséges öreg papi házvezetőnő, akivel találkozni lehet az utcán csoszogva a bevásárlószatyrával, vagy a konyhapadlón kompként közlekedve munkaadója asztalára szállítva egy tányér szalonás tojásrántottát. De egész bizonyosan nem úgy, mint egy Mitzi Gaynor nevű parfümillatú látomás azokkal az elragadóan levegősen nyírt fürtökkel, amelyekből akármelyik férfi privát testrésze úgy csinálna: prrrrongg!, nem beszélve egy szegény nélkülöző klerikusról! (Miközben Ifjú Eilynek minderről persze halvány fogalma sem volt!)

Tapasztalatlansága ellenére az egyházi új alkalmazottja egészen fesztelenül gondolt betöltendő állására, miután helyzetének félelmetességét nagyban oldotta az a tény, hogy akkoriban, szinte mintha lett volna valahol egy egyházi állásban levő raktáros, akihez bárki fordulhatott a bevett uniformisért, semmi nehézségbe nem ütközött beszerezni egy mosottszínű* fakókék, cipzáras háziköpenyt, egy pár bőrszínű harisnyát, melynek színe, mint a húsz évig vagy azon is túl a csészében áztatott teástartó, meg egy rozoga hajhálót, amelyben a hajad, miután betömködte alája az össze, leginkább néhány szabálytalanul elszórt maroknyi nyúlrazséra hasonlított. Ezek mind a kívánt célt szolgálták, ti. azt mondani a térdhajtásra és fekete szövet viselésére szakosodottak kicsi péniszének: Ma a kukinak nuku! Aló mars vissza imádkozni, mert nincs az a fütyi, ami felállna az ilyen leányzókért!

* Az enyémhez némiképp hasonlító!

Bármilyen kőszívűen is hangozzék most, a kicsi kopaszt betenni egy ilyen oldalszalonnát sütőgető kis hölgybe – ez egyszerűen képtelenség! Meg sem tudátok tenni, aranyoskáim! Nyomás befelé, parancsoltatok volna rá Péterkére, de kérdem én – kinek ment volna közületek?

Képzeljük csak egy percre magunk elé azt a szomorkányos hangot, mely oly gyakran felhangzik kulcsfontosságú pillanatokban a rajzfilmek világában: oly sok küszködés és szó szerint óceánnyi verejtékezés után Tom, a balvégzetű házikandúr minden fáradozása füstbe ment – szó szerint *füstbe*, és itt áll előttünk tetőtől talpig hullámlemezre hajlítva, földbe döngölve, megtépázott lelke fenekestől felfordulva – kivéve, hogy – dacára annak, hogy úgy gondolja, ezek után már nem érheti semmi újabb ártalom – arra ébred, hogy feje fölött megjelent egy méretes üllő és nagy sebességgel közelít hozzája, hogy annál inkább palacsintává lapíthassa szegény árva zavarodott fejét. Mi az a hang, amely most fülünknek felhangzik, oly találón ehhez a roskatag lefelé tartó momentumhoz, melyet olyan bensőségesen ismernek a házvezetőnőket feltartóztató klerikusok országszerte? Mi más lehetne, mint három nyögés csellón elhúzva – uah, uah, uah! – ahogy összehuttyan Mr Hernyócska, a bögyörő-bögyörgető emberke!

Reményeink szerint legalábbis! De mi van akkor, ha nem ennek az esete forog fennen és abban az éjszín nadrágban nagy ribillió veszi épp kezdetét? Nem! Az egyszerűen nem lehet! Petike csintalan, petike szófogadatlan, de a slamos régi háziköpenyek, csoszogó mamuszok és kihültteaszín harisnyák a helyére teszik majd.

Hősünknek is pontosan ez jár a fejében. És ezt jártatja a fejében reggelije alatt is végig, melynek tartalmát nagy gusztóval fogyasztja, csak néha állván meg, hogy nagylelkűen megjegyezze: Uramatyám, ez a kolbász, ez aztán döfi! meg, Még egy szelet ilyen fáin bundás kenyérért a börtönt is vállalnám!, miközben egész idő alatt azt mondogatja magában, milyen szerencsés fráter is ő, hogy ilyen helyettesítő akadt Mrs McGlynn helyébe, aki ilyen ukk-mukk-fukk lett indiszponált. Ó, az áldott Mrs McGlynn – mondta Ben atya –, a jó Jézus áldja meg! Megcsúszott és elesett Pat McCrudden-ék kapuja előtt!, ahogy serényen halad villájával egy ropogós szelet oldalszalonna szélteben s egész idő alatt elégedetten mosolyog magában.

Új házvezetőnőjét mindez persze nagyon is felvillanyozza. És miért is ne villanyozná fel? Végül is az extra bevétel nemcsak Perry Como legújabb lemezére lesz elég, de talán – ha Mrs McGlynn (Isten bocsássa meg nekem, suttogja halkan maga elé) elég hosszú ideig lesz beteglábon – a *South Pacific* teljes zenéjére is! El se jönne, hogy higgyétek, hogy egy ilyen közönséges, semmivel ki nem tűnő parókián Írország egy kicsi falujában, amelyről soha senki nem hallott, a nap felkelhet és zenélő angyalok töltik meg a levegőt attól, hogy valaki ilyen semmiségekre gondol, de abban a pillanatban majdhogynem ez történt: első reggelén a konyhán Bernard McIvor atya új házvezetőnője a karjaival szárnyalt és gondolatban a homokban szökellt szalmakalapban, Rosanno Brazzi pedig kiáltozta utána: Várj meg! Várj meg, te csacsi kislány!

Hogy mi történt volna, ha nem hajol előre, nem másért, csak rakni még pár szel-let oldalszalonnát Bernard atya tányérjára – ezzel lehetővé téve, hogy köpenye és szoknyája felcsússzon kicsit, nem nagyon, csak pont eléggé – mindörökre a kérdé-sek homályába vész. Vajon ő maga tudatában volt-e a gyorsan kibontakozó fejlemé-nyeknek, melyek az ő hanyagságának a számlájára írhatók – a fehér harisnyakötő fém tartókapcsa megcsillan az éles napfényben – hát persze, hogy igen! Ezért mind-járt meg is jegyezte: Ujjuj! Csúszkál a szoknyám és a háziköpenyem! Jobb, ha azon-nal teszek róla, máskülönben még itt talál teremni nekünk egy robbanékony egy-házfi, aki telepumpálja a levegőt visszafojtott szexuális energiával, Isten tudja hány évnyi absztinenciának hála!

Ó igen – naná hogy ezt mondta! Úgy értem – mégis mit vártatok? Mert akárcsak Bernard atyának, a tüsténkedő péniszek és az arcon lefelé csorgó sós izzadság-csöppek nem jártak messze a gondolataitól! Jaj, sajnálom, Atya, ne nevetessen – bocsika, de igazán ne nevetessen, ez baromi röhejes – tudjátok? Mert ilyesmit ő igazából nem is gondolt. Ilyesmit ő nem ejtene ki a száján. Mert baromira nem törő-dött ezzel, értitek már?!

Rosanno megszólal: Kedvesem?, és szájon csókolja. Naná, Frank Sinatra meg egy éjszakai bárban félrecsúszott kalapban bűg, egyes-egyedül neki? Igen! Milliószer is igen! De egy ilyen tolakodó, dühödten reszkető, vérekes cövek? Igazán nem hinném, Atyám! Baromira nem hinném!

De Cövek Atyának – ahogy ezután neveztetik – az ilyen meggondolások magas-röptűen tudományosnak tűntek persze. Ahogy Mr Petike egyre nekidühödtebben emlékeztette rá. Tikk-takk ketyeg az időzített bomba a társalgóban. Óóó, kiáltja a jó öreg Peti-Péterke – nézzünk csak oda! Nem túl gyakran lehet egy tenyérnyi ilyen tejszínű combikát látni errefelé a parókián, nem igaz, Atyám? De még mennyire hogy nem! A mindenségit! Micsoda meglepetés!

És az is volt, le se lehetne tagadni. De össze sem lehetett hasonlítani – de még mennyire nem – azzal a meglepetéssel, amit a háziköpenyben vidáman dúdolgató segédmunkaerő érzett, mikor egyenesen a levegőn át, a szeme sarkából kivett va-lamit, ami úgy nézett ki, mint egy repülő ember: *(Hírbevágás: Pap szárnyakat ereszt a legutóbbi csodában!)* és már épp kuncogni kezdett volna: Azta, Atya! Ezt meg hogy csinálta?, amikor a saját szoknyáiba csavarodva találta magát, mint egy ejtőernyős, aki épp megvalósította a repülés történetének egyik legszerencsétlenebb ugrását. Először tényleg száz százalékgig meg volt győződve róla, hogy viccről van szó (bár azt hozzá kell tennünk, hogy kicsit túlságosan merész és risqué viccről ahhoz ké-pest, amit Ben atyától várna az ember, aki általában olyan történetekre szorítkozott, mint a „Borsó a gyóntatófülkében” – amelyben a gyóntatóatya megkérdezi a peni-tens fiúcskát: Szóval borsót dobáltál a folyóba?, hogy azonnal jöjjön a fergeteges vá-lasz: Nem, Atya, én vagyok Borsó! (Ez volt az egyik kedvenc anekdotája és ki nem hagyta volna az alkalmat, hogy elmondja, amikor kollégáival konferenciákon és ha-sonló helyeken tereferéltek.) De – azért ő meg volt győződve róla, hogy vicc! Meg is

jegyezte: Nana, Atya! és, Jujj! és Ez már fájt!, míg egyszer csak fel nem kiáltott: Óó! Kettészakadok! és olyan sok kocsonyás lé folyt rajta le végig, hogy azt hitte, Ben atya ejsze kitalált még valami játékot – spriccolósdit az Univerzál Konyhatündér mosogatószeres üveggel, ahogy a gyerekek gyakran csinálták. Csak mikor az Atya hátraesett a szobában az arcán egy Halloween maszkkal, jött igazán zavarba, mert azt gondolta magában: De hisz nincs is Halloween! Hogy mennyi időbe telt, míg rájött, hogy amit lát, az munkáltatója valódi arca – és nem valami savószínű egyiptomi múmiaforma papírmásé affér – lehetetlenség megmondani, de végül is rájött, és egyúttal arra is, hogy az Univerzál Konyhatündér – az egyáltalán nem volt Univerzál Konyhatündér! És az a micsoda – az a sötétvörös izé azzal a gonosz szemével – az mi?

Mert tudjátok, azokban az időkben a kislányoknak igazán nagyon kevés tapasztalatuk volt a fiúkról meg a kicsi elektromos furakodó furulyájukról. Hogy teljesen őszinték legyünk, nem hiszem, hogy egyáltalán tudták, hogy van nekik ilyesmijük. (És az anyucijaiknak eszük ágában sem volt megmondani nekik! Ne nyaggass a kérdészködéssel, Eily! – mondta Mrs Bergin, miközben megkötötte lánya fején a koszlott régi fejkendő!) Ők úgy tudták, hogy a fiúk lába közt ugyanaz a csupaszcsigaszerűség lakik, mint a kisöcsijeiknek. Nem egy telhetetlen, megregulázhatatlan benga nagy ormány, amely a rádión gyakran hallott dal logikátlan változatának tűnt, csakhogy most így szólt:

*Mert ez itt nem más mint egy egyszemű
egyszarvú vörös lila virsli dákó piszkakuki,
Vörös lila virsli dákó piszkakuki!*

A helyes szavak helyett. És ami most nyilván semmitől sem riad már vissza, míg teljesen ki nem csinált a ragacsos döfködésével és gyakorlatilag ketté nem tört mindennek a tetejébe! Nem tudott semmi másra se gondolni, ahogy feküdt az asztalon a háziköpenye anyagán lassan kirajzolódó kis nedves térképpel, csak hogy: Rosanno ilyet nem csinálna! És: De Vic Damone se! (Akibe szintén szerelmes volt.)

És ettől aztán keservesen sírni kezdett – csodálkoztok? Hiszen olyan volt az egész, mintha betették volna egy katapult kanálába és kilőtték volna a messzi úrbe!

Felfogod, drága Papa, aki a semmiből pattintottál ide engem – de aztán titokzatos módon teljesen megfeledkeztél az egésztől! –, hogy egyszer volt egy dal, ami épp erről szólt, és ami a madárébresztő egek alatt visszhangzott, midőn a szabad ég alatt még egyszer egymásba fonódtunk, egy Charlie Kane nevű lány és én? Bármerre menj – énekeltük, Apuci – Szabadon jársz, Szabadon jársz, pedig a székből fel sem állsz, Mert a gondolat száll, S ami álmod csak szósz, az mind benne él, Annyi új dolog vár, Járunk a Tejúton, meg a Mars felé, S megreggelizünk a Plútón!

Szép dal, nem igaz, Atya? Lehetnél akár egy pityangmag, amely a világ fölött lebeg, mikor egy ilyen dalt hallasz.

Azt hiszed vajon, hogy ő ez volt fiksz és végig nevetett ott kint, amíg az útja tartott, Apu? Egy pityangmag valami boldog gyermekdalból?

Nem – eltaláltad, apu –, nem így volt.

És mindez miattad! Az egész egy rossz papa miatt van, aki soha nem szabadott volna felálljon a székéből, hogy elinduljon a rossz utazásaira? Nem igaz, Apu? Nem gondolod, hogy így van, ha végiggondolod – az *Év Atyja*?

Kilencedik fejezet

Hölgyeim és uraim – Mr Hazugcumi!

Tudom, hogy nem szép dolog – sőt, talán nem is egészséges! – hogy ennyire akarom látni Apu arcát, mikor felnyitotta egyik-másik ilyen körütekintően megfogalmazott leveletem (Ő igen, több is volt! Egészen termékeny szerző lett belőlem, ha láttad volna, Kuksi!), de hát nem tehettem róla. Hogy váltott-e néhány szót Szőrmókkal négy szemközt, nem tudom, de minekutána teletömködtem a postaládáját egy sorozat frászthozó speciális különkiadással („Szexőrült csuhás!”, „A nagy parázna”, „Molesztáló Benny Atya kalandjai” stb.), úgy döntöttem, hogy ideje egyszer s mindenkorra elpucolni a Patkányfogó-kúriából.

Nos – hittétek volna! Alig ejtettem ki a számon, hogy Hát, én megyek, Caroline és Szőrmók abban a minutában rám esik, húzkodták a kabátom ujját meg minden, hogy Ezt nem teheted, Ezt nem teheted!, majd átestek a fejükön, hogy jobb belátásra térítsenek, miután hosszú éveken át ők maguk fenyegetőztek azzal, hogy kiteszik a szűrőmet! Kérlek Paddy, légy szíves – Caroline egyfolytában ezt fújta – Mihez kezdesz – hová mennél?, Szőrmók meg ott ordibált: Hagyjad, menjen! Menjen a francba! Mit érdekel minket? Jobb lesz nekünk nélküle!, aztán hirtelen meggondolja magát és felajánlja, hogy ezentúl kedvesebb lesz velem – még csak azt is megígérte, hogy ad pénzt, mikor menni készültem! (Amit persze szíves-öröme est elfogadtam, mivel ez végig kijárt volna nekem, tekintve, hogy mekkora összeget szedett be a kormánytól, és, füst alatt, amint kiderült, a jó öreg Cövek atyától is melléje.) És valószínűleg ez volt az egyetlen ok, amiért szerette volna, ha tovább maradok!

Végül is ezek közül semmi sem használt már, és elhúztam a kicsi motyómmal, vállamra vetett kabáttal végiglejtve a szúnyogoktól hemzsegő falusi utakon, Scotsfieldnek véve az irányt, a legközelebbi következő városkáig kitartott hüvelykujjal, bár fájt a könyököm tőle, hogy megáll-e egyáltalán egy kocsi tíz nap leforgása alatt! Szabad voltam! Egeknek madárcái – olyan szabad vagyok, mint ti! – csicseregtem és teljes tüdőmből fújtam egy Gilbert O’Sullivan dalt. Hogy miért? Ne kérdezzétek! És miközben így danoltam, egyszer csak – nyíúú! – el se jött, hogy higgyem, le-húz mellém egy Merci, és ki ül ott, ahogy szélesre tárul az ajtója, ki más, mint az egyetlen és összehasonlíthatatlan – Hölgyeim és Uraim, íme Mr Hazugcumi! Az én drága aranyos Házás Családapa Politikusom!

Arról persze gőzöm nem volt, hogy mihelyt a csülkőm kitettem, Szőrmók elrohant a rendőrsre, hogy utánam szalassza a zsarukat, akik ha megtaláltak volna és meglátták volna, hogy mit művelek épp, kerek szemeket meresztve a jó öreg Cuclira a kocsija első ülésén, biztos találtak volna szólni egy-két szót a dologhoz! Nem

mintha érdekelt volna, mit, hiszen elkezdődött az utazásom és láttam Cuclin, ahogy mohón rágt a alsóajkát, hogy neki aztán semmi kifogása nincs a dolog ellen, sőt!

Cucliban az volt a vagány, hogy vele igazán nem tudhattad, mire számíts. Csak annyit lehetett több-kevesebb valószínűséggel megsaccolni, hogy a nap és az éjszaka bármely órájáról legyen szó, az a drága furakodó botocska a nadrágjában mindig kész volt a bevetésre. Ő fiúka, már megint kezdi! – mondta ilyenkor és akkor neked is kellett, mikor megkért – Szánd már meg! Igen, hogy ne sokat köntörfalazzak, így, kezemben a Lelécelésre Érett Igazolványommal az 1971-es robbantásos évben nagyon is jól éreztem magam, mint újdonsült pártfogóm rendszeres partnere illatosított Mercije meghitt melegségében. Olyan tiszta volt bent minden! Mert el kell ismernem, hogy ez volt az első dolog, ami Cucliban tetszett. Izzadság? Áporodott pisiszag? Szó sincs róla! Maga volt a higiénia és jólneveltség megtestesülése! De persze jól értem én, hogy sokan vannak, akik keresik a szálkát a nevéen – hogy fegyvert hozott be az IRA-nak meg egyéb hülyeségek! –, de akár igaz volt, akár nem, a helyzet az, hogy ez engem sem akkor, sem most nem érdekelt egy csöppet sem, mert egyetlenegyszer sem kellett durcizzak vagy szekáljam. Egyetlen alkalommal sem egész vele, mint férjemmel, szeretőmmel, akárminek is nevezzétek, töltött életem alatt sem kellett csípje az orromat a gamaty izzadság vagy más trutyi a lábujjai közt. Mert hát a Patkányfogó Kúria, a Világ Búzfővárosa után meg kell hagyni, hogy minden nap úgy éreztem, mikor felébredtem: tuti, hogy meghaltam és felmentem a mennybe! És mindezt az én drága Cumimnak köszönhettem, ennek az ezerparfümös szerető férfiúnak. Hogy pontosan hányféle márkájú borotválkozás utáni arc-szeszt használt? Kétjegyű szám volt, az zicc.

– Hogy tetszik az illatom? – kérdezte és én ilyenkor azt feleltem:

– Nagyon jó! – sokszor persze oda se figyelve, túlságosan el voltam foglalva valami cipővel, amit vett nekem (vagy mondjam talán inkább azt, hogy én vettem magamnak az ő pénzével –, mert neki aztán halványlilája nem volt a csajos dolgokról!), vagy magamra fújtam egy kis Chanel No. 5-et. (Mert az az igazság, hogy nem nagyon törődött ezzel. Vegyél meg, amit csak akarsz – mondta. – Tojjál rá, hogy mibe kerül!) Ő aztán igazi álomparti volt, az én Hazugcumim!

De az a furakodó bunkócska, amellyel döfködött – az kezdett probléma lenni. Most már tényleg békén kell hagyjál egy kicsit – egyszerűen ki vagyok merülve! – próbáltam tőlem telhetően megértetni vele. De, minő balszerencse, semmi eredménnyel. A fiúka kér még egy kis ringyombingyomolást – mondta ilyenkor, vagy: Nem volna kedved elfurulyázni egy nótát Cuminak? És akkor le térdre és kezdtem smacizni neki – de nemcsak az élvezet kedvéért, gyönyörűségeim, de nem ám! Néha meg olyan komoly tudott lenni ez az én Cummmom. Én édes, drága szépségem – mennyit adjak neked, hogy mindörökre az enyém légy?

Hát normi, hogy nem lehettem az ő babája az idők végezetéig, de arra azért magától értetődően fel voltam készülve, hogy ha továbbra is önti a lábam elé a bókokat meg a készpénzt, vele maradjak mindaddig, amíg – hát, ki tudja azt megmondani! –,

és tényleg úgy is tettem volna, ha őkelmének erre fel nem jut eszébe, hogy szépen meghaljon nekem. Sokszor gondolkodom rá, hogy így felrobbant, az árva kicsi bögyörője hull vissza lassú visszavételben a földre, mint egy rózsaszín, véraláfutásos virág, szimbólum, amelyet küldenek mindazok a férfiak, akik átlépték a küszöböt a túlvilágra. Egyesek szerint az IRA volt, mások szerint a protestáns Ulster Defence Association, és megint mások szerint a kettő együtt. Nem tudtam meg, és kurvára nem érdekelt. Annyit tudtam csak, hogy szegény öreg Cumm-cumm nincs többé! Szegény öreg Cumi! Miért is kellett megmerülnöd a kétkulacos üzletelés sötét bugyraiban? Hiszen te és én még ma is együtt lehetnénk!

Természetesen tudtam, hogy teljesen ki van készülve valamitől. Éjszakánként ilyenkor fogtam a furakodó bunkócskáját és mondtam neki: Engedd el magad, szivi. Mondd el nekem minden titkos bajodat. De ő sosem mondta el. Csak kicsurrant egy-egy könny a szeméből és felsóhajtott, majd hozzámért és azt mondta: Nem! Még a végén téged kapnának el!

Valami fegyverekről volt szó meg a pénzről, amibe került megvásárolni őket. Ahányszor csak rágondolok, ahogy összelapátolják, olyan, mintha dróttal szorítanák össze a mellem. Egyszerűen imádtam a kis bungalót, ahová berendezett engem. Az édesanyjái volt. Úgy hiányzik nekem, az édesanyám – mondta. – Egy nap sem telik el úgy, hogy ne gondolnék rá, arra a gyönyörű asszonyra. Ezért kezdtem Cuminak nevezni. Naná hogy nem ez volt a rendes neve! Ki hallott már olyan politikusról, akit Cuminak hívnak! Nos, hölgyeim és uraim, ennyi elég is belőlem ma estére! Most szíves engedelmezzel átadom önöket a pillanat emberének – Mr Hazugcuminak!

Marhára valószínű, persze. Nem, a rendes neve sokkal közönségesebb volt ennél és meg is mondanám nektek, de jobb dolgom is van annál, mint hogy megint felrobbantassam magam, nagyon szépen köszönöm – akárhogy is, nincs semmi jelentősége. Annyit azért elmesélhetek, hogy született a Cumi. Mert én adtam neki ezt a világhülyéje nevet!

– Ó Mami! – mondta, mikor rá-rájött az a hangulata és nekem támadt egy ötlet, hogy bedugjam a hüvelykujjamat a szájába. Egész spontán gesztus volt részemről – de fiúkák, ha láttátok volna, mennyire imádta! Ó, Mami! Mami! – kiabálta és ott szopizott, hogy a hely nem volt elég tágas! Sokat tudnék mesélni arról, hogy milyen állapotba hozta magát, ha csak megrebegtettem a szempilláimat és kimondtam – sőt nem is mondtam, csak míméltem – azt a szót, hogy Cumi!

Nem tudott betelni vele! Egyszer annyira izgalomba jött, hogy utána háromszáz fontot nyomott a kezembe és azt mondta: Tessék – fogd! Végy belőle, amit csak akarsz, te dögös kicsi pincsi, te!

Fordította: MIHÁLYCSA ERIKA

Email-váltás Patrick McCabe-el

MIHÁLYCSA ERIKA: *E-mail címében nem a saját, hanem Joyce neve áll – erre a választásra kevés olvasója számíтана. Hol van Joyce helye a könyvespolcán, és ki(k) mellett?*

PATRICK McCABE: Joyce helye legfelül van, Nabokovval, Kafkával, Pinterrel és Yeats-szel.

– *Van olyan kortárs szerző, ír, brit vagy amerikai, akivel rokonságot érez, akiknek az írásait többé-kevésbé rendszeresen követi?*

– Nem sok kortárs regényt olvasok, főleg azért, mert a hatásuk alá kerülhetek, vagy aggódni kezdek a díjak miatt. Ennek ellenére nagyon kedvelem Ian McEwan-t.

– *Call Me the Breeze című regényének mottója egy T. S. Eliot-idézet a Little Giddingből: „És az lesz kutatásunk vége,/ Ha megérkezünk oda, ahonnan elindultunk/ És először ismerjük fel azt a helyet” (Vas István ford.). Írásai rendre Írország félmúltját, a Kelta Tigris megelőző időszakot járják körül, helyszínük az északi határ környéke, a választott nézőpont pedig kivétel nélkül a be nem illeszkedetteké – legyenek ezek kisiklott gyerekek, árván maradt serdülők homoszexuális hajlamokkal, feleség- és gyerekgyilkos családapák, vagy anyagyilkos fiúk. Összes regénye az ír irodalom szent tehénével, az ír családdal foglalkozik. Érezte már úgy, újabb regényei – The Holy City, The Stray Sod Country – megírásakor, hogy először ismeri fel ezt a helyet?*

– Azt hiszem, az egész valójában ciklusokban és körözve halad: dekadencia/szigor, istentelenség/hit – minden reggel, amikor felébredek, úgy érzem, először járok ott – és talán utoljára is...

– *Regényei a gótikus erőszakot, melodrámat vegyítik camp-pel és mindent elsöprő fekete humorral. Sok olvasója azt hihetné, hogy a döntő hatások nem az úgynevezett „magasirodalom”, hanem sokkal inkább a mozi, képregény, popzene irányából érték...*

– Gondolom, a tolvaj szarka-természetem miatt van: mindent megpróbálok asszimilálni, hogy Henry James tanácsát megfogadva olyan legyek, „aki mindent hasznosít”. Apám viszont a filléres ponyvák buzgó olvasója volt, egész életében.

– *Regényei marginális, elszigetelt szereplői, úgy tűnik, valamiféle határvidék lakói, egy olyan kisvárosi Írországi a maga jellegtelen fasoraival és csirkeházaival, vigasztalan terecskéivel, boltjaival és kocsmáival, amely szinte kísértetiesen anyagszerű, és amelyből árad a megnevezhetetlen fenyegetés. Vissza lehet ezeket a helyszíneket vezetni a saját tapasztalatára – léteztek valahol, valaha, és léteznek még a „kinti” világban?*

– Vallom, hogy sokkal inkább vagyok társadalomrealista, mint amennyire az megállapítható. A könyvek és a stílus közvetlenül Írország északi középvidékről, illetve Dél-Ulster kultúrájából jöttek elő.

– A Mészároslegény *Francie Bradyjének hangja elsőprő, mindjárt az első oldaltól. Olyasmi történik itt, ami az irodalomban egyedi: felajánl nekünk egy világot egy lelki-leg instabil megbízhatatlan elbeszélő prizmáján és nyelvén keresztül, ez az elbeszélő ráadásul egyszerre gyerek és „deviáns” – legalábbis a társadalom többsége szemében az. Ez a hang tehát egyedülállóan alkalmas arra, hogy kifordítsa rögzült nézeteinket a „normalitásról” és így megkérdőjelezze összes fogalmunkat az erkölcsi ítéletről és felelősségről. Hogyan teremti meg egy felnőtt szerző egy gyerek hangját – milyen csapdákat kellett elkerülni? és milyen hozzávalókat használt?*

– A gyerek, különösen a sebzett gyerek, sosincs túl messze a felnőtt személytől. Őt megtalálni bonyolult dolog, főleg stilisztikailag. Nekem majdnem harminc évembe tellett és tudom, hogy soha többé nem tudnám megcsinálni – nem is próbálkoznék meg vele.

– *Francie mondatai nekem inkább élőbeszédnek, mint belső monológoknak tűnnek; ki lehet hallani belőlük a légzés, vagy még inkább a kifulladásig tartó mondás ritmusát. A szeszélyes központozás is ezt sugallta – legalábbis a fordításban ezt próbáltam visszaadni, kiiktatva a magyarban egyébként kötelező vesszők nagy részét egy olyan mintázat alapján, amely nem logikai vagy szintaktikai, hanem inkább a lélegzetvétel szabálytalanul visszatérő ritmusának engedelmeskedik. Érdekelne, vajon hasonlóképpen gondolkodik-e erről a monológról, megszólaltatta-e ezeket a mondatokat, amelyeket Francie szájába ad, olvasta-e őket hangosan írás közben?*

– Nem, de igaza van abban, ami a ritmusokat illeti, nem annyira belső monológok, mint inkább a légzés lemorzválásai és nyelvi pulzusütések. Ha egy jellegtelen városkában nő fel az ember, nem sok minden van a pletykán és a nyelven kívül – és ahogy Colm Toibín rámutat, Írországban, ahol nem volt hivatalos nyelv, akárcsak Barcelonában és talán Edinburgh-ben a századfordulón, itt lép be a képbe a zene és elvégzi azt a munkát, amit másnak kellene.

– *Nemrég a fiatal ír prózaíró, Julian Gough azt a meglepő vallomást tette, hogy nemzedéke számos ír szerzője számára a Joyce Ifjúkori önarckép-ében leírt nyelvbevetettség – az, hogy olyan nyelvet beszél, amely „előbb volt az övé, mint az enyém” – máig érvényes, azzal a különbséggel, hogy ez a nyelv már nem a régi gyarmatosítóé, hanem a mindenütt jelenlevő, globális amerikai popkultúráé. Gough szerint ez egyfajta kognitív disszonancia, olyan nyelvi skizofrénia, amelyben a konyhában használt nyelv elválik a a tévé meg a popslágerek nyelvétől, mely a nappalidat elárasztja. Francie-vel és néhány más hősével kapcsolatban valami hasonlót éreztem, ugyanis ők is olyan kevercsnyelvet beszélnek, amely tele van tűzdelve westernfilmek, képregények hőseitől ellesett frázisokkal: „tévéhangot” mímelnék, hogy megkülönböztessék magukat a környezetükben levő „lápithóktól”...*

– Nyilván Francie Brady maga is egy lápitahó, így amikor Batmannel azonosul, egyben a disszonancia problémáját is megoldja – azaz mondjuk a Zöld Lámpást meg a Beatles-t ír dialektusban beszélteti. Ami ezen a szigeten egyáltalán nem új jelenség a kultúrában.

– *Főhősei – a Mészároslegény Francie-je, a Reggeli a Plútón Patrick/Patricia „Punci” Bradene, A halott iskola két tanára, sőt még Joey Tallon is, a Call Me the Breeze labilis művész-hőse – Írország félig-meddig feltáratlan közelmúltjából lépnek elő, körülbelül az 1950-es és 80-as évek közé eső időszakból, amikor az ír társadalom hagyományos szent tehenei – a hálók, amelyekből Joyce Stephen Dedalusa szabadulni igyekszik – többnyire érintetlenül megvoltak. John McGahern kivételével talán nincs egyetlen ír regényíró sem, aki következetesebben leszámolt volna ezekkel. Hogyan tekint vissza erre az időszakra, az elszigetelődő nacionalista kormányzás időszakára, amelyet a hidegháborús pszichózis és az észak-írországi zavargások határoztak meg – gyerek- és serdülőkkora éveire?*

– Úgy tekintek vissza rájuk, mint képtelenül nevetséges, terméketlen és szívszaggatóan bátor idősokra – amiben az a legrosszabb, hogy talán szükségtelen volt az egész. De végül is nem gyarmati katonatisztek és politikusok minősítettek le, és a méltóságmegőrzés munkáját mások már elvégezték helyettem. Egyszerűen kár, hogy egyáltalán el kellett végezni, és hogy Írországot olyan hosszú ideig el kellett vágni a modernségtől.

– *Írországról hosszú időn keresztül az a sztereotípia élt a fejekben, hogy az elnyomó katolicizmus, provinciális nacionalizmus és vidéki elmaradottság, nyomor országa, mindez nyakon öntve némi folklórral. Regényei egyszerre veszik célba mindezeket a sztereotípiákat, páratlan könyörtelenséggel fordítva ki őket. Azt gondolja, hogy ezek a sztereotípiák megfeleltek a „valóságnak” azokban az évtizedekben, amelyekben regényei játszódnak általában? Nem áll fenn az a veszély, hogy örökké ezekre a sztereotípiákra visszahivatkozva, ugyanazoknak a tabuknak a döntögetésével, fel lehet építeni egy kényelmesen azonosítható és piacképes exotizmust?*

– Meg kell mondanom, hogy szeretem az exotizmust, és mindennél inkább szeretem kifigurázni, de úgy érzem, minden félelem, hogy ez a tendencia ártalmas vagy hosszú életű, megalapozatlan – Írországnak megvolt a maga gyöngyélete, amikor süt-kérezhetett a napon, a Riverdance-szel stb., stb., de a karaván azóta továbbment – már megint a régi nemtörődöm láplakók vagyunk, legalábbis Németország szemében. Ami rendben is van – mi tényleg nemtörődöm láplakók maradunk akkor is, ha négykerék-meghajtásos kocsit vezetünk.

– *És ez a régi, nacionalista-patriarchális Írország – a „hegyi” Írország, ahogy a Winterwood c. regényben szerepel – végleg lemerült az 1990-es évek gazdasági fellendülésével és az elmúlt évek pénzügyi válságával? Vagy a maradványai így vagy úgy a globalizált fogyasztói társadalomban is felbukkannak? Egyik-másik hőse mintha menthetetlenül csüggne ezen a régi világon és képtelen kiegészíteni az ország színévvál-*

tozásával, mint A halott iskola öngyilkosságba menekülő iskolaigazgatója, vagy a showbizben sikeres Redmond Hatch a Winterwood-ból, akiről kiderül, hogy a pedofil „hegyi” mesemondó Auld Pappy korszerűsített változata csupán. Hogyan látja azokat a változásokat, amelyeken az ír társadalom keresztülment a regényei által belakott évtizedekben?

– Az igazi nagy változás az, hogy a hegyi embernek pénze lett, sok pénze – és láttuk, mit csinált vele. Most nyilván valami máshoz kezd majd. Az irodalomnak a hosszú távú mérkőzésre kell figyelnie, nem a lényegtelen pillanatra, hanem a történelem árapályára.

– Gondolt már arra, hogy elhagyja Írországot? Otthon érzi itt magát – képes magát bárhol otthon érezni?

– Valóban gondoltam rá, hogy elhagyjam Írországot – tulajdonképpen el is mentem 20 évre, mialatt Londonban laktam. Ahol *A mészároslegényt* írtam.

– Elkerülheti-e manapság az ír szerző, akinek a műveit a legnagyobb brit és amerikai kiadók jelentetik meg és egyre inkább nemzetközi olvasóközönség olvassa, az exotikum csapdáját?

– Én úgy látom, az embernek egyre nehezebb megjelennie egyáltalán, legyen ír vagy bármi más, és könnyen megtörténhet, hogy azoknak az igazibb hangoknak, amelyek elkerülik az exotikumot, a többiekénél is sokkal nehezebb publikálni.

– Két regényét (*The Butcher Boy*, 1997, és *Breakfast on Pluto*, 2005) Neil Jordan filmesítette meg, olyan szerzői kultuszfilmek rendezője, mint a *The Crying Game*/Síró játék, *Mona Lisa*, *The Company of Wolves*. Leírná együttműködésüket Neil Jordannel? Mennyire vett részt a két film forgatásában (*A mészároslegényben* egy epizód-szerep erejéig meg is jelenik)? Milyen mértékben tekinti két regénye színpadi és film-változatát „saját” művének?

– Mivel Neil Jordan irodalmár, az együttműködés talán a legtöbb hasonló együttműködésnél jobban sikerült. Minden szinten részt vettem a munkában és valóban játszottam is mindkét filmben. Az egész tapasztalat rendkívül termékeny és élvezetes volt. Jordan azonban úgy gondolta, hogy a *Reggeli a Plútón* című regény befejezetlen – hát befejezte ő a filmmel, amelyben a hős megtalálja az anyját.

– Írása rendkívül zenei: legalább három regénycíme kölcsönözte ír ballada, dalos-könyv vagy popsláger címét. Bennük a zene artikulálja a tapasztalatot – a *Creedence Clearwater Revival*, *The Supremes*, *Don Partridge* számainak foslányai szakítják meg lépten-nyomon a *Reggeli a Plútón* szövegét, melynek hőse, Patrick/Patricia „Punci”, maga is énekel egy bárban. Mind a szöveg, mind pedig Neil Jordan filmadaptációja rengeteg harsány slágerszöveget használ, amivel ellenpontoszza a cselekmény brutalitását és már-már paródiaszerű gótikus beütéseit. Hogyan választja ki ezeket a dallamokat – az írás kezdődik a zenével, vagy akkor kezd a megfelelő zenei aláfestést ke-

resni, amikor körvonalazódott már a szöveg? Neil Jordan-nek adott zenei tanácsokat, amikor a filmen dolgoztak?

– Gondolom, olyan a fejem, mint egy wurlitzer – és igen, együttműködtem Neil Jordannal a zene kiválasztásában. A dalok mindig a szavakkal együtt futnak a fejemben. Írás közben viszont nem szoktam zenét hallgatni.

– Megtörténik, hogy újraírja a szövegeit? És megjelenéskor újraolvassa őket?

– Csak nagyon ritkán írok újra szöveget. Ahogy Frank O'Connor mondta, az egyfajta hamisítás.

– Együttműködik a fordítóival? Hisz benne, hogy a hangok, amelyeket megteremtett, lényeges veszteségek nélkül átvihetők más nyelvekbe? Melyek a leggyakoribb kérdések, amelyeket a fordítóitól kap?

– Igen, együttműködöm velük, és privilégiumnak érzem, hogy egyáltalán lefordítják a munkáimat. A nehézségek főleg beszélt nyelvi fordulatokból adódnak – meg a hangnem pontos eltalálásából. Nyilván vannak dolgok, amelyek elvesznek – de sok nagy meglepetés is van, be kell vallanom – ezt a fordítást beleértve [A mészároslegény].

– Melyik könyvének a megírása tartott a leghosszabb ideig?

– A mészároslegény – 30 ÉVIG.

– Bízik az irodalomban? Megbetegítheti egy könyv az olvasóját, és meggyógyíthatja? Képes hatni egy társadalom megrögzött gondolkodására bárhol, bármikor?

– Hát, az *Ulysses* olyan volt, mint a Bloomsbury szalonjaiba hajított kézigránát – a mindennapi ember a színpad közepén. A *Lady Chatterly* felszabadította az erősztb., stb.

– Milyen hatással van önre az írásai fogadtatása otthon és külföldön? Volt már rá példa, hogy egy kritika hatására újragondolja az irányt, amelybe az írásai tartanak? Az otthoni fogadtatás különbözik-e lényegi dolgokban a külföldi kritikáktól?

– Dicsértek már fel az egekig és mondták már azt is, hogy a saját nevem sem tudom leírni. Felkavar, ha egy könyvemet egyáltalán nem veszik. Ez megtörtént már néhányszor, talán az ellenséges kritikák miatt. De ami a stílust illeti, sosem hagyom magam eltéríteni. Sosem szabad lenézni.

– Köszönöm, hogy válaszolt.

Mihálycsa Erika

SÁNDOR IVÁN

(Meg)érintések (5.)

Hommage à Mészöly Miklós

Németországi előadókörutaim után sokan érdeklődtek afelől, hogy tapasztalataim alapján miképpen határozzák meg a regény jelenét és jövőjét a piaci hatások, az olvasói divatok. Rocinante útját jócskán elmocsarasítják, de ha a lovasa kitartó, baktat tovább évszázados ösvényein. Igaz, a világfordulatok, s ennek hatására az epikai formaváltozások hatására a „regény-négylábú” folyamatosan lovast cserél.

*

Több mint egy évtizede írtam először arról, hogy a posztmodern *átmenet* után (fontos irodalmi korszakot-műveket teremtett, vitathatatlan formaelemekkel, nyelvi megoldásokkal gazdagította a regényt), nos, írtam, a kétezres évekkel már a poszt *utáni* szakaszban vagyunk. Erre elnagyoltságában is az *utániség* fogalmát éreztem találónak.

A legfiatalabb kritikusgárdához tartozó Kovács Krisztina írta nemrégiben Bombitz Attila kitűnő könyve kapcsán (*Harmadik félidő – osztrák/magyar történetek*): „A történetelvű, történetet elbeszélő narratíva új formákat és megszólalási alakzatokat keresve, de továbbra is uralja a posztmodern utáni és azutáni magyar szépirodalmi beszédmódot.”

Mészöly Miklós több mint három évtizede, a posztmodern első felbukkanásakor írta: „Összeesküvés: a valóság új fikcióját megteremteni.”

Az akkoriban is változó valóság azóta sokszor követhetetlen „összeesküvéseken” ment át. Az utániség *utáni* utániség feltűnően besodorja a regényalkotó elemek arzenáljába a gondolat sejtjeinek regényteremtő szerepét. A változó létvilág sokaknál az új *szellemi felismerésekből* kiindulva konvertálódik epikai szerkezetekbe. Persze Kafka, Camus, Broch, Beckett után miért volna ez újdonság? Az újdonság azonban az, hogy a létformák változó „anyaga” hozza-keresi a szerkezeti-nyelvi váltásokat.

*

A történettudomány hely- és szereptalálásáért folytatott küzdelmében és a filozófia felismerő-rámutató elbizonytalanodása nyomán támadó „üres helyeket” az új valóságba alámerülő regény szellemi felismerő potenciáljával jó eséllyel töltheti be.

Vannak azonban dilemmái ennek az útnak. Mészölyt foglalkoztatta ez is: „A puszta logikai felismerés még nem ösztönöz mű-alkotásra... A forma evidenciája, ami egyedül képes rá, hogy végül is a mindenkor kitalálható gondolatot az egyszerűség varázásával, általános érvény-nyel tartósítsa.”

A mai regény egyik vonulata, magunk is ezt kedveljük, a párhuzamos történetvezetéssel, a múlt-jelen egymásra rétegeztetésével, a nézőpontok váltakoztatásával két korszakkal Mészöly után tenyerében viszi az ő stafétabotját.

*

Földényi F. László nyolc éve írta a *Séta holdfényben* című esszékötetem kapcsán: „...kijelöl egy nyomvonalat, szívósan halad rajta előre, ám amikor elérte célját, akkor sem torpan meg, hanem megy tovább, s immár a célja halad az ő nyomában, ő pedig megy előre az ismeretlenbe.”

Többször is írtam erről. Számomra az esszé valóban *nem* egyszerűen a klasszikus fogalomtár szerinti kísérlet. A regényhez hasonlóan – fogalmi eszközökkel – ugyancsak az ismeretlen felkutatására tör, s ha talált „valamit”, onnan próbál *tovább menni*.

Vajon nem ugyanarra utal már négy évtizeddel ezelőtt Mészöly az *Interjúban*? „*Durván és röviden: addig kell mennünk, amíg falba nem ütközünk. Aztán az üttört résen tovább.*”

*

Tarr Béla Jancsó Miklós 90. születésnapjára írja: nem fogadtad el az értékrendet, amely a filmet a létező világ kiszolgálójának tekinti; szemben álltál azzal az üzleti vagy politikai érdekek által prostituált filmkészítéssel, amely korunkat jellemzi; szembenéztél, leszámoltál a százalmas szervilizmussal; világossá tetted, hogy térden állva soha nem lehet valódi filmet csinálni; a kép méltóságának megteremtésével visszaigazoltad az ember méltóságát.

Spiró György Háy János díjnyertes darabjának köszöntőjében mondja: az igazi író nem ismer sem embert, sem istent, sem közönséget, azt írja, amit írhat; a Teremtést káromolja, a Teremtőt vonja felelősségre azért, amit elkövetett; a gyalázat és a történelem, az igazságtalanság és a megtorolhatatlanság az alapvető témái és ebből nem enged; rossz idők jönnek filmre, tévére, színházra, az egész magyar kultúrát a földbe döngölik azok, akiknek sejtelmük sincs róla, hogy a magyarságnak nincs egyebe; azok a műfajok túlélnek, amelyekhez nem kell más, mint papír és ceruza, meg a megszállott író, aki kellőképpen makacsul hajtogatja a magáét.

Bizony (ám)...

*

Mennyi idő elteltével, miféle klímaváltozások hatására térnek vissza a kicsapó folyók korábbi medrükbe, az elmozduló lineamentumok a rengés előtti állapotukba.

Ha visszatérnek...

A történelem, főképpen tájainkon, könnyebben reaktiválja a korábbi.

Gyáni Gábor említi egyik tanulmányában, hogy mit nevez Jan Assmann „hideg emlékezetnek”. E teória szerint, írja Gyáni, a „hideg emlékezés” befagyasztja a történelmet, lévén, hogy makacsul és kétségbeesetten ellenáll a történelmi változások beáradásának, a szakadatlan zajló történések tudomásulvételének. A „hideg emlékezés” alternatívája a „forró emlékezés”, a múlt feldolgozása során a múlt meghaladása is egyúttal.

Tájunkon mindkét emlékeztant felváltja az emlékeztetlenséggel járó gátlástalan ellenszegülés a múlt meghaladására: vissza 1944 elé. Szobrokban, terekkel, oktatással, mentalitásvilággal, a nyugati demokráciák alapértékeinek tagadásával.

A huszadik századi múlt folyamatosan itt van velünk, anélkül, hogy elmúlt volna, szüntelenül itt rejtőzik, írja más helyen Gyáni.

Hozzácsatolandó: már nem is rejtőzik. Avult, ócska nemzetrontó eszmékkel, az egykor volt újraélesztésével: fertőz.

*

A humanista kultúrakorszak értékvilágának elenyészése már a múlt században is napirenden volt. A huszonegyedik századra felgyorsult. Végérvényes lett.

Mivel jár az, hogy az író a nagy szakadás már innenső partján írja a regényét?

Két példa az újabb helyzet újabb felismeréseire.

A szellemi példa: Ulrich Beck német filozófus azt a világot, amit a szakadáson már *innen*-nek nevezünk, *kockázati társadalomnak* kereszteli el. (Tekintsük ezúttal mellékesnek, hogy a törtélemben minden társadalom mindenkor magában foglalta a kockázati tényezőket.) Ulrich Beck azt fejti ki, hogy a *jelen* kockázati társadalma katasztrófák lehetőségét előlegezi meg. Ezek az újabb viharok, mondja, áttörhetik a demokrácia kereteit és lecsaphatnak a demokrátiás intézményekre, betörve az emberek mindennapi életébe *új viszonyokat* alakítanak ki.

Az ezekben az *új viszonyokban* megjelenő helyzetek alakíthatnak olyan epikai változatokat is, amelyek ama „kockázati körülmények” közötti sorsokból formálnak regényvilágot.

Ulrich Beck továbbmegy annál, amit kollégája, Ralph Dahrendorf húsz éve megelőlegezett, amikor azt írta, hogy az európai demokráciák a felismerhetetlenségig megváltoznak. Beck már arról töpreng, hogy a változások nemcsak az intézményi kereteket fenyegetik, hanem a társadalomról, a szellemi életéről, a művészetről alkotott fogalmi keretekre is nyomást gyakorolnak. Az irodalmat nem is annyira társadalmi-politikai súlya és ettől elválaszthatatlanul esztétikai egységei okán ismerik el, hanem minden korábnál meghatározóbban szórakoztató, netán csoport-képviselési potenciálja nyomán. A regény a sok felkínált árucikk egyike.

*

Példák az új helyzet írói felismeréseire:

Szegő János írja kisesszéjében (*Időn túl, téren innen*): „*Sebald regényeit olvasva folyamatosan úton lehetünk. Pontosabban, útközben. Otthon az otthontalanságban. Pályaudvarok, bisztrók, kampuszok, üdülők, pubok, könyvtárak, temetők, gettók, kórházak – kultúránk állandó helyszínei. Magányos, kihalt utcák, régi lakcímek, egykor volt életek láthatatlan nyomai...*”

Sebald regényeiben, írja Szegő János, esztétikai tapasztalattá lesz, hogy a történeteknek, amelyekre emlékszünk és amelyeket elfelejtünk, a száma végtelen, és történeteink határai alkotják a világ határait. Közelítés-távolítás: egyszerre. Érzékelhető a történelmi távolság, az áttételesség, ugyanakkor a szövegtár közelségbe hozza a távolit.

A múlt-jelen, az egykori-mai Sebaldnál valóban párhuzamos, teszem hozzá, és ez teremti meg az epikai totalitást.

Bernhard életművéből *Az olasz férfi* című kisprózáat húzom ide.

Temetés egy osztrák faluban. Várakozás a ravatal körül. Érkező gyászruhások. Fagyos világ. A beszélő fogad egy olasz vendéget. A koporsó körül a szokásos esetlegességek. Ketten sétára indulnak. Közös témák: üzleti ügyek, vonzódás az olasz kultúrához, helyszíneihez. Erdősélekre érnek. Őszi jelen. A beszélő minden átmenet nélkül elmondja, hogy a lábuk alatt elásva az egykori háborúban legyilkolt lengyelek tetemei. Kivégzettek. A holttestek így szólnak bele az üzleti ügyekbe, a csevegésbe. A múlt hosszan elnyúló árnyékában lépkednek.

*

Az epikai időtér megformálásának útjait keresve néhány esztendeje a *szokásos idő* és a *sakadékatér* fogalmának bevezetésével „játszottam el”.

Újabbakkal próbálkozom a rohamos változások nyomán: *hektikus idő – örvénylő tér*.

*

Kertész Imre *Mentés másként* című Napló-könyvének bemutatója a Petőfi Irodalmi Múzeumban Selyem Zsuzsával és Dávidházi Péterrel.

Megemlítem, hogy milyen kisszerűek az indulatos támadások Kertész éles nemzetkritikájáért. Felolvasok két példát arról, hogy a közép-európai író mi mindent enged meg magának, hogy segítse nemzete ráébredését a saját történelmére, szorgalmazza a múlttal való önszembesítést, aminek hiánya a jelen kudarcainak is a forrása.

Gombrowicz írja: „*Ahogy visszanyertük szabadságunkat, szembe találtuk magunkat a lét nagy kérdéseivel. Ahhoz, hogy igazán létezzünk, át kell alakítanunk magunkat. De ez az átforgatás meghaladta az erőnket, a szabadságunk látszólagos volt, magában a nemzet struktúrájában rejtett a hazugság és az erőszak, minden kezdeményezésünk gúzsba kötése.*”

Bernhard írja: „*Az állam olyan képződmény, amely szüntelen kudarca, a nép olyan, amely szakadatlan alávalóságra és gyengeelméjűségre ítéltetett. Osztrákok vagyunk, érzéketlenek vagyunk; az élet iránti galád közömbösségként vagyunk...*”

*

Az első világháború idején játszódó, mostanában megjelent regényemben Európa valamennyi hadszínterén folyik az öldöklés. Tízmillió halott. A német és a Monarchia-csapatokkal együtt küzdő magyar katonák holttesteit borítják az egykori haditudósításokból, a történelemkönyvekből, mítoszokból azonosítható harctereket.

A *Tengerikavics* című regényemben tizenhat éve leírtam, hogy akkoriban a kiskunhalasi temetőben apai nagyszüleim sírját keresve a város főterén az első világháborús hősi halottak emlékoszlopán felfedeztem egyik apai nagybátyám nevét.

A közel száz év múltán írt regényem melyik oldalán zajló csatában érhetette a halálos lövés?

Györe Balázs a regényt olvasva arról ír levelében, hogy apja nagybátyja is az első világháborúban esett el. Bicskája és zsebórája akkoriban visszakerült a családjához. Most a regényem mellé helyezte ezt a bicskát és zsebórát.

A fikció teremtette regényvilágban jól megfér a közös emlékezet, a hasonlóságok „referencialitása”.

*

A per jóval a születésem előtt jelent meg. Mégis epikai formába tudta transzformálni azt, ami a huszadik századon végigvonult, benne nyolc évtizedem kelepcehelyezeteit is.

Kafka regényének nevezetes *Kilencedik fejezetében* senki nem juthat át a kapun, hogy a Törvényt megismerje. Még az előtt is bezárul a kapu, aki hivatott volna a Törvénnyel való találkozássra.

Fél esztendeje gyűjtöm jegyzeteimet az újabb regénymunkához.

Arra keresnék epikai formát, hogy habár Kafka regénye ugyan „örök”, ám a ma „szakadék utániságában” az *újdonosság* az, hogy aki mégis megpróbálna átjutni ama kapun, vagyis, Mészölyvel szólva, elmegy a falig, rést üt rajta és azon igyekszik tovább, már nem találja az elenyészett, eltörölt, talán sosem volt Törvényt. Kafkánál még azért ölik meg Joseph K.-t, mert kereste, a ma regényvilágának alakját már azért, mert ráébred arra, hogy ama Törvény nem is található: *nincs*.

Vissza az induláshoz, Mészöly fragmentumához: megtalálni a forma evidenciáját, ami a gondolatot az egyszerűség varázsával fejezheti ki.

Ajánlom, kortársam...

Néhány hónappal ezelőtt kéressel fordultunk leendő és jövőbeli szerzőink, a magyar irodalom és kultúra képviselői felé. Arra vártunk és várunk választ, hogy melyik az a kortárs – lezárt vagy alakuló – életmű, ami meghatározó, kitüntetett fontossággal bír a megszólított munkásságában, gondolkodásában. Reményeink szerint a megjelölésre kerülő írások által nemcsak remek portrékat, személyes hangú bevezetéseket kapunk egy-egy munkásság megismeréséhez, hanem a magyar szellemi élet láthatatlan keresztmetszeti képe, kapcsolattörténeti fejezetei tárulhatnak fel előttünk.

FRIED ISTVÁN

A magyar szlovakisztika kérdésfeltevései

SZIKLAY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

A 2012 januárjában századik életéhez érkezett Sziklay Lászlóra¹ emlékezéssel megcélózható a magyar irodalomtudományi szlavisztika meglehetősen kevesek által művelt területének helyzetéről, lehetőségeiről, feladatairól, problémáiról való töprengés. Igaz, leszűkítően Sziklay László máig kellően fel nem mért, nemcsak a szlovakisztikára kiterjedő, hanem részint a jugoszlavisztikát, részint a bohemisztikát és a polonisztikát és mindenképpen egy tágabb körben meghatározott hungarológiát, valamint kelet-közép-európai vonatkozásokat magában foglaló tudományos teljesítményének jelentőségét, ha kizárólag a szlovák irodalmat/művelődéstörténetet, a szlovák-magyar irodalmi/művelődési kapcsolatokat alap kutatásokkal, filológiai feltárásokkal, szintézis-kísérletekkel gazdagító, jórészt létesítő (tanulmány)-köteteire,² terjedelmes szlovák irodalomtörténetére³ terjedne ki figyelmünk; és elhanyagolnók az 1960-as 1970-es évek magyar összehasonlító irodalomtudományi kezdeményezéseiben való igen aktív munkásságát.⁴ Előre vetítve egy lehetséges végkövetkeztetést, szinte tanulságot: Horváth János és Eckhardt Sándor iskolájából kilépve a magyar szlovakisztikát közegeben (kontextusában) a megértés hermeneutikájának jegyében igyekezett művelni, munkálkodása egyben nyitást jelentett egy regionális szemléletre (az 1930-as esztendőben szerveződő „közép-európai humanizmus”, a magyar és a szomszédos kultúrákat összeható igyekezet elfogadtatása, tudományos kérdésként tárgyalása történéseinek elemzésével), részint nem elhanyagolva a kétoldalú kapcsolat feltárását (éppen Sziklay László életműve igazolja, mennyi feltárni való akad, feladat-megjelöléseinek egyike-másika még manapság is filológus munkására vár!), ezeket a kétoldalú kapcsolatokat nem önmagukban, a merev kontaktológia öncélúságával mutatta föl.⁵ Nagyjában-egészében *A szlovák irodalom története* című, nemcsak terjedelmével kiemelkedő monografikus vállalkozásában jelölte meg a maga (tudományos) szemléletének fő jellemzőjét: magyar kutatóként nem magyar nyelvű, de történetével a magyarral számos ponton összefonódó, közös irodalomról kívánt számot adni, a szlovákról, amelynek sosem tagadta „önállóság”-át, kimondatlanul annál inkább „önelvűség”-ét, meghatározott korokban nem pusztán a kétnyelvűséget, illetőleg a diglossziát, valamint a kettős irodalmiságot gondolta hangsúlyozandónak, hanem a kettős otthonosságot is,⁶ amely-

re igyekezett nem a magyar irodalom – és/vagy a (hivatalos) magyar kultúrafelfogás felől tekinteni, hanem egyfelől az olykor az ön-meghatározás nyelvi/irodalmi/kulturális kiegyensúlyozatlanságával küszködő szlovák művelődés belső vitáinak megértésével, másfelől azzal a regionális megközelítéssel megvalósított (tágabb) horizont érvényesítésével, amely a kettős irodalmiság szlovák változatát az egyik lehetséges válaszként fogta föl a nemzeti-irodalmi kétségek/kételkedések/ambivalenciák történetét végigkísérendő. Egyszerűbben szólva: tagadta, de értelmezte a szlovák irodalomtörténészek egyikének-másikának határozott elfordulását a történeti Magyarország kulturális kontextusától; a Niederhauser Emil által megfogalmazott, bon mot-nak szánt, ám le nem írt „ad hoc territorialitás”⁷ gondolatát vitatva olyan szlovák irodalomtörténet megírását valósította meg, amely úgy érzékeltette a részint cseh, részint magyar kulturális és irodalmi átszövődéseket, hogy megláttatta a kifejezetten szlovák válaszkísérleteket is egy-egy periódus fölvetődő regionális és anyanyelvi vonatkozású kérdéseire. Anélkül, hogy egy éppen időszerű földrajzi határ között született szerzőt vagy alkotást, kultúrateremtődést feltétlenül egyik vagy másik kultúrának ajándékozta volna. Éppen Sziklay László életművének egyik vezérfonala a többnyelvűségnek nem csupán egy-egy szerző, mű vagy éppen város, vidék nyelvének, hanem sokkal inkább kultúrájának meghatározó voltával kapcsolatos kutatás.⁸ Összehasonlító irodalom/kultúratudományi nézetei között korán körvonalazódik a többnyelvű/többkultúrájú Pest-Budának modellszerű felfogása:⁹ ez a ma már meglehetősen széles körben elterjedt, kutatott nézet (főleg Bécs, Trieszt, Lemberg, illetőleg Pozsony,¹⁰ Prága, a Szepesség, az Alpok-Adria régió, Istria művelődéstörténetében játszik számottevő szerepet részint a többnyelvűség, amely nemcsak a lakosság, hanem egyes szerzők többnyelvűségét is jelent(het)i, valamint a kultúrák egymásra/egymásba épülését az 1960-as esztendő elején, óvatosan ugyan, de jól láthatóan tekintett vissza az 1930-as esztendő vállalkozására, az 1934 és 1939 között megjelentetett *Apollo* című folyóiratra, melynek egésze, az egyes szlavisztikai és romanisztikai cikkek összessége lényegében megalapozta azt a kelet-közép-európai kutatást és szemléletet, amely Németh László fontos esszéiben inkább ötletszerűen, körvonalaiban, feladat-megjelöléseiben tűnt föl, de amelyet Bartók Béla népzene gyűjtői és elméleti munkássága máig érvényesen megszólaltatott, akár a dallamok kereszteződéséről és visszakereszteződéséről értekezve, akár szlovák és román népzenei gyűjtését rendszerezve.¹¹ Sziklay László szlovakisztikai munkásságával tűnt föl az *Apollo* című folyóiratban, miközben doktori értekezését Horváth Jánosnál védte meg, szülővárosának, Kassának is hódolva, Kazinczy irodalmi nézeteit összefoglalva.¹² A Horváth János (és Eckhardt Sándor) közvetítette pozitivistá filológiai ihletettségű szellemiség mestereinek szellemtörténeti érdeklődésétől sem teljesen elzárkózó munkásságát igyekezett továbbvinni. Az *Apollo* azonban másfelé is orientálódott, az úgynevezett esszéíró nemzedék (Halász Gábor, Cs. Szabó László etc.)¹³ szóhoz juttatásával, a babitsi európai irodalmi tájékozódás közvetítésével eltért az 1930-as esztendő akár pozitívna is nevezhető egyetemi stúdiumaitól (Horváth János); és éppen az *Apollo* ifjú szerzőinek a szláv világra ablakot nyitó törekvéseivel egy addig csupán magános elődök népszerűsítette, inkább filológiai bűvárlás révén művelt diszciplína irodalmiságát igyekezett elfogadtatni. Noha kezdetben érthető módon a szláv-magyar kulturális/irodalmi kapcsolatok domináltak, és az, hogy az 1930-as esztendőben sürgetővé lett feladat népszerűsítésével legalább az irodalomtörténeti kutatásban kell és lehet szorgalmazni, közös problémaként elismertetni a magyarral évezredek át közös államkeretben élt kultúrák egymáshoz közelítését. Éppen annak dokumentálását, hogy az együttélés miféle

kulturális hagyományokat teremtett, pontosabban szólva: az együttélés érdeklődő, kevésbé „nemzeti látószögű” tanulmányozása miféle kulturális hagyományokat képes tudatosítani? Nem tagadva, hogy nem feltétlenül esik egybe a szlovák és a magyar „látószög”, még akkor sem, ha a kutató felek mellőzik az oktan gyanú és eleve bizalmatlanság hermeneutikáját, amelynek átvilágítása szemléleteket „magyarázhat” meg, azokat sem kizárva, sem nem elfogadva a kutatási lehetőségek között.

Visszatérve a Sziklay László készítette helyzetfelméréséhez: Közvetlen indítást Eckhardt Sándortól kaphatott, aki egy 1931-es előadásában egy közép-európai összehasonlító irodalomtörténet szükségességéről, példák alkalmazásával lehetőségeiről szólt – a korszak retorikájával.¹⁴ Melynek elsősorban nem abban jelölhető meg problematikus volta, hogy –későbbi kifejezéssel élve – „hungarocentrikus” volt, azaz kissé elmozdulva a dolgozattól, a magyar önismeretet szorgalmazta, ám olyképpen, hogy a magyar irodalmat/kultúrát csupán az átadó/kisugárzó voltában érzékelte, és nem a kulturális kölcsönösség érdekelte, hanem az, hogy a magyar irodalmi hatások elsőbbségét dokumentálja. A „hatásológia” egyébként a korszak, mindenekelőtt a franciák „elméleti” alapozású komparatistikájának volt alapelve, s ha Eckhardt nem fogadta is el kritika nélkül van Tieghem kézikönyvét,¹⁵ főbb vonalaiban követte. Ugyanakkor mintegy hivatalos részéről mégis jeladás volt a germanisztikai, romanisztikai stb. kutatások mellett a nem nyelvészeti jellegű szlavisztikai kutatások komparatistikai, kontaktológiai megindítására. Sziklay László szlovák-magyar érdekű tanulmányai mellett ettől kezdve születtek meg Hadrovics László horvát-magyar, szerb-magyar, Sárkány Oszkár cseh-magyar tanulmányai, a Sziklay Lászlóhoz hasonlóan kisebbségi sorból érkező Kovács Endre szlovák tárgyú értekezései csatlakoztak a sorhoz, ebbe a körbe sorolandók Gáldi László és Makkai László kutatásai is.

Horváth Jánostól irodalomszemléletet tanult Sziklay László, de mestere olymértékben maradt „önelvűség”-eszméje mellett, hogy még ott sem nyitott szlovák, horvát vagy szerb problémákra, ahol az kézenfekvő lett volna; így például az „irodalmi népiesség”-ről máig megkerülhetetlen monográfiát közreadva,¹⁶ nem tért ki a „költészet” többnyelvűségére, mint a mai közköltészeti kutatások erre fényt derítettek,¹⁷ e természetesen messze nem csupán a szűkebb értelemben vett nyelvi megnyilatkozásra. Itt említem meg, hogy Vargha Balázs bukkan rá két olyan szlovák átültetésű Csokonai-versre, amelyeket aztán Sziklay László úgy elemzett, mint közös „közköltészeti” örökséget,¹⁸ amelyben persze nem lényegtelen, hogy Csokonai a versek szerzője (más kérdés, hogy éppen mi vált szlovák közkinccsé, szintén nem lényegtelen), de az sem elhanyagolható, hogy éppen ezen a téren, mennyi nyelvi, kulturális, mentalitásbeli hasonlóság, olykor azonosság található, nem egyszerűen „kapcsolat” (noha e címszó alatt is tárgyalható!), hanem az együttélésből fakadó regionális jellegzetesség. Ezt erősítendő, idézem Sziklay Lászlónak Ján Chalupkával kapcsolatos kutatásait.¹⁸ A már a „nemzeti ébredés”-nek nevezett korszakban, 1791–1871 között élt költő, drámaíró, pamflet-regény-szerző sárospataki diáksága alatt ismerkedett meg, a jelek szerint igen alaposan, a már említett közköltészettel, diákfolklorral, valamint életre szólóan Csokonai költészetével. Nem szokatlan, hogy egyforma biztonsággal mozgott a szlovák, a német meg a magyar nyelvben és irodalomban, szlovákul verset, színművet, magyarul vígjátékot, németül regényt, újságcikket írt. Ő a szlovák vígjáték-írás megteremtője, vígjátékai nem egészen függetlenek Kisfaludy Károly vígjátékaitól, illetőleg azoktól a „források”-tól, amelyek Kisfaludy Károlyt elemezve is szóba szoktak kerülni: Kotzebue, Molière, Goldoni, *A vén szerelmes* (1835) című ma-

gyar nyelvű vígjátékával részt vett (sikertelenül) a Magyar Tudós Társaság pályázatán (ennek „átneveződése” a Magyar Tudományos Akadémia). Életművében, színművének fordulataiban, regényének mottóiban azok a közköltészeti szövegtörödékek tűnnek föl, amelyek akár a későbbi népszínművekben is helyet kaphatnának. Olyannyira, hogy akár megfordítható is a kutatás iránya. A XIX. század második felében jelennek meg az úgynevezett nemzetiségi népszínművek (köztük a szlovák tárgyú: *A tót leány*, Almási Balogh Tihamér színdarabja),²⁰ ezeknek sem zenei anyagát, sem verseit nem dolgozta föl még valójában senki, jóllehet a korszakban sikerük volt. Minden bizonnyal azért, mert egyrészt megfeleltek a népszínművekkel szemben általában támasztott igényeknek, ezzel belesimultak a magyar tárgyú népszínmű-„termés”-be, szerep- és énekelhetőséget kínálva a korszak ünnevelt magyar színészeinek (Blaha Lujzának), másrészt megfeleltek annak az érdeklődésnek, amellyel az akkori nemzetiségek nép (népies) -költészete felé fordult a közvélemény: emlékeztetnék a Kisfaludy Társaság nemzeti népköltészeti antológiáira, az idevonatkozó etnográfiai kutatásra,²¹ Jókai és Mikszáth műveinek megfelelő helyeire stb. Hadd tegyem hozzá, hogy – és Sziklay László ez irányban is tett kezdeményező lépéseket – ez a népiség/népiesség az 1840-es esztendőkbeli magyar és szlovák irodalom kulturális programjának megfelelt. Az 1840-es esztendők szlovák és magyar elbeszélő költeményei (Arany, Sládkovič), lírai műfajai, népköltési gyűjtést szorgalmazó tevékenysége olyan párhuzamos jelenségek, amelyek között az egymás felé vezető szálak is fölfedezhetők. Horváth János szemléletét Sziklay László az anyag feldolgozásának módszerében, a filológiai feltárás eljárásaiban követte, de elsősorban „tárgyilag” reagált a Bartók-életmű említett szegmensére, továbbá a szlovák kutatásra, amelynek talán a szláv „önelvűség” lehetne jellemzője. Ennek bemutatására azonban kissé messzebbre kell indulnunk, annak hangoztatásával, hogy Ján Kollár életműve egész életre szóló kihívást jelentett Sziklay László számára.²² A közel harminc esztendőn át a pesti evangélikus egyházban lelkeskedő Kollár nevéhez elsősorban talán a szláv (előbb nyelvészeti, majd irodalmi) kölcsönösség gondolatának kibontása, röpiratba foglalása fűződik. A szláv nyelvrokonság tényének egyre részletezőbb és tudományosabb fogalmazása nem tartóztatta meg a költő-lelkész, hogy ne merészkedjék a délibábos nyelvészet olyan területére, amely valójában történetlenül etimológiák és igen célirányosan értelmezett történeti-földrajzi „adatok” alapján népesítette be a nyugati Európa (Itália, Bajorország etc) egy részét is dicső szláv ősökkel, nem is szólva a Dunántúlról, amely a karantán-pannóniai, később a szlavisták által megcáfolt, elmélet szerint a szláv nyelviség-kultúra egyik bölcsője volt.²³ Ez a délibábos nyelvészet hasonló a nagyhatású Horvát Istvánéhoz, aki például annak alapján, hogy a 'siculus' szicíliait és székelyt egyként jelent, nem habozott innen messzemenő következtetéseket levonni. Kollárt nem elégtette ki az éji homályban késő régi dicsőség hajszolása, rekonstruálása, évtizedei egyházi és nyelvi küzdelmeiben is részt vett, majd megalkotta tézisé, miszerint a különféle szláv államokban élő szlávok valójában egyetlen nemzet, amely néptörzsekre, nyelvjárásokra, nyelvi változatokra tagolódik. (Nem ő volt az egyetlen, aki például a szlovák nyelvet lényegében a cseh alá rendelte, a bibliai cseh nyelven alkotott, és egy cseh nyelvi dominanciájú szlovák-cseh kölcsönösséget gondolt el.) Ez olyan irodalmi szövetség-rendszer megalapozása volt, amely később (de csírájában már ekkor is) nem kizárólag a „szellemi értékek cseréjére” korlátozódott, és tekintettel a nyelvkérdés megoldatlansága (megoldhatatlansága?) miatt egyre éleződő szlovák/szláv magyar viszonyra (innen a lengyeleket kivehetjük) potenciálisan magyar és német ellenes célzatúnak is érezhető volt. Noha Kollár műve, világnézete erő-

sen át volt itatva a német kultúra szellemiségével, az „ősi” szláv-német ellentéteket is tematizálta; egyik első, röpiratszerű műve pedig egy svájci német lapban publikált cikke volt (1821) a szlovákok elmagyarosítása ügyében. Ugyanakkor – érthető módon – Kollár életművében elhanyagolhatatlan a magyar tényező, többnyire negatív előjelekkel ellátva mindazt a magyar elemet, amelyet a maga szlovák nézőpontja szerint a szlovákok számára károsnak tart, ám rejtetten ott érzékelhető az a magyar kulturális kontextus is az életműben, amely a negatív „hozzáállás” ellenében egy regionális tudat megnyilatkozása: Kollár „petrarkizmusa” valamilyen módon rokon(ítható) a Kisfaludy Sándoréval,²⁴ eposzának, *A szlávság leányának* ossziános előhangja pedig a *Zalán futása* hasonló soraira emlékeztet, függetlenül az esetleges, bár nem valószínűsíthető érintkezési kapcsolattól. E talán túlságosan röviden fölvezetett problémakör az első ízben Sziklay Lászlónak az *Apollóban* közzétett értekezésében látott napvilágot, ekkor még inkább a „jelenség” körvonalazására, a szlovák romantika „pánszláv” jellegére koncentrálna. *A szlovák irodalom* című tanulmánykötetében (1942) részletező pályaképet vázol föl, *A szlávság leányát* számos szemelvénnel mutatja be. Amikor belefog említett kutatásába, kimutatván, hogy a XVIII. század végétől Pest-Buda hányféle kultúrának, nemzeti mozgalomnak volt otthona, e párhuzamosan alakuló, egymást figyelő törekvések (akaratlanul) miként példázták egy élő kulturális régió létrejöttét, akkor helyeződött Ján Kollár abba a kontextusba, amelyben kifejtette messzire ható munkálkodását. Háttérül egy háromnyelvű intézmény szolgált,²⁵ a szlovák, német és magyar hívekkel rendelkező evangélikus egyházon belül kísérelte meg a németekkel szemben megteremteni a szlovákok önállóságát. Itt Pest-Budán létesíthetett kapcsolatokat olyan személyiségekkel, akik szintén többnyelvű intézmények reprezentánsai voltak/lettek. Ilyen volt a néhány szlovák novellát közlő Anton Ottmayer, aki egy időben a pesti egyetem dékánja is volt, s a pesti egyetemen nem pusztán magyar öntudatú tanárok tanítottak, illetőleg a szlovák almanachot kiadó Martin Hamulják, aki viszont a Helytartótanács tisztviselője volt. A szlovák egyházköztség lelkeseként és költőként levelezésével azonban a szláv világot is behálózta, miközben eljutott Széchenyi Istvánhoz, ismeretség fűzte Toldy Ferenchez, egy házban lakott az evangélikus egyházköztség első magyar lelkesével, Székács Józseffel, a reformkor pesti eseményeinek neves szereplőjével. Az említett almanach *Zora* címen jelent meg, ez valójában a Kisfaludy Károly kiadta almanach címének fordítása (Hajnal = Aurora). Kollár figyelemmel kísérte a reformkor magyar eseménytörténetét, s ezen az sem változtat, ha viszonya a magyar kulturális jelenségekhez többnyire a sértett személyé, az el nem ismert, nem egyenjogúnak tartott értelmiségé. A Pokolra szánja azt a Láng Ádám Jánost, aki németből magyarította *Viszkots Jankóját*, amely Bécsben sikerdarab volt, csehesített változatát Prágában is bemutatták. A komikus színben feltüntetett szlovák szereplőt vélte fölfedezni a színpadon, ha egyáltalában látta, amit a magam részéről nemigen tartok valószínűnek. Hogy olvasta-e, az sem egészen bizonyos, mivel az „énekes vígjáték” (amint a színlapon áll), nyomtatásban nem jelent meg. Ellenben az tudható volt, hogy a zenéjét az a Vinzenz Tutschek (Tuček) szerezte, aki anyanyelvére és születésére nézve prágai volt, cseh zenészként fordult meg a Monarchia országaiban, míg nem lett a pesti Német Színház karmestere. Csehként nem állhatott tőle messze a szlovákos dallamvilág, az énekes vígjátékban előforduló szlovák dalok és táncok alá készült zene komponálása nevéhez fűződik. Kollárt ez láthatólag nem érdekelte, viszont nehezményezte, hogy Hans Klachelből magyarítva szlovák alak lett, aki a színpadon nevetés tárgyává válik. Amennyiben azonban a kultúrák komplementaritásának nézőpontjából értelmezzük, és a

pest-budai németiség hírlapjai és folyóiratai közvetítésükkel ezt próbálták elfogadtatni, akkor Sziklay Lászlónak a többnyelvű/kultúrájú Pest-Budáról alkotott téziseinek közelébe érünk. Elsőül annak tudatosításához, hogy a török kiverését követő időszakban különféle anyanyelvű, hagyományú lakosság telepedett le a két városban, amely a XVIII. század végétől elindult a fővárossá alakulás útján. Ezt a többnyelvűséget a városok hivatali intézményei mozdították elő, mind az említettekben (Helytartótanács, Egyetem), mind a magisztrátusban, az Egyetemi Nyomdában kifejeződött a vegyes nyelvű lakosság ténye. Így nyílt arra lehetőség, hogy ez intézményekben foglalkoztatott értelmiség, hozzávéve az egyházi értelmiséget, a kulturális önszerveződést kezdeményezze, a német és magyar sajtó mellett Pest-Buda jódarabig a szerbnek is központja volt, a város nyomdáiból a német, magyar és latin könyvek, nyomtatványok mellett szlovák, horvát, szerb, román, újgörög, ukrán nyelvűek is kikerültek, ezekhez megfelelő nyelvtudással rendelkező nyomdászokat, korrektorokat kellett foglalkoztatni. A különféle nyelvű szerzők és vállalkozásaik között a német nyelv szolgált közvetítőül, az *Iris*, *Der Spiegel*, *Pester Tageblatt*²⁶ hasábjain jó-rossz fordításokban olvashatók voltak az eredetileg magyar vagy valamely szláv nyelven fogalmazott alkotások. Nem egy szerző fontosnak gondolta, hogy anyanyelvén kívül németül is publikáljon, így Ján Kollár írásait is közölte a pest-budai német sajtó. Sziklay László fölismerte a pest-budai német sajtó jelentőségét, elkezdte kicédulázni például a *Der Spiegel*t. Méghozzá nem csupán abból a szempontból, milyen magyar (vagy szlovák) tárgyú anyagot ad közre, hanem figyelmet szentelt a színházi programnak, a társasági életre, a zenei életre szóló tudósításoknak is. Azt kívánta volna bemutatni, hogy Pest-Budának a reformkorban még többségében németül beszélő lakossága miféle tudattal, milyen elkötelezettséggel (ha kimutatható ilyen), miféle kulturális vonzáskörrel rendelkezett, s a kutatás egy jóval későbbi fázisában lehetett (volna) arra gondolni, hogy németnyelvűsége, „alap”-műveltsége, biedermeierbe hajló polgárfelfogása mennyire egyedi és mennyire tipizálható, a régió-tudat felé mutató vonásokkal rendelkezik. Hogy ennek a kutatásnak csak töredéke valósult meg, nem kisebbíti a kezdeményezés jelentőségét. Kiegészítésül azonban fontos elmondani, hogy a pest-budai kötöttségű Kollár és szlovákság mellett szinte kismonográfia-terjedelemben vázolta föl a magyar-szerb szerző, Vitkovics Mihály pályaképét²⁷. A magyar irodalomtörténetben Kazinczy pesti triászának képviselőjeként jut szerephez, epizódistaként az irodalmi népiességről szólva is kaphat néhány bekezdést. S noha akadtak előtanulmányok, szerb és magyar irodalmi jelentőségét, a jelentőségnek két irodalmat gazdagító hozadékát, a kétnyelvűségnek egy, az eddigiektől eltérő változatát állította az előtérbe Sziklay László. Vitkovics ugyanis részint a pest-budai irodalmi/kulturális társasági életnek volt aktív, népszerű, szervező tényezője (költőként, színművek fordítójaként, vendéglátóként), élettársa szalonjában akár szerbek és magyarok is találkozhattak, ugyanakkor keresett ügyvédként, jogászként bejáratos volt (szintén) magasabb magyar és szerb körökbe. Nem pusztán közvetítőként, hanem társadalmi szerepek különféle nyelvű megtestesítőjeként járult hozzá a két város életének sokszínűségéhez, tanúsította az átjárhatóságot a nyelvek, kultúrák között. Ez egy darabig éppen Pest-Budán, szerb-magyar viszonylatban működőképes magatartásformákban mutatható ki. Itt mellőzöm annak a kettős közvetítő tevékenységnek bemutatását, amelyre Vitkovicsnak szerb és magyar átköltései szolgáltattak példát: az ő szerbesítésében jelent meg a *Fanni hagyományai* szerbül, magyar népdalhoz hasonlításban szerb népdalok magyarul, levelezése szerb és magyar személyiségeket vont be egy kulturális körbe. Aligha vitatható az az elkötelezettség, ami Vitkovicsra jellemző, és amely a magyar

irodalom szolgálatával jeleskedett. Éppen olyan kevésbé kételkedhetünk szerb kapcsolatainak jelentőségében, egyházi és nyelvi-irodalmi vonzódásának szerb meghatározottságában. A különleges magatartás az 1820-as esztendőben válik valóban azzá, amikor a nemzeti mozgalmak eldöntendő kérdéseket tesznek föl, megkezdődik, egyelőre még szűkebb körben, a kétnyelvűség, a kettős kulturáltság hiteltelenítése. Vitkovics példája nem egy korábbi világnézet, magatarás-változat utóvédharca, hanem a többnyelvű város többnyelvű polgárának önmeghatározási kísérlete, annak a lehetőségnek fölmérése, amellyel tanúságtétel, hogy származás, iskoláztatás, hivatás/foglalkozás, egyszóval egymástól esetleg eltérő társadalmi helyzetek összhangba hozhatók, egymást –megint így írom – látszólag kizáró elkötelezettségek egymással komplementerek lehetnek, nem feltétlenül a vagy-vagy erőszakos választásigénye, hanem a mellérendelés „és”-e alapján gondolható el egy életpálya, egy kulturális részvétel, egy társaság-szervezés. Sziklay László részletes elemzésében nem tér ki a szerb Vitkovics-művek magyar vagy szerb forrásaira (persze, a *Spomen Milice*, a szerb *Fanni hagyományai* esetében igen), ellenben azt a dalszerzői, műformálói „akart”-ságot érzékelteti, amely áruklodik, miként kívánt mind a szerb, mind a magyar irodalom (megkerülhetetlen) részese lenni Vitkovics. Annak ellenére, hogy a szerb és a magyar irodalomtörténetek interferenciáival szembesülnie kellett. Vitkovics pest-budaisága valójában a Kolláré mellé kívánkozik, a két esettanulmány nem oltja ki egymást. Éppen ellenkezőleg, azt hirdeti, hogy az 1820-as években nemcsak a kollári össz-szláv-szlovák érdeklődés és műformálás rendelkezett eséllyel, hanem a Vitkovics képviselte szerb-magyar „megoldás” is. Pest-Buda soknyelvűsége kettejük életútjában különféleképpen példálózott. 1821-ben jelent meg a prágai németnyelvű *Hesperus* című lapban Csaplovics János (Johann von Csaplovics, Ján Čaplovič) írása a szabad királyi városról, Pestről. Megállapítja, hogy a nemesség társalgási nyelve nagyobbra a magyar, noha gyakran fordítják a szót németre. A magyar mellett a latin is használatos. A többi lakos többnyire németül beszél, és minden idegen csodálkozik, hogy a társasági és az üzleti életben, a kávéházakban és a vendéglőkben, a színházban és minden nyilvános szórakozási helyen, akár a polgári házak nagyobb részében a német nyelvet hallják.

A Józsefvárosban ellenben nagyobbra szlovákul beszélnek. A görögök és a szerbek mind vallásukhoz, mind nyelvükhöz hívek maradnak. A nyelvek legváltozatosabb egyvelege a hetivásárokon hallható, s mint egy szólás tartja, akár egy megszállottnak, minden nyelvet birtokolnia kell ahhoz, hogy minden jelenlévővel megértesse magát.

Annyi nyilván magyarázatra szorul, hogy éppen ebben az időszakban szünetelt a magyar színjátszás Pesten, melynek keretében a magyar segítségével megindult szerb színjátszás sem folytatódhatott (az első szerb felkelésről, újságcikkek alapján készült színműben Déryné szerbül énekelt népdalt és városi folklórba tartozó éneket); a szerző Csaplovics néhány évvel ez írásának megjelenését megelőzve adta ki szlovák verseskötetét, kezdte el német nyelvű magyarországi etnográfiajának közlését, hogy az 1820-as évekre magyar folyóiratok munkatársa is legyen. Ami Sziklay László tézisét erősíti: a kétoldalú (adott esetben szlovák-magyar, Vitkovicsról szólva: szerb-magyar) kapcsolatok, kulturális érintkezések egy nagyobb egységben, regionális együttesben értékelhetők hívebben, a többnyelvűség nem pusztán szociológiai jelenség, nem korlátozható társadalmi rétegek (nyelvi) kultúrájára (belső érintkezéseire), azokat szétfeszíti, régiós együttesek együttélési formáit, kommunikációs terét alkotja. Pest-Buda esetében az intézmények központosítása, a célszerűség és a kormányozhatóság érdeke-

it az előtérben tartva, egy központban történő elhelyezése egyfelől valóban a dominánsnak tűnő nemzeti mozgalmat erősítette, másfelől viszont teret biztosított más mozgalmaknak is. A szerbek Pest-Budán alapították meg 1826-ban Maticájukat, amely a szerb kulturális élet összefogásának, szervezésének jegyében jött létre (talán nem teljese függetlenül Széchenyi István 1825-ös akadémiai felajánlásától), és amely egészen 1864-ig Pesten működött, hogy aztán áttegye székhelyét a szintén többnyelvű Újvidékre, ahol mind a mai napig folytatja tevékenységét. Ugyancsak Pest volt a színhelye az elsősorban almanachszerkesztői/kiadói tevékenységről ismert, említett Martin Hamuljak kezdeményezésének, *A szlovák nyelv és irodalom barátai egyesületének*, mint ahogy Kollár – érzékelvén, mit tehet egy egyetemi katedra – minden követ megmozgatott a Pesten létesítendő egyetemi szláv tanszék érdekében (amely aztán 1849-ben meg is valósult, a varasdi horvát származású Ferencz József alkalmazásával). Itt nem térek ki a pest-budai németiség társasági életének ecsetelésére, a társasági események meg-megjelentek a pest-budai német sajtóban. Érdekes kölcsönösségnek lehetünk tanúi: ezek a hírlapok, divatlapok, tudósítók, átvételek révén, a hasonló prágai, brnoi, ljubljanai, zágrábi színházi, kulturális, társadalmi/társasági életéről is hírt hoztak, ezzel párhuzamosan az említett városok német nyelvű sajtójának a hírei között meglepő gyakorisággal lelhetünk pest-budai vonatkozásúakat. A magyarországi németiség kutatása Gragger Róbert, még inkább Bleyer Jakab, majd Pukánszky Béla révén alaposan és tüzetesen kutatott területeknek számított a XX. század negyvenes éveit, megmagyarázható okok miatt hanyagolódott el 1945 után, míg – többek között – Sziklay Lászlónak többnyelvűség/többkulturáltság kutatásai/feltárásai nem legitimálták újra ennek a munkának jelentőségét az egész régió szempontjából. Hiba lenne, ha pusztán szlovák szerzők német és magyar tájékozódásáról beszélni, még nagyobb hiba azonban nem tudomásul venni a városi polgárság jódarabig erőteljes németiségét, a németnek mint kötelező gimnáziumi tárgynak szerepét a magyarországi polgárság kultúrájában, a cseregyerekek spontán mozgalmának fontosságát; német és szlovák területről érkeztek magyar szóra magyar családokhoz, magyar családok gyermekei viszont német tanulás céljából indultak német polgárcsaládokhoz (Jókai így tanult meg Pozsonyban németül, így ismerkedett meg a szlovák mozgalommal; s ez regényeiben is hangot kap).

Látszólag távolabb kerültem Sziklay László szlovakisztikájától, valójában azt jártam körbe. Ha a hungarológiai kutatás nem merőben a meghatározott területhez (országhatárhoz) kötött, magyar nyelvű kutatásokat jelenti, esetleg hozzávéve az emigráns szerzőket, hanem tágabb értelemben magyar „vonatkozásúakat” is, a földrajzi jellegű országhatártól függetlenül, nem a politikai, hanem a kulturális nemzet szempontját szem előtt tartva, de szem előtt tartva az úgynevezett hungarus tudat legkorábbi megnyilatkozásait is, a szlovakisztika sem csupán a mai Szlovákia területén született szerzők tevékenységét, mozgalmait, vállalkozásait fogja össze. A szlovák irodalom „területileg” nemcsak a mai Szlovákia területén keletkezett, Kollár pest-budai, P. J. Šafárik újvidéki és prágai példája, a vajdasági vagy Békés megyei szlovák művelődés további érveket szolgáltat az „ad hoc territorialitás” ellenében. További megfontolásra késztet, hogy a szlovák kultúra éppen úgy nem önmagában álló entitás, része egy nagyobb egységnek (nyelvrokonági alapon egy szlávnak, regionális alapon egy európainak, kelet-közép-európainak), mint ahogy a magyar sem áll önmagában, számos kapcsolat fűzi a környező, a vele sokáig együttélt/együttélő művelődésekhez (Bartók!). Önmagában a kapcsolattörténet (noha elhanyagolhatatlan kutatási terület) leszűkíti, szegényíti még két kultú-

ra, két irodalom találkozását is. Hiszen a kapcsolattörténet „nivellál”, ami fontos számára, az a közvetlen kapcsolatok kimutatásának „ténye”, adata, és ez nem feltétlenül lesz jellemző az irodalomtörténetben kiemelkedő szerephez jutó személyiségekre. Így a „történet” eltorzul; az irodalomtörténet sosem mellőzi a közvetlen kontextust, ám igyekszik föltárni a más irodalmakra és a saját hagyományokra történő reflexió arányait, azt nevezetesen, hogy az anyanyelvi és világirodalmi, más irodalmi tájékozódás miként kap szerepet az anyanyelvi irodalomtörténetek során. Mindenféle érintkezésen alapuló, közvetlen kapcsolat megérdemli a föltárást, a regisztrálást, csak hogy nem árt különbséget tenni a szociológiai meg az esztétikai-poétikai jelentőség között. Míg egy réteg olvasottságát, olvasmányait a nem feltétlenül élvonalbeli irodalom körében találjuk, az akár közösnek is mondható szubkultúra föltárása a közönségszociológiai megközelítést indokolja; e közös szubkultúra (a zenében Bartók Béla jogosan szól a közép-európai zsargonról, műnépdalok „közös” népszerűségéről) kapcsolatrendszerének kutatása ugyan szintén a regionalitás jobb ismeretét szolgálja, de másképpen, mint az élvonalbeli irodalom kontextusainak, világirodalmi érintkezéseinek elemzése. Megjegyzem: eltekintek az értékelés tényezőitől, pusztán a közönségszociológiai, esztétikai nézőpont eltéréseire figyelmeztetnék. Rudolf Chmel²⁸ egy megjegyzésén nem árt eltöprengnünk: „A kutató számára ugyanis nem teljesen mindegy a kapcsolatok minősége, jelszerűsége, hierarchiája. Valóban más az, ha ezekben a kapcsolatokban Hviezdoslavról, Banšellről, Škultétyről, Krčméről, Rázusról, Lukáčről vagy Smrekről van szó, s megint más, ha L’udovít Haanról, Szeberényi Lajosról, Jakub Grajchmanról, Daniel Bachát-Dumnýról, Belo Klein-Tesnoscalskýról, Gáspár Imréről, Adolf Pechányról vagy éppen Gömöri Jenőről. Egészen más az, ha – a közvetlen kapcsolatoktól és tipológiai egyezésektől eltekintve – a magyar irodalmat Hviezdoslav, Banšell, Roy, Krčmery olvasta nagy érdeklődéssel eredetiben, vagy a szlovák irodalmat az említett magyar szerzők, akiknek jelentősége az adott korszak fő árama szempontjából szinte mellékes, ők maguk pedig vagy egészen ismeretlenek vagy kevésbé jelentősek voltak.” Chmel ugyanis arra reagál, miszerint jelentéktelen szerzők és művek egy másik irodalomban jóval fontosabb szerephez jutnak, mint az anyanyelviben, így kapcsolattörténeti hozadékuk semmiképpen nem elhanyagolható. Chmel azt ajánlja az irodalomtudósnak, hogy ügyeljen, miszerint a „jelentős alkotók ne mosódjanak össze a kevésbé jelentősökkel, hogy ne legyenek egyformák, vagyis hogy ne csupán a kapcsolatokat vizsgálják önmagukban, hanem a kapcsolatok minőségét, funkcióját, okait és következményeit is.” Lényegében Sziklay László kutatói gyakorlatához térhettünk vissza, hiszen róla elmondható, nem mondott le a megtalált adatok hierarchizálásáról, azt két (nemzeti) irodalom „fejlődési” sorába állította be, és regionális érdekű értekezéseiben szembesítette más, kapcsolattörténeti kutatásokból kinyert/kinyerhető adatokkal, hogy az alakulási folyamatok felismeréséig/felismertetéséig jusson. Az újabb problémát jelent, hogy természetsszerűleg mások a kortársak meg az utókor prioritásai, és ez az irodalomkutatás történeti elemzésekor érzékelhető/érezkelhető. Ha az 1930-as esztendőkből az irodalomtörténeti szlavisztika, a szláv-magyar kontaktológiai kutatások nagy lendülettel történő művelését tapasztalhatjuk, innen folytatta munkásságát Sziklay László, akkor ennek a fajta kutatásnak csendjét állapíthatjuk meg jó ideje. Nem pusztán a filológiai feltárásban jeleskednek kevésbé a szlovák-magyar érintkezések munkásai (meglehetősen kevesen vannak), és nem csupán azért, mert Sziklay László és nyomában mások elvégezték a munka zömét. Inkább azért, mivel az újabb irodalomelméleti irányzatok nem kedveznek az ún. „kisebb” irodalmak elkötelezett elemzésének, a komparatistikán be-

lül a kontaktológiáról általában igen kedvezőtlen vélemény alakult ki. Egyáltalában: az irodalom kívülinek vélt „referenciák” meg az irodalom viszonyának értelmezése meglehetősen különbözik attól a korszaktól, amely ugyan nem kizárólag irodalompedagógiai szerepet tulajdonított az irodalomtörténeti kutatásnak, de nem tagadta, hogy például a szlovák-magyar pozitív hagyományok feltárásától a kulturális (és talán nem merőben kulturális) közeledés előmozdítását várja. Azt készséggel elismerem, hogy ez az „elvárás” jórészt az utópiák közé sorolható, a szlovák-magyar történelem nem lett „rózsásabb” attól, hogy jórészt megismertük Hviezdoslav magyar nyelvű zsenjeit, a szlovák olvasók egy része nem tekint kedvezőben sem a csallókői, sem a magyarországi magyarokra E. B. Lukáč magyar költészeti antológiájának megjelenése óta, mint ahogy jeles magyar költők ugyan sok szlovák verset adtak közre magyarul, verseskötetekben, antológiákban, ettől azonban a lakosság szlovákság-képe nem változott meg. Hozzáteendő, hogy az irodalomtörténészek egyre kevésbé tartják szem előtt, mennyire írható meg a régebbi szlovák irodalom története magyar irodalmi/kulturális ismeretek nélkül, és megfordítva, joggal tehető föl a kérdés: a régi (régebbi) magyar irodalomban, ideértve a kéziratos énekeskönyveket, valóban annyira jelentéktelen lenne a szlovák tényező, amennyire az az átlag irodalomtörténetben/irodalomtörténészek előtt?

Nem tagadható, hogy a magyar és a szlovák irodalomtörténet-írás eltérő utakat járt be, részint azért, mert a szlovák irodalmi gondolkodás később alakította ki módszeres eljárásait, mint a historizmus és a pozitivizmus „iskolá”-jában tanult magyar (XIX. század), hanem azért is, mert a cseh és orosz „hatás” eredményeképpen a strukturalizmus a szlovákban jelentékeny szerepet játszott (XX. század), viszonylag korán megismerkedtek az orosz formalizmussal, a két világháború között pedig előbb a cseh poétizmussal részint párhuzamos szlovák költészet, majd a szürrealizmus irodalma igényelte, hogy a szlovák kritika mozduljon el szellemtörténeti elgondolásaitól, és alkalmazza a korszerűbbnek tartott módszereket. Ez a strukturalista készítés a dogmatikus irodalomszemlélet enyhülésekor ismét megjelent a szlovák kritikában és irodalomtörténetben, Mikuláš Bakoš munkássága egy nem túlságosan épületes kitérőt követően a folyamatosságot képviselte, s ez lehetőséget adott a szlovák komparatistikának, a fordításelméletnek az irodalomtörténeti innovációra. Sziklay László ugyan több tanulmányban közvetítette a cseh strukturalizmust²⁹ és a poétizmust, értekezést írt a szlovák avantgárd képviselőjéről, Ladislav Novomeskýről,³⁰ szlavisztikai munkásságában mégsem érvényesítette, az akkori viszonyok között nem is érvényesíthette a strukturalista irodalmi elgondolásokat, ez a feladat a fiatalabb nemzedékre hárult, igaz, éppen nem a szlovakistákra. Ugyanakkor a szlovák kutatás állandó ismertetése a *Világirodalmi Figyelő*, majd a *Helikon* című folyóiratban, a szlovák-magyar kontaktológiai kutatás komparatív vonulatának erősítése és beillesztése az eleinte kelet-európainak nevezett kontextusba, egy új szemléletet alapozott meg. Egyfelől a pest-budai többkulturáltságra irányuló feltáró munka nem merőben irodalmi, inkább kulturális régiót célzott meg, másfelől ezt alátámasztotta az egymással rivalizáló, de szemléletében jócskán átfedéseket is felmutató eperjesi kollégiumi (szláv-szlovák, német, magyar) önképzőkörök anyagának feltárása; és az irodalom téri és intézményi kontextusa egymásra hatásának dokumentálása egyben többnyelvű irodalom, többnyelvű intézmények és regionális irányok szembesítését hozta magával. Ennek révén óvatosan előlegeződött meg az, ami napjainkban a kultúratudományi stúdiumoknak is éltetője. Még egy ponton mutat talán még kitűzött céljánál is messzebbre Sziklay Lászlónak ez a fajta kutatása. Akiket bemutat, szerzőket, többnyire olyan témákat választanak, amelyek több kultúra, nemzettudat igazolá-

sára szolgálnak; amely művekről szó esik, tematológiailag egy közösnek bizonyuló hagyomány (az 1830-as esztendőktől már erőteljesen nemzeti szempontú) (re)konstruálását hajtják végre. Igen jellemző, hogy az oligarcha Csák Máté figurája mind a szlovák, mind a magyar irodalomban fölbukkan, Kisfaludy Károlytól, illetőleg L'udovít Štúrtól kezdve, hogy aztán a XX. század magyar és szlovák történetírása (természetesen) egymástól eltérő módon értelmezze a rozgonyi csata hőseit; önállósulási törekvései, szembeszegülése a központi királyi hatalommal ekképpen lehetnek egy korai szlovák önállóság, egyenrangúság jelennek szóló példázatává. Hadd tegyem hozzá, hasonló karriert futott be a Vág-völgyi várak mondakincse mindkét irodalomban: fő forrásként Mednyánszky Alajos két kötete³¹ szolgál, közülük az egyik németül a magyar történeti előidőket idézi, s a XIX. századi magyar költészet számára szinte kimeríthetetlen anyaggal szolgált (Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, a XX. századból a vág-új helyi születésű Szántó Györgyöt említhetjük), a szlovák irodalomban szintén a helyi monda műfajaként köszön vissza a romantika irodalmában. A párhuzamosságokon túl (melyek a feldolgozás mikéntjére is kiterjeszthetők), e helytörténeti nézőpont alapján másként rajzolódik ki egy-egy kulturális táj, nem feltétlenül a nemzeti látószög kizárólagossága jegyében, inkább a monda- és legendaképződés jórészt egymással végig párbeszédben álló ütemében. Mindez nem tagadja a politikatörténet szétválasztó törekvéseit, és nem kívánja a rossz politikusok és a jó kulturális szereplők szembeállítását feltételezni, mivel – sajnos – a kevés „jó” politikus mellett az ellenséges indulatú kulturális munkások száma sem mondható jelentéktelennek.

Sziklay László éppen ennek nyomába eredt, mi történt és hogyan történt, hogy a XVIII. században élénk és termékenyítő hungarus patriotizmust kiszorította a nemzeti ébredésnek eufemizált nyelvi nacionalizmus? Melyek ennek a folyamatnak az állomásai? És mi őrződött meg még Hviezdoslav és Ady költészetében (tegyük hozzá nyomokban Miroslav Krležánál) is? Csupán az egymás kultúrájának jobb ismeretét sürgető munkálkodás (mint például Emil Boleslav Lukácsnál)? A nosztalgia az egykori együttélés pozitív vonásai iránt? Miképpen változott még a magyar kultúra telítettségével bíró szereplők esetében is a haza-, állam-, országfelfogás, és lett a közös örökség tagadásává, a magyar irodalom ignorálásává már (egyeseknél) a XIX. század nyolcvanas éveiben? És megfordítva, miként fordult el a többnyelvű „haza” gondolatától a magyar politika az „egy politikai nemzet” merev tézisének érvényt szerezni akarva? Hogyan lett Mocsáry Lajos méltányos nemzetiségi politikájával „fehér hollóvá”? Miért maradt visszhangtalan Kossuth Lajos Duna-konföderációs elképzelése (nemcsak a magyar politikusoknál)? És mindezzel némileg(?) összefüggésben, miképpen szorult ki az irodalomtudományi szlavisztika a magyar tudományosságból az 1930-as esztendőig (míg a nyelvtudományi szlavisztika mindig európai színvonalon produkált)? Sziklay László a maga szlovakisztikájának előzményeit kutatva, egyrészt kénytelen volt művelődéspolitikai, intézménytörténeti, de éppen úgy mentalitástörténeti és kultúraszemléleti kérdésekkel is szembenézni, másrészt föltárni azt, hogy többek között a Chmel által is említett Pechány Adolf és Gáspár Imre (kiről Sziklay László kandidátusi értekezését írta) jelentik nagyrészt a XIX. század magyar szlovakisztikáját. S ha a személyes történetet sem mellőzöm, akkor megkockáztatom, a kisebbségi sorsot megtapasztaló Sziklay László jobban és pontosabban érzékelte, hogy a magyar művelődésnek (de politikának is) egzisztenciális érdeke a nyelvtudományi mellett a szlavisztika más ágainak ismerete. A szlovák önértékelés, helyválasztás nem ismerete már a XIX. században következményekkel járt, nem is szólva a XX. század tragikus eseményeiről.

A saját életében elszenvedett méltánytalanságok (a Beneš-dekrétumok egészen közvetlen hatása) is csak azt a ráismerést erősítették, hogy a nem egyszer mesterségesen és erőszakkal mélyített árkok fölé kell hidat verni, s ettől a jószándékú elképzeléstől az sem tántorította el, hogy mennyi félreértésbe ütközött, mikor tudatosította nem egymástól függetlenül leélt múltra hivatkozhat például a szlovák, a magyar, a szerb, a horvát, a román kutató, részben azon kell munkálkodni, hogy e közös múlt őszinte föltárásával ne csak egyes álláspontok kerüljenek közelebb egymáshoz (azok is persze), hanem megteremtődjék a bizalom légköre, amelyben az úgynevezett „kényes” kérdéseket is meg lehet vitatni, nem vádpontokként és nem öngazolásként. Sziklay László felkészültségével, szlovák nyelvtudásával, nyíltságával elérte, hogy – noha szlovák részről érték támadások – meghallgatták, nem egyszer elfogadták nézeteit, publikációinak helyet adtak a szlovák folyóiratokban, tanulmánykötetekben, személynél – tanúsíthatom – általános tisztelet övezte Szlovákiában. Amiképpen el tudta fogadtatni álláspontját a komparatisták nemzetközi kongresszusain, regionális szemléletével híveket tudott szerezni a magyar (Kelet-)Közép-Európa-gondolatnak. Életműve nyitott maradt, a megkezdett kutatások (amilyenek a már említett több-nyelvű Pest-Budáé, de folytathatnám a tervezett, de el nem készült Hviezdoslav-monográfiával, amelyből külön kötetben csak az ifjú Hviezdoslavról szóló irodalomtörténeti füzet készült el)³² folytatóra várnak. A kétoldalú kapcsolatok terén is maradt elsősorban filológiai tennivaló, de ezek beillesztése az irodalomközi együttesekbe (hogy Dionýz Ďurišin terminusával éljek) több területen kutatójára vár. Sziklay László egy Lenau-tanulmányával kezdeményezte az osztrák irodalom bevonását is, a XIX. század második fele, a XX. század első fele időszakára vonatkoztatva az osztrák kutatás jócskán haladt előre, igaz, a magyar tényező ezúttal elhanyagolódott. Sziklay László sokrétű életműve, maga is feldolgozásra vár. Annyi már most elmondható, hogy a magyar szlovakisztika kiemelkedő kezdeményezője, művelője, aki a szlovák kutatással egyenrangú félként folytatott folytatásra váró, arra érdemes párbeszédet³³.

JEGYZETEK

1. Sziklay László munkásságát több dolgozatomban elemeztem, korábbi megállapításaimat nem ismételtem meg. A jelen írás folytatja legutóbb közölt tanulmányomat, amelynek végén található a Sziklay Lászlóról szóló írásaim bibliográfiája: Sziklay László pályájának emlékezete. Tiszatáj 2003, 9, 64–73.
2. Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Budapest 1974, Visszhangok. Tanulmányok, elemzések, értékelések. Bratislava 1977. E kötet bemutatása tőlem: Nagyvilág 1978, 936–937.
3. A szlovák irodalom története. Budapest 1962.
4. Tanulmányok a csehszlovák–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Zuzana Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest 1965, Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László. Budapest 1969, „Sorso-tok előre nézzetek”. A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Szerk. Köpeczi Béla, Sziklay László. Budapest 1975, Aufklärung und Nationen im Osten Europas. Hg. László Sziklay. Aus dem Ungarischen übers. von Ferenc Gottschlig, Peter Lieber und Heribert Thierry. Budapest 1983.
5. Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte. Studia Slavica 1963, 311–315, Literaturhistorische Slawistik oder vergleichende ost- und südeuropäische Geschichtsschreibung. In Ost und West in der Geschichte des Denkens (...) Berlin 1966, 715–723.
6. Dionýz Ďurišin: Čo je svetová literatúra? Bratislava 1992, 124, 129.
7. Niederhauser Emiltől először a magyar szlavisták asztaltársaságában, a Kruzsokban hallottam az 1970-es esztendő elején.
8. Együttélés és többnyelvűség az irodalomban. Utószó Fried István. Budapest 1987.

9. Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes. In *Littérature hongroise-littérature européenne*. Réd. par István Sótér et Ottó Süpek. Budapest 1964, 327–354, Das Zusammenleben und Zusammenwirken mehrerer südeuropäischen Völker in Ofen-Pest zu Beginn des XIX. Jahrhunderts. *Südeuropa-Jahrbuch*, 8.Bd. München 1968, 113–127, Pest-Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján. Budapest 1991.
10. A legújabbban: István Kollai: *A Capital on the Borderland. Traditional Multikulturalism in Contemporary Bratislava*. Preface: Elena Mannová. Budapest 2009, régebben vázlat szerűen vö. tőlem: *Pozsony-Pressburg-Bratislava-Posonium „a nagy kézfogások városa”*. Irodalmi Szemle 2003, 8, 35–45.
11. Vö. tőlem: Bartók Béla alapvetése. *Alföld* 1981, 3, 3–8, Bartók Béla és a kelet-közép-európai komparatiztika. *Szivárvány* 1995, 3, 51–61.
12. Kazinczy az irodalom kérdéseiről. *Košice-Kassa* 1934.
13. Az Apollo jelentékeny kortársi befogadást mondhat a magáénak. Monografikus feldolgozása várta magára.
14. Eckhardt Sándor: *Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában*. Budapest 1932. Kortársi nézőpontból Eckhardt tanulmánya a közép-európai komparatiztika kezdeményezéseként fogható föl. Mai nézőpontból az volna fölróható, amit Homi K. Bhabha (*The location of culture*. London 1994.) tesz szóvá: idegen kultúrák összehasonlításakor a „másik” alacsonyabb szintre helyeződik.
15. Uő: *Van Tieghem: La littérature comparée*. Egyetemes Philológiai Közöny 1932, 67–68.
16. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*. Budapest 1927, 2. kiadás: uo, 1978.
17. *Közköltészet 1–2*. S. a. r. Csörsz Rumén István, Küllös Imola Budapest 2000, 2006.
18. László Sziklay *K Csokonaiho popularitate v slovenskej literatúre*. Sbornik filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 1964, 121–131.
19. Uő: *Maďarský písaná veselohra slovenského dramatika*. Slovenské divadlo 1957, 103–115.
20. Almási Balogh Tihámér: *A tót leány. Népszínmű dalokkal. Zenéjét szerző Serly Lajos*. Budapest (1883), új kiadás: Budapest 1923.
21. *Tót népdalok*. Ford. Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán. Bev. Szeberényi Lajos Pest 1866, Magyar–orosz dalok. Ford. Fincicky Mihály. Pest 1870, Román népdalok. Ford. Ember György, Grozescu Julián etc. Bev. Vulcanu József Pest 1877.
22. Az Apollóban közölt publikáció jelölte meg Sziklay László kutatási irányát, amelynek máig érvényes összegzése: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In *Tanulmányok a csehszlovák – magyar ... 4.sz. jegyzetben i.m.*, 139–175.
23. Kiss Szemán Róbert: *Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között*. Budapest 2010.
24. Vö. tőlem: Ján Kollár és a magyar irodalom. In *A névadás lehetségesége (Nemzetiség, régió, Európa)*. Pozsony-Bratislava 2004, 51–68.
25. Vö. tőlem: *Három nemzetiségű gyülekezet ünnepe*. Adalékok a reformkori nemzetiségi kérdéshez. *Diakónia* 1991, 1, 19–25.
26. László Sziklay: *Slowakische Volkslieder im »Pester Tagerblatt«*. *Studia Slavica* 1966, 405–412.
27. Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő. In *Szomszédság és közösség. Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok*. Tanulmányok. Szerk. Vujicsics D.Sztoján. Budapest 1972, 203–258.
28. Rudolf Chmel: *Új kapcsolatok – régi problémák?* Ford. Fazekas József *Forum*. 2005, 4, 265.
29. Modernizmus és haladás a cseh lírában a két háború között. *Világirodalmi Figyelő* 1961, 1, 41–66, A prágai iskola. In *Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány történetéből*. Szerk. Nyíró Lajos. Budapest 1970, 99–141.
30. *Na okraj maďarských súvislosti*. In *Nenahodná stretnutia Zborník o diele Laca Novomeského v socialisticom svete*. Szerk. Karol Rosenbaum, Stanislav Šmatlák. Bratislava 1974, 169–181.
31. Aloys Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. mit 12 (colorierten) Ansichten*. Pest 1826, *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Pest 1829. Vö. tőlem: *Die Sagen des Waagtales in der slowakischen und der ungarischen Literatur*. *Studia Slavica* 1970, 93–114.
32. *Az ifjú Hviezdoslav*. Budapest 1965.
33. Ideje volna fölmérni Sziklay Lászlónak a magyarországi szlovák iskolaügy érdekében tett munkálkodását, ezen belül tanszékvezetői és pedagógiai tevékenységét a budapesti, majd az időben jóval nagyobb távot átfogó szegedi tanárképző főiskola szlovák tanszékén. Sziklay László a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának címzetes egyetemi tanáraként is funkcionált, ebben a minőségében, amíg tehette, félévenként egy-egy előadást tartott a magyar szakosoknak, többnyire a magyar és a szomszédos irodalmak kapcsolatairól.

ALFÖLDY JENŐ

A humor Kálnoky László költészetében

A KÖLTŐ SZÜLETÉSI CENTENÁRIUMÁN

Első rész, 1939–1975

Írókról, költőkről nyilatkozva, aligha választhatunk hálásabb témát, mint az alkotó humora. Friedrich Nietzsche aforizmái között találkoztam azzal a gondolattal, hogy ha valakinek hízelegni szeretnél, dicsérd meg a humorát. Minthogy a huszonhét éve elhunyt Kálnoky Lászlónak, ha akarnék, sem tudnék hízelegni, arra gondolok, hogy a versolvasóknál próbálom behízelegni magamat azzal, hogy Kálnoky László legkellemesebb oldaláról, a humoráról beszélek. A líra népszerűségének körülbelül az ő halála óta tartó hanyatlásának korszakában ez hasznos lehet. Megfigyeltem ugyanis, hogy az emberek többsége a nevető műzsát becsüli legtöbbször, s a szerzők is jól érzik magukat, ha felvidíthatják a közönségüket. A klasszikus példa Petőfi, aki az *Egy estém otthon* című versében nagyon-nagyon örült, hogy egy bordalával sikerült megnevetetnie édesapját.¹

Nem vitás, hogy Kálnoky László is a legfejlettebb humorérzékű költőink közé tartozik. Meg kell azonban jegyezni, elsősorban *tragikus költőnek* tartom őt, világképére és sorsára tekintve egyaránt. A dráma elmélete szerint a tragédia olyan színpadi mű, amelyben lehetnek komikus elemek, de az eszméiért küzdő hős bukása miatt gyász és szomorúság kíséretében következik be a nézőben a megrendültség, a katarzis fölemelő érzése. A komédiában pedig föltűnik ugyan a tragikus fenyegetettség, de a végén minden jóra fordul, s a nézők az erkölcsi igazságszolgáltatás jókedvű megkönnyebbülésével hagyják el a színházat. Ha ennek tükrében tekintünk Kálnoky László költészetére, kimondhatjuk: az alapvetően tragikus költő életműve bővelkedett a komikus elemekben. Korai sikerét a halállal szembenező művének, a *Szanatóriumi elégiának* köszönhetette, de hosszú ideig tartó elhallgattatása után először egy komikus alkotásával, a *XIX. Henrik* című Shakespeare-paródiájával sikerült feltámadnia az „osztályidegeneknek” fönntartott sülyesztőből. A paródiát szinte mindenki ismerte, miután többször előadták (hibásan) a Vidám Színpadon, bár sokan Karinthynek, s nem a feledés homályából kibontakozó Kálnokynak tulajdonították a remek humoreszket. Ám a lét nagy igazságait kimondó versei – mint a szintén Shakespeare-re rájátszó szerepvers, a *Hamlet elkallódott monológja* – mindmáig „a kevesek” olvasmánya.

Úgy vélem, a költő 1975 után, utolsó tíz évében jórészt a humoros hang fölerősítésének és megváltozott szerepének köszönhetette sikereit. Ezzel oly nagyfokú változást hozott versformáiban, hogy külön tanulmányt kíván a megemlékezőtől. Az egyik ágon az önéletrajzi prózaköltemények, a másikon a szonett-formájú gúnyversek, a harmadikon a szürrealista fel fogásban írt művek jelzik bámulatos megújulását. Ezzel indoklom, hogy most csak az 1975-ig terjedő pályaszakaszáról beszélek, s a folytatást más alkalomra tartogatom.

Kálnokynak vérében volt a humor, amely az életmű tragikus szakaszaiban is példásan ellensúlyozta a komorságot. A *tragikomikus* jelző illik rá: ugyanannak a dolognak a nevetséges és szomorú oldalát gyakran egyetlen mozzanatban érzékeltette. Egyik nagy versében, a *De Profundis*-ban² például így idézte föl a siker küszöbén megrekedt fiatalkori szerelmeit: „Hová lettek a fiatal nők, / kik szívem rózsaszín lazacszeleteit / tartósították illatos olajban, / és spulnira csavart / érzelmeimet tüdődobozba zárták?”. Viszonyzatlan vágyain és a szüzességüket ravaszul megőrző, udvarlóikat udvartartásként kezelő úrlányokon humorizál megjátszott visszasóvárgással – több versében is a régi világ ostoba álerkölcsei közt említi ezt a szokást. Ám szép dolog az öregkor bölcsessége, de az ifjúság még szebb volt, meghiúsult reményeivel és felsüléseivel együtt.

Hasonlóan összetett *A kegyelet oltárán* című, sokat vitatott verse is, mely ugyancsak a nosztalgia ironikus színlelésén alapul. Jókat nevetünk a családi „ereklyéknek” nevezett kacatok kínosan nevetséges intimitásain, de érezzük a grimasz mögé rejtett meghatottságot is, amely az egykori családtagokhoz fűzi. A korábbi *Kamaszkor* túljátszott jókedve és a nevetőgörcs fájdalmas nyilallása is érzékelhető a műben: „Hová lettek a családi ereklyék, / a be nem vett orvosságok a polcra, / a titokban iddogált hajszeszek, / alig használt óvszerek, sérvköttők?”

A költő által sajtó alá rendezett gyűjteményes kötetek mindenike *Az a kis ember ott belül* című verssel kezdődik. Az életmű méltó nyitánya ez a groteszk önjellemzés. Előre vetítette a költő lelkialkatára mindig jellemző kettősséget, azt a „kettős látást”, amely emlékeztet arra a freudi fölismerésre, amelyet nálunk főként Karinthy és Kosztolányi honosított meg.³ A lélekben meglevő „doppelgänger”-ről, tragikus lényünknek *komikus megduplázásáról* van szó. A pálya nyitányának tekinthető kis remeklés, *Az a kis ember ott belül* a „mindenben kételkedés”,⁴ a hamis illúziók szertefosztatását, a konvencionális szokásokon gúnyolódó hajlamát írta zászlócskájára: „Az a kis ember ott belül / ugrál, torz fintort vág, nevet; / fejedben lakik, ablaka szemed. / Ha torkod sírás fojtogatja, / s keserűséged könnybe gyűl, / szemtelen hangján felkacag / az a kis ember ott belül”. Kálnoky a reá különösen jellemző alkati *kriticismus* terheit enyhítette a fonák látásmód vigasztaló humorával. Ennek a lélektanba vágó jelenségnek nagy az esztétikai hozadéka. A komikum egyrészt fokozza a derűs hangulatban váratlanul megjelenő tragikumot, a humor a hirtelenül bekövetkező kétségbeesést. A Kálnoky-versek óriási ellentéteket hordoznak, s néhány verscímével mondva, a *Láng és sötétség* kontrasztja, a *Kancsal világ* és a *De profundis* nosztalgiával vegyes iróniája jellemzi sok művét. A világ állapotára hol a bűnökért bosszúra készülő, etikusan gondolkodó Hamlet, hol a szörnyetegként bosszút forraló Hérosztratosz, hol pedig a *Kancsal világ* versciklusát előadó *intellektuális bohóc* szerepében válaszolt. Sokszor a mélységesen komoly meditációba vegyülő, komikus költői képei jelzik, hogy az öniróniát a *preventív önvédelem* fegyveréül használta; ennek jellegzetes példáját keresve, Cyrano *Orrmonológja* jut eszembe. A groteszk képalkotás ilyen versrészletekben is felvillan: „Minthogyha a toronyszobából / egy főkötős hajdani aggszűz / sárga arca kandikálna ki / a hegygerinc felé, honnan az alabárdos örök / petyhüdt fitymaszerű sapkával / topogva elvonultak” – olvashatjuk *Az ősz*⁵ című tájversében. Az ilyen humoros, szellemes vagy éppen szürreális képeit hosszasan idézhetném – még csak egy példa *Az ősz*-ből: „Ilyenkor jár a lélek / az álom és az ébrenlét határán, / és lát sosem-volt képeket, / (...) hol hímoroszlán szőke lányt ölel, / s hóemberek gőzölgő puncsot isznak”. A lelkében lakozó „kis ember” azzal is az örökös ellenkezés híve volt, hogy megmutatta: a tökéletes-

nek hirdetett teremtés a relativitás elve alapján szinte bármikor tótágasra állítható, mert az „ég-föld hatalmai”⁶ erősen megkérdőjelezhető munkát végeztek.

A költő már az 1939-es első kötetében szívesen rajzolt karikatúraszerű életképeket a kisvárosi életből. A *Vénleányokról*, a „vidéki dandyk”-ról, a „stranddémonok”-ról, s egész csokorra valót az *Őszi képek kisvárosból* ciklusban: a tébolyda lakóiról, a furcsa temetkezési szokásokról, a pletyka megszállottjairól. Második, 1957-es kötetében olvasható a *Kövérek a fürdőben* csúfondáros gúnyrajza és a *Kamaszkor* karinthys groteszkje. Harmadik verseskötetében a *Kancsal világ* humoreszkekből összeállított versciklusa és a *XIX. Henrik* Shakespeare-paródiája jelzi, hogy szatirikus kedve sosem lankadt. És ha már szatíráról beszélek, akkor nem maradhat említetlen a következő kötet, a *Farsang utóján* egyik erőssége, *Az elsodortak*, amelyben a költő „végleg” búcsút vesz attól a világtól, amelyről első könyvében az *Őszi képek kisvárosból* ciklusban rajzolt komikusan részletes életképsorozatot. Kései nagy korszakában kiderült, hogy még bőséggel vannak tartalékai egri emlékeiből. De *Az elsodortakban* a régi világ Daumier-i humorral megrajzolt kisvárosi figuráit magával ragadja a pergő évtizedek és a történelmi megrázkódások sodra, de ő maradandó nyomot hagy a város szurdokfalán ezüst pikkelyeivel – a költészet megörökítő erejével.

A lázadó, elbukó, ám erkölcsi értelemben megdicsőülő lírai hős állt költészetének homlokterében akkor is, ha önarcképe a nevetségesseé tevő megaláztatás karikatúraszerű rajzával volt egyértelmű, mint például az *Oszlopszentben*, *A műfordító halálában*, *A megalázottban* és még sok más, szenvedésetztétikába tartozó művében. Groteszkségének azonban nemcsak a sorsbeli megrázkódásaiban rejlik a titka: élhetetlen különecnek állította be önmagát, mint aki jól ismeri a rosszul berendezett világ nevetséges oldalát, de hozzá alkalmazkodni képtelen, „idomíthatatlan” lényként⁷ botladozik az erőszak, a fennkölt ostobaság és a középszer közegeiben. A dicsekvésre hajlamos emberekkel ellentétben olyan képet festett magáról, hogy bármennyire nevetségesnek látják, a hiba gyökere nem őbenne, hanem a társadalomban és az élet igazságtalanságaiban rejlik. Nem kímélte önmagát, amikor a dolgokban értelmet kereső, józan értelem és az erkölcsi érzék birtokában különecnek, eleve kudarcra ítélt lázadónak tudta magát az értelmetlen és érzéketlen világban.

Az is igaz, hogy sokszor keményen visszavágott ártóinak, az intrikus személyeknek, a korlátolt, de élelmes nyárspolgároknak, a hatalmukkal visszaélő hivatalnoknak, sőt még politikai diktátoroknak is. Gondoljunk csak az *Egy modern zsarnokra* című 1939-es versére, amelyet Lengyelország lerohanása alkalmából írt a náci „vezérről”, a *Kegyelet oltárán* groteszkjének megjelenésekor a rátámadók elleni önvédelemből írt *Széljegyzetre*, vagy azokra az együgyűséget színlelő költeményeire, amelyekben a filozofikus költő magára veszi a József Attila-i „okos urak közt játszottam a bambát” szerepet; az „okos urak” az ő esetében „okos elvtársaknak” is érthető. Nagy művészettel írt szatírákat, bökverset, karikatúrát, éppen úgy, mint klasszikus elődöket ünneplő vagy pályatársakat köszöntő, az ünnepélyesség és a *cinkos humor* közt lebegtetett, ódaszerű műveket.

Van egy költeménye, mely sok más Kálnoky-művel együtt a kedvenceim közé tartozik – a *Hérosztratosz*. A *De profundishoz* hasonlóan ez is oly sokrétű, hogy a verselemzőnek a egymással ellentétes tartalmak közt kell megkeresnie az összhangot, illetve a tudatos disszonanciát. A vers a görög mondavilág egyik negatív hősét jeleníti meg a romantikus drámai monológok stílusában. Az élhetetlenségét gonosztettel, Artemisz templomának felgyújtásával megbosszuló, groteszk figura tirádájának is legalább kettős üzenete van. A szerepversben a

költő úgy képzei magát a rendkívül taszító, alantas lélek helyébe, ahogy Petőfi élte bele magát *Az őrült* alakjába. A sokszorosan kárvallott és torz lelkű alak a gonoszság netovábbja – vele nem „azonosulhat” a költő, de van reá oka, hogy egyben-másban megokolja indulatait. Például amikor ezt olvassuk: „Diót, fügét, olajbogyót, mit évszakok / érlelnek, kéz letép és bendő eltemet. / Házat, mely álló éven át / épült, szétzúz ostromgép dobta kőkolonc.” Igen, a romboló erők hatalmas fölényben vannak a természettel, a békés alkotással szemben. Ám erről éppen a hőrosztratoszok tehetnek. A „klozetkefe-bajuszú” modern zsarnokok például, hogy fiatalkori művére és a későbbi *De profundis* Sztálint is felvillantó képére⁸ utaljak. De nemcsak ők tehetnek a világ rossz berendezéséről, hanem a „délceg kérkedők” s a „hibbanterényű jámborok” is, akik természetesen vesznek a gyöngék, a kiszolgáltatottak és az üldözöttek sorát. Bűnös a társadalom, amely terroristákat termel ki magából. Csak egy képző választja el egymástól a segítségre szoruló *nyomorgót* és a közveszélyes *nyomorultat*, de az utóbbi erkölcsi fogyatékos, közveszélyes őrült is lehet. Hőrosztratosz nem a szegényeknek igazságot szolgáltató hős, hanem olyan értékek meggyalázója, amelyekhez nincs köze. Groteskségének ez a titka: rémtettét meg tudja indokolni az értékek veszendőségével, de azt nem enyhíteni akarja, hanem előidézni és gyorsítani tüzes csóvjával és torz indulatával. Az örök típusává vált mondabeli alakból minél jobban sistereg a düh, annál kártékonyabbnak és nevetségessebbnek látjuk Alberich-szerű küllemével. Alkalmas arra ez a *bosszúária*, hogy a régi vágású, vallomásos líra helyett az izgalmasabb és modernebb *tárgyas líra* kétélű eszköze legyen.

Vas István így jellemezte Kálnokynak a hatvanas-hetvenes évek fordulójára jellemző korszakát: „bosszú a biológián, a történelmen, a szerelmen”.⁹ Az alkotó tetszése szerint kiélheti akár a bosszúvágyát is az életét megkeserítő, az ostoba nyárspolgárok ellen éppúgy, mint a világot lángba borító diktátorok ellen, ha megtalálja hozzá a művészi közvetítés eszközeit. Az idős Illyés így írt egy támadójának válaszul, a személy megnevezése nélkül: „Béltipró bosszút állok: / írok egy remekművet”¹⁰

A gonosz nevetségessé tétele alighanem a szellemharcok leghumánusabb eszköze.

JEGYZETEK

¹ „Továbbá elszavaltam / Egy bordalom neki, / S nagyon-nagyon örültem, / hogy megnevetteti.” Petőfi: *Egy estém otthon*, 8. vsz. (1844)

² *De profundis*, In: *Lángok árnyékában* (1957–1969).

³ Karinthy a többi közt *Stanci néni, Félix és a márki* című humoreszkjében, Kosztolányi főként az *Esti Kornél*-ban írta meg azt az éretlen korunkból visszamaradt lelki jelenséget, amelyben énünk egyik fele a dolgok természetének megfelelő érzelmekkel válaszol a dolgokra, lelkünk másik fele viszont a társadalmi szokásokkal és elvárásokkal ellentétesen viselkedik. Mondhatjuk úgy is, hogy van bennünk a társadalommal harmonizáló, „normális” hajlamaink mellett bizonyos hajlam a cinizmusra, mely talán benső függetlenségünket óvja azzal, hogy komolytalanul fogja fel saját érzelmeinket. A komikum gyakran ezen a kettősségen alapul. Ez a hajlam akkor válik veszélyessé, ha kilép a művészet világából, s politikai propagandacélokat szolgál, mint például a Komlós János-féle „humor” a Kádár-kor kései szakaszában, vagy a tőkés restauráció ama törekvésében, hogy a másik ember létbevágó megkárosítása ne bolygassa föl a haszonszerzők lelki nyugalmát.

⁴ Idézet az *Utóhang* című versből (1944).

⁵ *Az ősz*. In: *Lángok árnyékában* (1957–1969).

⁶ Az idézett kifejezés a *Hamlet elkallódott monológjából* való. In: *Lángok árnyékában* (1957–1969). Indokolt itt a kései *Téli napló* című versciklus egyik darabjára is utalnunk (1982. XII. 9.): „(...) Akármit

állítasz, / ellentmondok. Birtokom egyetlen / pillanat, de arra használhatom / ezt a kevés időt, / ami nincs kedvedre, / ormótlan Bálvány, emberéletek / fölötti, undorító Hatalom!”.

⁷ Idézet a *Pályám emlékezete* c. versből: „(...) körbenforgok egyre a porondon, / én, idomíthatatlan állat” (In: *Farsang utóján*, 1970–1975).

⁸ A hivatkozott rész teljes mondata így hangzik: „Már egyre tűrhetetlenebbek / a klozettkefe-bajuszok / a répabunkó orr tövében”.

⁹ Vas István: *Gyógyító pesszimizmus*, 1970. In: *Az ismeretlen Isten*. Esszék, 1974.

¹⁰ Illyés Gyula: *Táviratok*. Epigrammák, 1981. In: *Szemben a támadással*. Gyűjteményes kiadás, 1984.

POMOGÁTS BÉLA

Temetetlen halott

A NYIRŐ-TEMETÉS TANULSÁGAI

A mögöttünk maradt hónapokban egyre-másra robbantak ki a viták Nyirő József – közelebb-ről az író újratemetése – körül. Midőn a politikai vezetés bejelentette, hogy az 1953. október 16-án Madridban elhunyt és néhány nappal később a spanyol királyok nevezetes rezidenciájának: Escorialnak a temetőjében nyugalomra helyezett író hamvait szülőföldjén, közelebbről a székelyudvarhelyi sírkertben kívánja elhelyezni, máris megkezdődött az időnként igen éles vita arról, vajon ez az aktus megengedhető-e. Az udvarhelyi (vagy kolozsvári) temetés ügyében különben maga az író végakarata rendelkezett – a Rómában megjelent Katolikus Szemle 1953. 4. számában közreadott *Nyirő József fohásza a magyarságért* című testamentumban a következők olvashatók: „Tégy velem, amit jónak látsz, de áldd meg ezeket a magyarokat, és minden magyarokat, fizess meg nekik bőségesen, mindig rajtuk és sorsukon legyen a szemed. [...] Értük legyen minden gyötrődésem, és elviselni négy embernek is sok szenvedésem... Ha testemet nem is, de legalább lelkemet vidd haza a házsongárdi vagy udvarhelyi temetőbe, vagy terítsd le az áldott földön, hogy attól is nőjön a fű, szebbüljön a virág...” Ennek a végakaratnak a betöltése igen hosszú időn át szinte szóba sem került, és talán szerencsésebb lett volna az, ha Nyirő József hamvait nagyjából a romániai rendszerváltozás utáni esztendőkből, tehát a kilencvenes években helyezik Erdélyben örök nyugalomra – és persze kisebb kifejezetten politikai (aktuálpolitikai) hangoskodás nélkül.

Korábban ugyanis több jel mutatott arra, hogy Nyirő József helyfoglalása az irodalmi emlékezetben és kánonban nem okozhat különösebb politikai megrázkódtatást, és nem mérge-sítheti el a különben is mindig igen törékeny magyar-román kapcsolatokat. A mögöttünk álló évtizedekben műveinek két sorozata is a közönség elé került, az egyik a debreceni Csokonai, majd a budapesti Szukits, később a Kairosz könyvkiadók, a másik a csíkszeredai Pallas-Akadémia kiadó jóvoltából, és ezeken a sorozatokon kívül is jelentek meg Nyirő-kötetek. Mindkét könyvsorozat az írói munkásságot magasra értékelő bevezető tanulmányok vagy utószavak kíséretében (a debreceni sorozat első kötetét, az *Isten igájában* című regényt magam, a már Budapesten közre adott köteteket Medvigy Endre látta el ilyen tanulmánnyal, majd a csíkszeredai kiadványokhoz Marosi Ildikó és ugyancsak magam írtunk magyarázó-értékelő utószavakat). Akkor a bukaresti kormánzatnak egy szava sem volt ebben az ügyben, mi több, azt is szó nélkül elviselte, hogy az írónak szülőfalujában, Székelyzsomborban 2004. július 18-án szobrot állítsanak, ezen ugyancsak én mondtam az ünnepi beszédet, szerepet vállalt a község polgármestere, katolikus, evangélikus és (emlékezetem szerint) román ortodox lelkésze, és igen sok ottani és környékbeli lakos, közöttük románok is, ugyanis a korábban magyar és szász lakosságú falu időközben elveszítette németajkú lakosságát, helyükbe románok és cigányok költöztek, nekik sem volt kifogásuk az ellen, hogy a községben napvilágot látott író emlékét egy szobor örökítse meg.

Közel egy évtized múltán szeretnék idézni a szoboravatáson elhangzott szavaimból annak bizonyosságaként, hogy akkor és ott mindez nem okozott semmiféle ellenkezést. Nos: „a >sorsvállaló< írók közé tartozott Székelyzsombor szülötte is, aki mindig vállalta azokat a terheket, amelyeket az erdélyi magyar írónak viselnie kell, és mindig eleget tett annak a küldetésnek, amely a népe sorsáért felelős írónak jutott. Nyirő József munkásságát mindig ez a magasabb rendű küldetéstudat és ennek szigorú erkölcsisége szabta meg. Nem pusztán írástudó kívánt lenni, hanem erdélyi írástudó, aki népének, közelebbről a székely-magyar népnek a történelmi sorsát kívánja megörökíteni: ennek a népnek a hiteles krónikása volt, nemcsak odahaza Erdélyben, hanem kényszerű emigrációjában is. A krónikaíró hagyományos felelősségtudata jelölte ki az utat, amelyet bejárt, s ha irodalmunkat a nemzeti élet krónikásának (is) tekintjük, méghozzá olyan krónikásnak, aki a magyar élet változatairól ad hiteles beszámolót, és elkészíti ennek az életnek a kulturális, mondhatnám így is: >lelki< térképét, akkor kétségtelen, hogy – Tamási Áron mellett –, Nyirő József volt az, aki maradandó képekben mutatta be a székely nép életét, történetét, hagyományait, észjárását és lelkiségét.”

Nyirő József irodalomtörténeti, kritikai és olvasói befogadása azóta (tehát a kilencvenes évek végétől kezdve) szinte töretlenül haladt előre – ezt a máskülönben természetesnek mondható – folyamatot zavarta meg most az újratemetése körül kialakult polémia, mondhatnám így is: „háború”. Számomra az jelenti a leginkább szomorú tapasztalatot, hogy ebben a szellemi-politikai hadjáratban szinte szerepet sem kapott az a máskülönben megkerülhetetlen tényező, hogy Nyirő mégiscsak író volt, és emberi világát, személyiségét, erkölcsi karakterét mindenekelőtt írói munkássága, szépirodalmi művei nyomán lehet (kell) megítélni, és nem politikai helykeresése és nyilatkozatai nyomán. Különben ez a valóban elfogadhatatlan és kárhoztatható politikai szerepvállalás a hazai szélsőjobboldalra igen sokat rontott az író megítélésében, és ez okozta azt, hogy most – erdélyi újratemetése körül – nem csak felerősödtek a Nyirő József körüli viták, hanem időnként szinte eszeveszettekké váltak, és jóformán lehetetlenné tették azt, hogy az író józan irodalomtörténeti megítéléshez jusson.

Abban, hogy Nyirő József életműve, de inkább élete és közéleti tevékenysége (minthogy a művek vizsgálatától és értékelésétől, egy írószövetségi tudományos konferencia kivételével, általában tartózkodott a kialakult politikai háború) ilyen mértékben megmozgatta a magyar, az erdélyi magyar és a román közéletet, természetesen magának az írónak is mindenképpen kritikailag értelmezhető szerepe (és felelőssége) van. Miután az író a húszas és harmincas években szinte maradéktalanul vállalta az Erdélyi Helikon körül tömörült írástudók, a Kemény János marosvécsi várában szerveződő helikonista íróközösség transzilvánista eszményeit, a negyvenes években mintha feladta volna ezeket a korábban követett ideálokat. Nyirő József nem volt „politikus alkat”, aki átlapozza a két világháború közötti évtizedek erdélyi sajtóját, különösen az Erdélyi Helikon és a Pásztortűz című folyóiratokat, meggyőződhet arról, hogy valójában igen ritkán nyilatkozott meg aktuálpolitikai ügyekben, publicisztikája az irodalmi élet eseményeivel vagy a székely népélet krónikájával foglalkozott. Meglehetősen távolságot tartott a „napi politikától”, különösen akkor jelenthetjük ezt ki, ha összehasonlítjuk az erdélyi magyar íróközösségnek azokkal a képviselőivel, például Bánffy Miklóssal, Kós Károlylyal, Makkai Sándorral, Kuncz Aladárral, Tamási Áronnal, akik közéleti tevékenységük során is figyelemreméltó szerepet vállaltak, és természetesen megmaradtak az európai jellegű demokratikus eszmények (a reformkonzervativizmus, a liberalizmus, a népi radikalizmus) vonzáskörében. A helikoni íróközösség minden tagja (kivéve Nyirő József és Wass Albert a

második világháború idején) mindig következetesen képviselte ezeket az elveket és ideálokat – a magyar, a német és a román fasizmussal szemben is. Különösen a második világháború végső szakaszán, amidőn mindannyian igen radikális módon határolódtak el a nemzetiszocialista törekvésektől, sőt, tevőlegesen fordultak szembe a német nációkkal és a magyar nyilasokkal. Talán elegendő, ha Tamási Áron, Kós Károly vagy éppen Bánffy Miklós akkori megnyilvánulásaira hivatkozom.

Nyirő József írói pályája (és ennek korábbi, nem túl jelentékeny publicisztikai tevékenysége sem mondott ellent) egészen a háborús esztendőig megmaradt abban a körben, ahol fiatal íróként otthonra talált, tehát a helikonisták között, a transzilvánista eszmények szolgálatában. Szépirodalmi műveiben, így kivált *Isten igájában* című önéletrajzi regényében, maga is a megbékélésre és a kiegyezésre törekvő „erdélyi gondolat” szószólója volt. Ez a „gondolat” egyszerűen nem fért össze az antiszemitizmussal (és természetesen a román nép vagy kultúra gyűlöletével sem). Nyirő szépirodalmi műveiben a szélsőjobboldali radikalizmusnak alig van nyoma, ellenkezőleg, fel lehet idézni műveiből olyan passzusokat, amelyek a minden emberre kiterjedő részvétnak (különben a keresztény tanítás értelmében kötelező) szellemiségét fejezik ki. Ezúttal csupán egyetlen regényepizódra, az *Uz Bence* egyik jelenetére hivatkozom. A regény hőse váratlanul elveszíti édesanyját, nincs miből eltemetnie, s végső elkeseredésében egy fejszével kiáll az országútra, hogy pénzt raboljon. Egy boldogtalan zsidó érkezik „báránbórszedő rossz szekeren”, Bence mindenre elszántan állítja meg, az öregember átadja kis vagyonát, Bence erre elszégyenli magát, visszaadja a pénzeszacskót, elpanaszolja bánatát. „Hirtelen – olvassuk – a legény szemeiből könnyek törnek elő, mint a megáradt patak, és az erdei élettől durva, cserepezett, földszínű kezével elfödve arcát, visszanyújtotta a pénzt. – Tessék, tekintetős úr! Az öreg zsidó bámulva meredt rá. Izgatott kezéből a zacskó a szekér fenekére hullott. [...] A vén zsidóember megfogta a legény kezét, és lehúzta maga mellé a parlagra. – Ülj le, és mondd el szépen, miért akartál te engem kirabolni. – Hagyjon el, instállok – szabadkozott a legény -, eléggé szegyelem! – Éppen, mint az édesapádnak! – biztatta jóságosan a zsidó. A legényt újra elöntötték az érzései. A belső elfogódottságtól alig hallszott a hangja. – Meghót édesanyám ma reggel... Azért... Nem volt egy krajcárom, mivel szemfedőt vegyek... Azért... Mivel temessem... Méges édesanyám volt. Azért...” Talán megállapíthatom, hogy ez a néhány mondat nem egy elszánt és hivatásos antiszemita tollának nyomán született.

Nyirő József az „erdélyi gondolat” elkötelezett híve volt, emellett öntudatosan, mondhatnám: „programszerűen” székely népének szószólója, aki (Tamási Áron és mások mellett) igen eredményesen munkálkodott azon, hogy ez a szinte legendás, egyszersmind nehéz gondok között őrlődő (a dualista Magyarországon is mostoha sorsba taszított) népcsoport magasrendű irodalmi reprezentációt kapjon. A két világháború közötti korszakban igen nagy érdeklődés mutatkozott azok iránt a nemzet-karakterológiai elméletek iránt, amelyeket még a felvilágosodás, majd a romantika bölcséleti irodalma alapozott meg. A „nemzeti lélekkel” foglalkozó magyarországi és erdélyi irodalom is több kísérletet tett arra, hogy leírja a magyar, az erdélyi vagy éppen a székely szellemiség karakterét. Ezek az inkább esszéisztikus mint tudományosan megalapozott írások nem voltak mentesek a romantikus nemzet-karakterológiák hagyományaitól, mindazonáltal hitelesnek tetsző megfigyeléseknek is hangot adtak. Valamely történetileg kialakult népcsoport „kollektív lelkiületét” kívánta ábrázolni a szépirodalom is, sőt az irodalom a maga érzéki szférájában az elméleteknél mindenképpen hitelesebb

eredményekhez jutott. A székely nép észjárásának és lelkiületének karakterjegyeit is Tamási Áron és Nyirő József regényei és elbeszélései jelezték igazán.

A „székely lélekkel” kapcsolatos nézetek egyszersmind Szabó Dezső eszmevilágának ki-sugárzását tanúsítják. A húszas évek magyar fiatalságára és így az útjára induló erdélyi ma-gyar irodalom ifjabb alkotó egyéniségeire is Szabó Dezső 1919-ben megjelent regénye, *Az el-sodort falu* tette a legnagyobb irodalmi hatást. Ez alól a hatás alól csak azok vonhatták ki ma-gukat, akik a polgári liberalizmus vagy a marxista ideológia elfogadása következtében eleve elutasították a Szabó Dezső által képviselt romantikus magyarságtudatot és mitikus paraszt-szemléletet. *Az elsodort falu* írója szerint a hatvanhetes kiegyezés után polgárosuló magyar-ság téves utat választott, midőn a „szabadversenyess” kapitalizmusban és a szabadelvű politi-kai berendezkedésben kereste felemelkedésének lehetőségét. Az idegen eredetű polgárság, Szabó Dezső szerint, nem érvényesítette igazán a valódi nemzeti érdekeket, nem tudta fenn-tartani a magyarság történeti és kulturális hagyományait, s ezért a polgárosodás társadalmi és politikai válságot eredményezett, végül pedig nagyhatalmi érdekek szolgálatában vesztes háborúhoz és a történelmi ország feldarabolásához vezetett. Az elszenvedett veszteségeket, szerinte, csak úgy lehet jóvá tenni, a magyarság lelki épségét úgy lehet visszaszerezni, ha az ország és ennek vezetői a nemzet törzsénél, a magyar parasztságnál keresnek új életerőt, ami természetesen azt jelenti, hogy a magyarság nemzeti stratégiáját a parasztságra kell építeni. Ezt a gondolatkört fogadta el számos nemzedéktársához hasonlóan Nyirő József is, midőn a magára maradt, kisebbségi sorsba taszított és reménytelenül vergődő erdélyi magyarság fennmaradásának zálogát a székely falvak népében találta meg.

Szabó Dezső halállal bélyegzett, pusztuló népnek látta a magyarságot, és Nyirő, aki mint falusi lelkész, majd egyszerű molnár és szántóvető szerzett súlyos élettapasztalatokat, elfo-gadta ezt a sötét látomást. Nem egyedül a magára maradt erdélyi magyarság írói közül: Tom-pa László tragikus történelmi emlékeket ébresztő költészete, az a komor freskó, amelyet Bánffy Mikós *Erdélyi történet* című regénytrilógiája festett a régi Magyarország bukásának előzményeiről, vagy Dsida Jenő panaszos zsoltára, a *Psalmus hungaricus* személyes átéltsé-gel, egyszersmind nagy művészi erővel fejezte ki a magyarság szétszóródásának és esetleges végpusztulásának szorongató félelmét. Nyirő elbeszélései, különösen 1933-ban megjelent *Kopjafák* című kötetének írásai maguk is értelmetlenül elpusztult és halálba kergetett embe-rekről szólnak. A huszonegy novellából álló ciklus minden darabja egy-egy balladába illő sze-rencsétlen emberi sorsot örökölt meg.

Ezek a művek, ahogy Nyirő további szépirodalmi alkotásai ugyanakkor következetesen igazodtak a hagyományos „kisebbségi humanizmusnak” azokhoz a normáihoz, amelyeket a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom képviselt. Ezekben az írásokban: regények-ben és elbeszélésekben nem lehet megtalálni sem az antiszemitizmus, sem a románellenes-ség indulatait, ámbár az kétségtelen, hogy a bukaresti politikának a Székelyföld népével szemben táplált ellenszenve, a magyar nyelvhasználatot (vagy a történelmi székely jelképek használatát) korlátozó intézkedései nyomán időnként hangot adott a románságot kárhoztató indulatainak, mindenekelőtt a nagyromán politikát (tehát nem a román népet) ítélve el. (Eb-ben a tekintetben Tamási Áron, Daday Loránt, azaz Székely Mózes, Bözödi György és mások is hangot adtak a nagyromán térhódítás és a székely nép háttérbe szorítása miatt érzett fel-háborodásuknak.)

Először talán *Néma küzdelem* című 1944-ben közre adott regényében lehetett érzékelni bizonyos nemzeti sérelmekről fűtött nagyfokú elégedetlenséget. Ebben a különben nagyszabású és igen jelentékeny, az én megítélésem szerint szépirodalmi tekintetben is kiváló művében az erdélyi Mezőség (a Kolozsvár és Szászrégen közé eső vidék) elrománosodásának-elrománosításának szomorú történetével vetett számot. Azzal a folyamattal, amelyet jóval korábban: még 1907-ben Bethlen István, a későbbi miniszterelnök *A Mezőség és az erdélyi magyarság* című politikai-szociológiai munkája tárt fel, és amelyet (még Nyirő előtt) Makkai Sándor *Holttenger* című regénye, vele nagyjából egyidőben Wass Albert két (eredetileg trilógiának szánt) regénye: a *Mire a fák megnőnek*, illetve *A kastély árnyékában* mutatott be. Később ugyanezt az egykor virágzó, majd etnikai jellegében elorsvado-átalakuló régiót mutatta be Sütő András nagyhírű regénye, az *Anyám könnyű álmot ígér*. Nyirő regényének „hőse” egy erdélyi magyar szórványtelepülés, azaz ennek lakói, akik hiába szeretnének földhöz jutni, helyettük bukaresti tőkével működő román bankok közvetítésével román parasztok szerzik meg a felparcellázott grófi birtokot. A regénytörténet a tizenkilencedik század második felének súlyos társadalompolitikai mulasztását eleveníti fel, minthogy a magyar földbirtokosok és politikusok szűklátókörűsége következtében az erdélyi föld fokozatosan román kézbe került, és ezáltal az erdélyi román térnyerés eszköze lett. Holott már akkor többen (például az imént említett Bethlen István vagy a kolozsvári Ellenzék című lap neves szerkesztője: Bartha Miklós) figyelmeztetett arra, hogy az erdélyi földbirtok román kézre juttatása magyar nemzeti tragédia okozója lehet).

Ez utóbbi regény is mutatja, hogy Nyirő József mind nagyobb elkeseredéssel figyelte az erdélyi magyarság gazdasági és politikai erejének hanyatlását. A harmincas évek bukaresti politikája ekkor már szakított azokkal a liberális elvekkel, amelyeket elsősorban a francia orientáció hatására korábban elfogadott, fokozódó erőszakkal csapott le a kisebbségi intézményekre, s mind nagyobb türelmetlenséggel fogott hozzá az erdélyi magyarság nemzeti tudatának megtöréséhez, a magyar tömegek erőszakos beolvasztásához. Ebben a súlyos helyzetben Nyirő – az erdélyi magyar szellemi élet döntő többségéhez hasonlóan – nem látott más utat, mint az anyaországhoz való visszatérést, a területi revíziót. Mindezek miatt 1940 őszén felszabadítóként üdvözölte a „második bécsi döntés” következményeként Észak-Erdélybe és a Székelyföldre bevonuló magyar honvédséget, a visszatérő magyar közigazgatást. A két évtizedes kisebbségi élet egyéni és közösségi megpróbáltatásait mutatta be ekkoriban írott műveiben: *Halhatatlan élet* című regényében és *Az elszántak* című elbeszéléskötetében. Ez a kötet nem hozott igazán új hangot, a régi balladás történeteket mesélte tovább, talán csak a politikai aktualizálás volt elevenebb, nyilván annak következtében, hogy az írónak nem kellett számolnia a román cenzúra megtorlásával.

A magyar államhatalom helyreállítása után tagja lett annak az erdélyi képviselőcsoportnak, amelyet Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezésére a visszatért erdélyi területek politikai és kulturális életének kiválóságai közül hívott be az országgyűlés. A budapesti országgyűlésben többnyire kulturális, valamint „nemzetnevelési” kérdésekben nyilvánított véleményyt. A parlamenti napló tanúsága szerint az 1942. november 20-i ülésen például a következőket fejtette ki: „Nemzetnevelési sorskérdéseink a nemzet értékességének, végzett munkájának és áldozatainak megbecsülésétől, erejének és életfeltételeinek teljes jogú és valóságos érvényesítésétől függenek. Megvalósulásukat egészséges közszellemmel érhetjük el. Ebbe bele kell tartoznia minden magyarnak. El kell tűnnie köztünk minden válaszfalnak, legyen az

társadalmi, vallási vagy egyéb különbség, ami magyart a magyartól elválaszthat.” Hivatkozott „az erdélyi magyar nemzetlélekre, amely a kisebbségi sorsban élő erdélyi magyarságnak erőt adott a megpróbáltatások elviselésére.” Ezek a gondolatok alig különböznek a korábbi transzilvánista nézetektől, a „nemzetvédelem” és ezzel együtt a paraszti érdekek védelme, illetve a „nemzetegyesítés” követelménye az „erdélyi gondolatnak” is szerves következménye volt.

Nyirő József időközben Budapestre költözött, még korábban tagja lett a Kisfaludy Társaságnak, levelező tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, s megkapta a korszak egyik leg-rangosabb kulturális kitüntetését: a Corvin-koszorút. Sajnálatosan szerepet vállalt a politikai életben is, holott nem volt politikus „alkat”, nem is igen tudott tájékozódni az akkori politikai viszonyok között. S minthogy meggyőződése szerint az erdélyi magyarság biztonsága csakis a magyar állami főhatalom alatt volt elképzelhető, és a magyar impériumot csak a német szövetségben vívott háború győzelmes befejezése tarthatta fenn, mind közelebb került a jobboldali kurzushoz és a háborús politikához. Életének nagy tévedése és vétéke volt, hogy szakítva írói indulásának plebejus demokratizmusával, a jobboldali sajtó állandó cikkírója lett, mi több, elvállalta a Magyar Erő című lap szerkesztését, amelyet különben a Kállay Miklós-féle kormány hozott létre, valójában azért, hogy ellensúlyt képezzen a Rajniss Ferenc által szerkesztett szélsőjobboldali (és német zsoldban álló) Magyar Futár című képeslappal szemben. A háborús propaganda azonban a Nyirő által szerkesztett lapra is rányomta bélyegét, igaz, maga a szerkesztő csak ritkán fejtette ki véleményét. 1944 őszén részt vett a soproni nyilas országgyűlés tevékenységében, igaz, ebben a testületben nem volt mindenki nyilas, mint ahogy (néhány mostanában elhangzott kijelentéssel ellentétben) Nyirő sem volt tagja a nyilas pártnak. 1945 márciusában képviselőtársaival együtt Németországba menekült, a kelet-bajorországi Wollabergbe, majd Waldkirchenbe került, s egy menekülttábor lakója lett. Üdvösebb lett volna, ha azt az utat követi, amelyet régi helikonista barátai: Tamási Áron, Tompa László, Áprily Lajos vagy éppen Bánffy Miklós, akik mindig meg tudták védeni magukat a szélsőséges politikai kurzusok kihívásaival szemben. A háború utáni zűrzavarban és teljes tájékozatlanságban Nyirő József nyugtalanul nézett sorsa elé, ezen kívül aggodalommal gondolt odahaza maradt családtagjaira, barátaira. Az első menekültévek izgalmak között teltek, s nyugalmat csak az hozott, amidőn Vaszary János biztatására 1950 tavaszán Madridban telepedett le, s a spanyol rádió magyar adásának munkatársaként talált megélhetést. Emellett részt vett az emigrációs irodalmi élet megszervezésében, alapító elnöke volt a müncheni Magyar Kulturális Szövetségnek, később a clevelandi Kossuth Lajos Könyvkiadónak.

Három önálló könyvet is megjelentetett, s több írása napvilágot látott az emigráció első folyóirataiban, elsősorban a párizsi *Ahogy lehet* hasábjain. *Íme, az emberek* című regényében menekülésének történetét és a menekülttábor életét beszélte el, megrázó szavakkal festve le a hontalanoknak azt a seregét, amely vajmi kicsiny reménnyel készült otthont találni az emigrációban. A *zöld csillag* című regénye ugyancsak a menekülttáborban játszódik, a történet középpontjában egy „léleklátó” alakjával, aki titokzatos képességei folytán ismeri a múltat és a jövőt. A regényt a kiábrándultság fájdalma szövi át, az író egyetlen vigasza az a remény, hogy a természetfölötti lét majd orvosolni fogja az e világi szenvedéseket, csalódásokat. Ezekben az esztendőkhöz született két drámai kísérlete is: *A Megfeszített* című filmdráma, amely Jézus passiójának történetét eleveníti fel, és *A próféta* című misztériumjáték, amely Keresztelő Szent János alakját mutatja be. Később az emigrációs könyvkiadás jóvoltá-

ból, általában az Amerikában megjelenő *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című hetilap gondozásában több régebbi könyve is megjelent. Kései műveiben, ahogy korábbi, Erdélyben írott szépirodalmi munkáiban, valójában alig van nyoma a szélsőjobboldali ideológiának, ezek a művek egyáltalán nem mutatják azt, hogy az író türelmetlen és harcias jobboldaliként fejezte volna be életét. Szomorú mégis, hogy élete végső éveiben nem talált alkalmat arra, hogy önkritikus módon vessen számot a háború idején vállalt szerepével és korábbi nyilatkozataival.

Nyirő József sohasem tért haza száműzetéséből, 1953. október 16-án Madridban érte a halál, egy gyors lefolyású tüdőrák végzett vele. Élete végén, amelyet a spanyol királyok nevezetes temetkezési helye, az escoriali kolostor lábánál, egy kis házban töltött, mint mondják, már csak Erdély sorsával foglalkozott. Utolsó, hosszú időn át kéziratban maradt művét is annak a „Metamorphosis Transilvaniae”-nak szentelte, amely a második világháború végétével ismét felforgatta szülőföldjének társadalmát és emberi életét. Ez a munkája *Mi az igazság Erdély esetében?* címmel 1960-ban Clevelandban került sajtó alá. Az emigrációban megjelent könyvei nem jutottak el Magyarországra, magának az írónak az emléke és életműve is hosszú évtizedekig tilalom alá került. Könyvei 1944 óta nem jelentek meg idehaza, az irodalomtörténeti kézikönyvek és lexikonok pedig sommásan ítélték el munkásságát, holott politikai pályájának és publicisztikai tevékenységének egyetlen rövidebb – második világháborús – szakaszát leszámítva, több évtizedes írói működése valójában a humánus eszmények szolgálatában állt.

Igaz, néhány esetben akadtak méltányosabb megítélések is, így Béládi Miklós rövid portréja, amely *A magyar irodalom története* című „akadémiai kézikönyv” 1966-ban megjelent hatodik kötetében látott napvilágot. Ennek a portrénak az írója alighanem Nyirő József írói tehetségének és munkásságának lényeges vonásait rajzolta meg, midőn a következőkre figyelmeztetett: „Van érzéke a nagysághoz és a szépséghez: a nép sorsára akar fölfigyeltetni, századokat láttatni, de a természet észrevétlenné tűnő neszezéseiben elillanó szépséget is meg akarja örökíteni. Ám ritkán kínál zavartalan élményt. Hangja minduntalan hamisat fog, mert harsogóvá válik vagy túldíszítetté edesedik. Az arányokról nem voltak világos fogalmai, rendszertelenül írt, ötleteknek és megszokott fordulatoknak engedelmeskedett. Legjobbak azok az írásai, amikor nem »nagyot« és »szépet« akar mondani, hanem cicomázás nélkül mesél vagy állapotot, hangulatot keresetlen eszközökkel rajzol.”

Nyirő József irodalomtörténeti (és olvasói) befogadása igazából természetesnek tetszett a rendszerváltás utáni évtizedben – Magyarországon és Erdélyben egyaránt. Újratemetése (pontosabban ennek balul végződő kísérlete) alkalmával talán meg kellett volna maradni ennek az irodalomtörténeti és olvasói befogadásnak a keretei között. A korábbi (általam imént említett) tapasztalatok azt mutatták, hogy ebben az esetben a román hivatalosság sem tudott volna ország-világra szóló botrányt kelteni az író újratemetése körül. Az a fájdalmas sejtésem, hogy ennek a botrányos (a korábban már szép eredményeket produkáló magyar-román kapcsolatoknak igen sokat ártó) erőpróbának a stratégiáját nem Nyirő József írói sorsa, életműve és ennek megítélése határozták meg, hanem nyers politikai érdekek. Nyirőről, az íróról itt már szó sem esett. Véleményem szerint meg lehetett volna rendezni egy méltó temetést Székelyudvarhelyen (hasznlóképpen a korábbi székelyzsombori szoborállításhoz), igaz, akkor nem a hatalmi játékok kerültek volna az események középpontjába, hanem az irodalom és a kegyelet. E két utóbbi lett ennek a szomorú tragédiának (tragikomédiának) a vesztese.

TÖTTŐS GÁBOR

Mikszáth Kálmán két elfeledett műve

Az író összes műveinek kritikai kiadása, amely példás körütekintésről és szakmai hozzáértésről egyaránt tanúskodik, joggal kelthette azt az érzést, hogy nemcsak megcélózta a teljeséget, hanem talán el is érte. Ez azonban elméleti képtelenség, mert ha a jegyzetapparátus készítői az elvárható gondossággal tanulmányozták is mindazokat a hírlapokat, folyóiratokat és köteteket, amelyek józan számítás szerint szóba jöhettek, kényszerűen mellőzték mindazon kiadványokat és periodikákat, amelyek elméletileg tartogathatnak eddig föl nem fedezett Mikszáth-írásokat. Valójában e lehetséges megjelenési helyek átvizsgálása nem a tudós öszszegzés készítőinek, hanem a helyi kutatást végző irodalom- vagy helytörténészeknek lehet feladata. Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy egy-egy ilyen vizsgálódás kimenetele és hozadéka egyaránt kétséges, viszont egyrészt az adathiány is lehet jellemző, másrészt – látszólag véletlenül és indokolatlanul – fölbukkanhat az akkori ország bármely pontján megjelent újságban bármelyik író eddig ismeretlen műve.

Ezen a ponton érdemes egy kis logikai-fogalmi kitérőt tennünk. A címben – inkább az irodalomtörténeti kánon tisztelete, mint a meggyőződés miatt – *elfeledett*, és nem *ismeretlen* megjelölés szerepel a Mikszáth-írások előtti jelzőként. A bevett szokás és a logika szerint ugyanis csupán kézirat vagy kézirat jellegű, kiadatlan mű tarthatna igényt az *ismeretlen* megjelölésre, míg ellenben a bárhol, bármikor, de egyszer már megjelent alkotás inkább nevezendő *elfeledett*nek. Kétségtelenül helyénvaló ez utóbbi vélekedés, ha a kollektív emlékezetet különböző rétegek egymásra rakódásának tekintjük, s emlékezetnek tartjuk azt, ha bármikor, bárki, közelebbről nem ismert tudatossági fokon, de mégis olvas(hat)ta és befogad(hat)ta az egykor megjelent művet. Kérdés azonban, hogy ez a lehetőség és folyamat mennyire tudatosult, s maradt-e ennek bármilyen nyoma az *irodalmi* köztudatban? Márpedig, ha ez nem mutatható ki, vajon nem célszerűbb-e egy újonnan fölfedezett írást *ismeretlen*nek mondanunk? Attól a nyilvánvaló tényről, hogy a megjelenésekor bizonyára akadt – azóta hihetőleg elporladt – olvasója, számunkra, a mai irodalomtörténet számára a mű nem ismert, tehát *ismeretlen*. *Elfeledett*ről – a fenti logika szerint – csupán akkor beszélhetnénk, ha a mű pusztán léte egyáltalán tudatosult volna valaha a kutatás, az irodalomtörténet, s nem általában az egykori, képzeletbeli (de lehetőségében nagyon is valóságos) olvasó számára.

Nevezzük bár a fenti fejtegetés után ismeretlennek, vagy a hagyományhoz ragaszkodva tekintsük elfeledettnek, tény, hogy két olyan művet kívánunk bemutatni, amelyek mindegyike Mikszáth Kálmánhoz köthető. E megfogalmazás nem véletlen: az első és terjedelmesebb írás föltehetően a saját szerzői műhelyéből kikerült, általa leírt *alkotás*, a második pedig inkább tükrözi létrehozója szellemiségét, szóbeli terjedése s ennek nyomán megesett közlése révén az írói életmű járulékos eleme, ha úgy tetszik: a teljesség jegyében *rögzített motívuma*. Érdemes megvizsgálunk e két írás megjelenési és formai jellemzőit.

Egy regényalak valósága

A *Halálfi* című regény kulcsszerepet szán Geiger, a műben Hintáss Gyula ügyvéd- és lapszerkesztőnek, akinek alakjához a mendemondák, családi legendák még a Babits Mihály kritikai kiadásban is egyenrangú érvénnyel kapcsolódnak. Szó nélkül valóságnak véli például, hogy „falusi molnárnak a fia”, miközben tudjuk, hogy apja jelentős építőmester,¹ ráadásul nem falusi, hanem a Szekszárd „rangjához” hasonlóan mezővári Tolnán, ahogy arról halálakor több helyi lap is megemlékezik – népes családja felsorolásával.² A műben így toppan elénk: „Hintáss Gyula ekkor már rég ügyvéd volt Sóton. Agilis és könnyű természetével ő adta ki a helyi lapot; élénk tolla, mely az »örök barátságról« írt panegiriszt hajdan, most tüzes vezércikkeket kanyarított és csípős szatírákat a sótvidéki állapotokról. Igazi ügyvéd volt, mindenütt ott kellett neki lenni; mint valami lepke, nagy hűhóval röpködött ide-oda a városban.”³

Ebben több, Babits szándéka szerinti alakítás található. Geiger alig egy-két éve volt ügyvéd a regénybeli időben, verseiről sem tudunk, de – leánya, a későbbi első magyar professzornő, Dienes Valéria születési hetében bemutatott – színdarabjáról igen.⁴ Sóton, azaz a regénybeli Szekszárdon nem egy, hanem két újság volt, igaz, mindkettő csupán hetente egyszer jelent meg. A Hintáss alakja mögött rejlő Geiger Gyula érdeme és érdekessége e téren kettős: az egyik, hogy az első – s mindmáig leghosszabb életű – hírlap, a Tolnamegyei Közlöny egyeduralmát megtörve ő indította útjára a Szekszárd Vidékét, amely először viselte hivatalosan a megyeszékhely mai névalakját. A másik, hogy lapjában kezdettől fogva pártolta az irodalmat, pályázatot hirdetett költői műre,⁵ s minden dagályossága dacára is jól szolgálta a vidék kultúráját: lapjának köszönhetjük Babits első művének megjelenését is 1898-ban. Ehhez indíttatást adhatott, hogy bizonyíthatóan barátságban állott Reviczky Gyulával, s szintén hihető az, amit Babits a regény későbbi pontján ad hőse szájába: „Sokszor megfordultam a Pósa-asztalnál és Várady (!) Antal iskolatársam volt Pécsen.”⁶ Egy lelkes ifjú kutató, Csekő Ernő nemrégiben felfedezte: a regény e pontján fejezetcímben idézett *Viharagyú* irodalmi lap

¹ *A kajdaci sírkápolna*. In: Örökség 14. évf. 2. sz. (2010. febr.). 24-25. p. „Látszólag egyetlen szereplő akad a korabeli építők közül, akinek nevét nem leljük sem a lexikonban, sem elektronikus adattárban. Róla azonban a helytörténésznek illik tudnia. Geiger Flórián 1906-ban hunyt el 90 éves korában, számos Tolna megyei épület hirdeti akkor és ma is szakértelmét. Több híres unokája közül itt talán csak hármat érdemes kiemelni. Dicenty László Szekszárdon lett jeles építész, házai ma is igényességét hirdetik. Öccse, Dicenty Dezső az egyetlen francia becsületrendet kapott magyar bírász. Geiger, asszonynevén Dienes Valéria honunk első professzornője, nagyatyja halálakor már filozófiából, esztétikából és matematikából doktorált...”

² *Halálozások*. In: Közérdek 2. évf. 16. sz. (1906. ápr. 21.) 3. p.

³ Babits Mihály: *Halálfi*. Bp., 2006. Argumentum K. 1. köt. 14. p.

⁴ Töttös Gábor: *Dienes Valéria. Az első magyar professzornő ifjúkora*. Szekszárd, 2003. A szerző k. 7. p.

⁵ Az egyébként eredménytelenül zárult pályázat egyik bírálója pedig nem más volt, mint a költő Babits Mihály hasonló nevű atyja.

⁶ I. m. 416. p. Jellemző, hogy Babits megtartja a kor inkább y-nal írt formáját. A név második érdekessége, hogy a Závodon született Várady Antal eredetileg Wéber volt, s mint e család tagja, többszörös rokonságban állt Geiger Gyulával.

Geiger Gyula szerkesztésében valóban létezett.⁷ Ugyancsak Csekő elemezte részletesen Geiger újságírói teljesítményét, mely összevethető Babits regénybeli jellemzésével.⁸

Ami az utókor számára kétségtelen: az új lap indításához a szerkesztő tulajdonos Geiger Gyula, valamint főmunkatársa, Kenézy Csátár közös ambíciója nagyobb lehetett, mint gyakorlatuk, ezért már a megjelenéskor kellő hírverésről gondoskodtak. Az 1881-es évfolyammal indított hetilapot még az előző év december 25-én kiadták, sőt gondosan el is küldték – ismertetés céljából – a kor legkedveltebb képes napilapjának, a Vasárnapi Ujságnak. Az előzőkeny (s talán ismerős) „kolléga” gondoskodott is arról, hogy már újévi számában ott legyen a hírcske: „Szekszárdon társadalmi heti közlöny kezdé meg működését *Szekszárd Vidéke* cím alatt, szerkesztője Geiger Gyula. Ára 5 frt.”⁹ Példaszerű az is, ahogy a remélt helyi szellemi erők nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, s az újság elindítói már néhány hét múlva rászorulnak a vidéki lapok legismertebb munkatársára, az ollóra. Ezt annyival könnyebben megtehetették, mivel a kor szokása szerint egymásnak cserepéldányokat küldtek, s ezekből bőven töltekeztek a témájukban rokon vezércikkek, hírek, de leginkább a mégiscsak íróembert kívánó tárcarovatok.

Így eshetett, hogy a nyírandók között örömmel fedezhették fel Mikszáth Kálmán egyik kedves karcolatát, melynek nemcsak hangulata, hanem témája szó szerint érintette a lap szűkebb hazáját, amikor így példálózott: „Még az egyes bíróságok is úgy voltak szervezve, vicipán, szolgabíró és esküdt az úrbéri bíróságnál, szolgabíró és két esküdt a közönséges pörökben, egy szóval mindég és mindenütt hárman, hogy ha virrad, ha esteledik, mihielyt a dolgukat végezték, minden körülmények között ki legyen a tarokk-kompánia.

Tolna megye közgyűlésén még 1814-ben is, midőn az országutak csinálásáról szóló indítványt tárgyalták, Bód János, a gyűlések akkori vezérfőfia így szólt: »De mire valók nekünk az utak? Nyáron úgys járhatni mindenfelé, télen pedig, mikor sarak vannak, senki sem szeret mozdulni otthonról. Aki pediglen mégis kártyakompánia okáért mégyn a harmadik, negyedik faluba, arról föl lehet tenni, hogy fölösleges pénze van. S lévén nekie fölösleges pénze, bizonyára van előfogata is, mely őt a sáron át kivonszolja, amennyiben pedig nem lenne, szerezhethet.«, A Szegedi Naplóból átvett írás így jelent meg a Szekszárd Vidékében néhány nap eltéréssel.¹⁰ Mintha csak az anyaghiányról szóló föltételezésünket igazolná, ugyanebben a lapszámban a *Szerkesztői üzenetekben* ezt találjuk ritkított szedéssel: „Tisztelt munkatársainkat kérjük, hogy ne engedjék át magukat annyira az »ugorka saison« élvezetének, hanem emlékezzenek meg vagy egyszer lapunkról is.”¹¹

Ez a szellemes, de szinte leplezetlen segélykiáltás annyival inkább időszzerű lehetett, mivel a szerkesztő Geiger Gyula a következő ismert lapszámon¹² nem szerepel szerkesztőként, hanem például a 33. számban helyette Kenézy Csátár végzi a teendőket, s ugyanekkor nincs

⁷ Csekő Ernő: *Geiger Gyula „Magyar Szépirodalmi Lapok”-ja. Egy irodalomtörténet vonatkozású felfedezésről. Újabb adalékok Babits Mihály Halálfiái című regényének valóságtartalmához.* In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXI.*, (Szerk.: Gaál Attila.) Szekszárd, 2009. 357-394. p.

⁸ Csekő Ernő: *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban.* In: *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXII.* (Szerk.: Gaál Attila.), Szekszárd, 2010. 539-586. p.

⁹ Vasárnapi Ujság 28. évf. 1. sz. (1881. jan. 2.)

¹⁰ *Magyar betegségek. A kártya.* Mikszáth Kálmántól. Szekszárd Vidéke 1. évf. 29. sz. (1881. júl. 14.) 1. p.

¹¹ I. h. 4. p.

¹² Közgyűjteményeinkből a Szekszárd Vidéke 1881. évi 30. száma hiányzik.

szerkesztői üzenet sem. Nem merészség föltételeznünk néhány tény. A hiányzó számban minden bizonnyal befejezték Mikszáth írását, hiszen – túl annak esztétikai értékén és érdekességén – egyrészt megkezdték, másrészt anyagihiányban szenvedtek. Mindez azért érdekes szűkebb témánk szempontjából, mert a következő, 34. számban ott találjuk Mikszáth eddig fölfedezetlen írását, amely ráadásul nem ollózásnak vagy átvételnek, hanem eredeti első közlésnek látszik.

Vajon miként lehetséges ez? Van-e arra valóságos esély, hogy Mikszáth Kálmán és Geiger Gyula személyesen találkoztak, s ha igen, mi készíthette arra az író, hogy kifejezetten szegedi témájú karcolatát Szekszárdra adja, ne a Szegedi Naplóba? A tényeket nem ismerjük, csupán logikusan következtethetünk a rendelkezésünkre álló adatokból, s így állíthatunk föl egyfajta hipotézist. Ha ennek nyoma nem is maradt fenn, bizvást föltehetjük: némi tisztes (bár átvételeknél szokatlan) honoráriummal és saját borával is megköszönhette Mikszáthnak a karcolatot a főszerkesztő. Babits és a családi levelezés egyaránt gavallérnak említi őt, anyagilag is jól állhatott, hiszen lapot indított, több katasztrális hold szőlője pedig bora révén jövővelmet és barátokat termett. Ráadásul Geigernek presztízssérdeke fűződik ahhoz, hogy az országosan egyre híresebb Mikszáthtal kapcsolatot teremtsen. Erre hamarosan személyesen is alkalma nyílhatott, ugyanis hihetőleg nyaralni készült. Ha Mikszáth elárulta neki – s miért ne tette volna –, hogy Budapestről Szegeden át (a Herkulesfürdőként emlegetett) Mehádiára utazik, bárhol találkozhatott vele. Szekszárd nem lehetett 1881 nyarán kellemes hely, mert július 5-től öt hétig, augusztus 9-ig egy csöpp eső sem esett, bár Geigernek egy kis egyéni nyaralás indokául nem kellett ilyesmit felhoznia.

Íménti konstrukciónk mit sem ér, ha annak egyes elemeit nem tudjuk utólag igazolni. Visszafelé indulva: azt bizonyosan tudjuk, hogy augusztus 11-e előtt néhány nappal Geiger Gyula már nincs Szekszárdon, de 18-án, amikor lapja Mikszáth művével megjelenik, ismét ott találjuk. Ha ebben az intervallumban elhelyezünk két hét nyaralást, az akár augusztus első felére is eshet. Mikszáthról *Mehádiai utam* című cikkéből tudjuk, hogy 2-án indult a fürdőbe. Megállt Szegeden, előkerül beszámolójában „az exnépkertben és fönséges sörényével a hatalmas Oroszlány, melynek két esztendeig voltam hű szövetségese esőben, sárban, viharban, éjjel és nappal”. Ugyancsak említi elvesztett szabadjegye („vasúti potyajegyem”) megtalálásakor 'Böröcz bátyánk' személyét: a kávéház és – némi áthallással – a segítőkész atyafi ott lesz majd az eddig ismeretlen karcolatában.

Mikszáth szegedi vonatkozású ismeretlen karcolata

Mielőtt a mű elemzésébe és értékelésébe kezdenénk, álljon itt az eredetivel azonos bekezdésekkel, s betűhíven a Szekszárd Vidékében megjelent írás.

Czérnás Börcsök.

Kevesen vannak, kik a *Hatvani* mondakört ne ismernék. A tudós debreczeni professorról nem csak a krónikák, hanem a szájhagyományok is bőven beszélnek, sok csodásat, sok hihetlent.

És a szájhagyomány mégis bölcsebben, mint a krónikák, mert azt is elmondja, honnan merítette Hatvani ördöggel cimboráló tudományát.

Hát biz onnan, abból a nagy fekete könyvből, melyet a debreczeni collegium padlásán talált s mely szűz leánynak 3 hajszálaival volt odatapasztva a téglafalhoz s melyet onnan fel-

emelni csak olyan embernek lehetett, ki a Szent-György napja előtt, véletlenül talált gyík májával kente meg a balkeze kis ujját.

Hatvani uram megtalálta a gyíkot és a könyvet is[,]¹³ abból meritette borzasztó tudományát, később szerződésre lépve az ördöggel is.

A szájhagyomány plausibilis nézete, melyet a népies észjárás szokása szerint kerülő utakon juttat az igazsághoz, eszünkbe juttatja egy természettudós e következő szavait:

„Irigylem a mult század tudósait.”

„Miért?” kérdezték barátai.

„Hatalmasabbak voltak nálunknál, – mert sokkal kevesebbet tudtak.”

Igen ez az! A természettudományok még nem lévén annyira kifejlődve, sok dolog homályban volt magok a tudósok előtt is. A nép pedig teljes tudatlanságban sinlődve, természetfölötti erőt és hatalmat tulajdonított nekik, melyben még ők magok is hittek, nem lévén kitérve előtök az ismeretek harmoniájához szükséges összefüggés minden részlete.

Hatvani tanár bizonyára nem volt egyéb,¹⁴ mint egy kitűnő természettudós, ki a mechanika segítségével tett szert *leginkább*¹⁵ azon hirre, mely nevét halhatatlanná tette.

Leginkább, mondtuk, mert kétségtelen, hogy a „Magyar Faust” még azonkívül a bűvészetet is értette.

Németországban már ez időben¹⁶ meg voltak az ugynevezett „eszkamotörök”, „schwartz-künstlerek”, de ezeknek productiói egészen elütöttek a Hatvaniétól, mintha nem is egy világ-rész népét mulattatnák, a mit különben könnyű megítélni, mert az ugynevezett német bűvészet még maig is ugyanaz, formában változtak mutatványai mindössze, de lényegileg nem.

Hatvani bűvésze – minden jel azt mutatja – a keleti bűvészzel volt rokon, a török bábajosok és varázsainak fogásaira ismerünk benne. Mert Törökországban nagy divat volt az akkoriban[,]¹⁷ s Steller írja könyvében: „A török konyhákban mindenféle bögrék vannak s valahányszor egy-kettőben az ételt főzik, a harmadikban okvetlenül bábajos italokat készítenek, a melyekkel csodákat és jóslatokat lehet eszközölni.”

De mindez csak kétes föltevés lenne, ha nem egy kétségtelen adat nem feküdne előttem arra nézve, hogy Hatvani professor legalább részben, másoktól tanulta mistikus mesterségét.

S ez az adat el fogja¹⁸ oszlatni azon téves hitet is, hogy csak egyetlen magyar bűvészünk volt: a debreczeni professor.

Nem kellemes Kecskemét és Nagy-Kőrös niebelungi harcát utánozni, de megint Szeged áll elő egy új Hatvanival.

És a Szeged Hatvanija a kit Czérnás Börcsöknek neveztek, sokkal érdekesebb példány Debreczen Hatvanijánál, mert nem volt természettudós, hanem csak egyszerű proletár civis, de azért ép oly nagy bűvész volt, mint Hatvani s az iránya is ugyanaz.

Börcsök János az alsóvároson született a mult század vége felé,¹⁹ fiatalkorában részint mint vándorló-legény, részint mint katona sokáig tartózkodott külföldön[,]²⁰ s ott, de különösen mint vándorló-legény a keleten tanulta el a bűvészetet.

¹³ A nyomtatásban nincs vessző.

¹⁴ A nyomtatásban: egyéb.

¹⁵ Az eredetiben ritkán szedve.

¹⁶ A nyomtatásban egybeírva.

¹⁷ A nyomtatásban nincs vessző.

¹⁸ A nyomtatásban egybeírva.

Midőn szülővárosába került, itt csakhamar nagy tiszteletre tett szert természetfölötti mutatványaiért, féltek tőle[.]²¹ mint ördögtől, a mint hogy hitték is, hogy azzal cimborál. Maga sem tagadta, hihetőleg azért, hogy gyakorolt hatalmát megtarthassa.

Börcsök[.]²² kit általánosan Czérnás Börcsök név alatt a mostan élő idősebb szegedi emberek, kivétel nélkül ösmertek, szűk anyagi helyzetben élt, kevés szántóföldje után kis házikójában – melyből ő ép úgy, mint Hatvani, tetszés szerint tágas palotát tudott csinálni.

Ő is megtette nem egyszer, – főleg két ilyen lakodalomra emlékeznek Szegeden, – hogy midőn a lakodalmas nép javában mulatozik, egyszerre csak ömlik be a rettenetes árvíz ajtón, ablakon. A férfiak felugrálnak a lóczákra, az asztalokra, a nők pedig sikoltozva emelék fel egész térdig selyem viganóikat, hogy a víz ne érje. Mert a nőknél az első ösztön nem az életet megkimélni, hanem mindennek előtt a toilettet.

A szemfényvesztés csak egy-két²³ percig tartott – azután eloszlott minden[.]²⁴ dévaj nevetés hangzott fel, de azért megborsódzott²⁵ a háta mindenkinek, a ki a nyugodtan pipázgató boszorkánymesterre tekintett.

Apró, rövidre nyirott haju ember volt, feltűnő nagy orral és az egyik lábára sánta. Bajusza és pofaszakállja vörös volt[.]²⁶ mi sátáni külsőt kölcsönzött neki, ehhez nem kis mértékben járultak hozzá gödreikben mélyen bennülő²⁷ zöldes fényű szúrós szemei.

Produkcióit legszivesebben az „Oroszlány” kávéházban csinálta, hol hálás publikuma volt az esti órákban. Még igen sok emberrel beszéltem, a kik látták[.]²⁸ midőn az „Oroszlány” kávéházban egyik asztalra egy maroknyi oltott meszet tett, lapdává gyúrva azt.

Ekkor egyetlen uborkamagot szúrt bele a mészbe s leönté a gyúrmát valamely rózsaszín folyadékkal.

A mész sisteregni kezdett s lassanként szemmel láthatólag nőtt az uborka inda s rajta fakadás[.]²⁹ s alig egy fél óra múlva gyümölcs[.]³⁰ t. i. parányi idétlen uborkák.

Ime a mutatványok egy része, melyekhez hasonlóról emlékezik meg, bár természetesen nagyított alakban a Hatvani népmonda.

Világos ebből, hogy Börcsök és Hatvani közös forrásból kell, hogy vették³¹ legyen bűvészi ismereteiket. S ez nem származhatott a német „Könstlerektől”, ennek forrása kétségtelenül a kelet.

Czérnás Börcsökről különben még ezenkívül is igen sok dolgot beszélnek el, melyek több-kevésbé³² hasonlítanak a Hatvani ördöngösségeihez.

¹⁹ A nyomtatásban egybeírva.

²⁰ A nyomtatásban nincs vessző.

²¹ A nyomtatásban nincs vessző.

²² A nyomtatásban nincs vessző.

²³ A nyomtatásban a két szó külön áll, kötőjel nélkül.

²⁴ A nyomtatásban nincs vessző.

²⁵ Tévedésből a nyomtatásban: mégborsódzott.

²⁶ A nyomtatásban nincs vessző.

²⁷ A nyomtatásban: benülő, de nem fejthető meg, hogy sajtóhiba-e, vagy Mikszáth (és kora) sajtóságos helyesírásának nyoma.

²⁸ A nyomtatásban nincs vessző.

²⁹ A nyomtatásban nincs vessző.

³⁰ A nyomtatásban nincs vessző.

³¹ A nyomtatásban, hihetőleg a rosszul olvasott kézirat miatt: vélték.

De van néhány eredeti is.

Háza fölött minden évben Lucza napján éjfélkor egy tüzes kereket láttak forogni.

Mikor haldokolt[.]³³ hiteles szemtanuk állítása szerint a nyitott ablakon, melyen át a szobát szellőztették, egyszerre három holló röpült be a szobába, a Czernás Börcsök feje fölött nagy kört³⁴ csinálva rebbegő szárnyaikkal.

„Eljöttek. Hinak.³⁵ Elmegyek!” hörgé Börcsök.

És elment.

Az alsóvárosi³⁶ pap nem akarta a temető szent földjébe tenni hült tetemeit, bedült sírja ott domborult még a harmadévi árvíz előtt a temetőárokban.³⁷

Ipa,³⁸ a ki most is él, ráíratta a fejfájára:

„Itt nyugszik Börcsök János, meghalt 1846-ban.”

Valaki nem nyugodhatott, oda véste késsel alája:

„Mert letölt a contractusa az ördöggel.”

Erről a megjegyzésről ismertem meg, hogy ez a szegedi *Hatvani* szomorú sírja.

Mikszáth Kálmán.³⁹

Ki lehetett Börcsök János?

Megközelítés kérdése, hogy elbeszélésnek, novellának, tárcának vagy karcolatnak nevezzük-e Mikszáth írását, hiszen mindegyik műformából visel magán jegyeket, de az utóbbi megjelölés mellett szól alaphangvétele, mesélőkedve, és főleg a benne rejlő valóságtartalom.⁴⁰

A Börcsök név többször előfordul Mikszáth regényeiben és elbeszéléseiben. Ez utóbbiak közül *A majornoki lázadás* 1886-os megjelenésével nyitja a sort. Ebben „Börcsök uram községi bizonyítvány alapján vesztette el a malomgát-pert, s azzal fellebbezett, hogy a községi bizonyítványoknak semmiféle erejük nincsen, mert íme ő is becsatolt egyet... s ez szóról szóra így hangzott: Mi alulírott Majornok község előljárói, hitelesen valljuk, hogy a Börcsök-ügyben kiadott előbbi bizonyítványban hazudtunk, s kérünk magunknak a tekintetes vármegye által egyenként tizenkét botot kiutalványoztatni.” *A beszélő köntösben* 1889-ben ‘a szegedi Börcsök Pál, nótáriusságot viselt ember’, aki majd a főhős halálos ítéletére szavaz. Az 1895-ben megjelent *Szent Péter esernyőjében* Börcsök János halássza ki a nevezetes tárgyat, s Gregorics „Egész jó szívvel fizette ki a száz forintot Börcsök Jánosnak, habár csakugyan utol nem érte az esernyőt, még tetejébe megajándékozta gazdagon a halászokat is – kik telekürölték másnap a várost a különös történettel, hogy egy bolond vénember száz forintot adott az esernyő kihúzásáért.”

³² A nyomtatásban nincs kötőjel, de a kritikai kiadás szerint Mikszáth e két szót egymás mellett soha nem írta külön, kötőjel nélkül.

³³ A nyomtatásban nincs vessző.

³⁴ A nyomtatásban egybeírva az előző szóval.

³⁵ Azaz: hínak, hívnak.

³⁶ A nyomtatásban különírva.

³⁷ A nyomtatásban különírva.

³⁸ A nyomtatásban – feltehetően a kézirás rossz olvasatából fakadó tévedésből értelmetlenül –: Irá.

³⁹ Mikszáth Kálmán: *Czernás Börcsök*. In: Szekszárd Vidéke 1. évf. 34. sz. 1881. aug. 18. 2-3. p.

⁴⁰ Ebben és a következő részben Mikszáth műveire – a kiadások sokfélesége miatt – nem jegyzetben, hanem csak címmel és a megjelenés idejével fogunk hivatkozni.

Mindezek előtt azonban felbukkan írásaiban a valóságos Börcsök család is – szegedi éveiből. A Szegedi Naplóban a nagy árvíz évében *A veszély a pitvarban* című cikkben a „vasúti töltés kimagasítása és megerősítésére” létrehozott bizottság egyik tagja Börcsök-Ferenczi János. E lap fővárosi levelei között 1879 szeptemberében többször említi Mikszáth 'Börcsök Sándor esetleges képviselőségét'. Legbővebben 26-án, a *Választási mozgalmak* III. részében szól róla. „Szerencsétlen gondolat volt a Börcsök Sándor jelöltsége... Korántsem Börcsök Sándor a hibás. Mert itt a személy nem számít, ha nem volna Börcsök, lenne más. Sőt Börcsök maga annyira derék tagja a népnek, mint csak igen kevesen. Eszére, jellemére is – megengedem – kiemelkedik a népből. Polgártársai kitüntetését is megérdemli – de nem ilyen alakban. Mert ő egy osztály vezérének proklamáltatik a többi osztályok ellen s nem a nemzettest egy értelmes tagjának az összes osztályok között. Ez a határ. Csakhogy azt már túllépték az alsóvárosiak. A vezérek nem figyelmeztették őket a »tilalomfára«, melyet csak az értelem láthat, a szemek nem. Ne higgye senki, hogy Börcsök esetleges elejtésével megszűnt e mozgalom; legföljebb szünetelhet.”

Később megtudjuk, hogy Börcsök uram tősgyökeres szegedi, sőt 1883 októberében, látogatásakor maga a király „Sokáig beszélgetett Börcsök urammal is (de nem a Rabagas⁴¹ Börcsökkel), nem különben Zsótér Andorral hosszabban, kit aztán másnap a halászünnepélyen meg is ismert.” Míg itt a zárójeles megjegyzés inkább megvédi a volt képviselőjelöltet, négy év múlva már mosolyog maradiságán: „A közgyűlésen Börcsök és Szekerke uraimék vitték a vezérszerepet, akik derék emberek és igen ügyes publikus férfiak lehettek volna a tudásukkal – Hunyadi János idejében.” A *Mese az árvízről* 1888-as írást a szépírói terméshez sorolhatnánk – formája révén, de a benne szereplő főhős, aki a „Tisza forrásánál egyezkedik a folyóval, alighanem valóságos személy: „– Bizony nem ígérem meg alföldi emberek, mert én a jövő esztendőben ki akarok önteni. De már erre méregbe jött a nagytermészetű Börcsök János Vársárhelyről, és rárivallt nagy vörösen: – No, ha kend nem ígéri meg, hát akkor én lekapom a kalapom, megfogom vele ezt a hitvány kis csurgót, és egy esztendeig nem mozdulok innen... kend lássa, ha a jövő esztendeig nem lesz víz a Tiszában! Megijedt erre a Tisza, még önteni is elfelejtett – bezzeg lehet most apadás mindenütt! – és nagy hirtelen beleegyezett az alföldiek kívánságába. Meglett az egyezés. Parolát is adtak, maga Börcsök János csapta el. Nagy volt az öröm az egész Alföldön, mikor a deputáció hazaért és elújságolta, hogy a Tisza megígérte, nem önt ki jövő esztendőben. Mármost vígan szánthat őszi alá a gazda.”

Érdeemes megvizsgálnunk, hogy a karcolatban idézett „Börcsök János az alsóvároson született a mult század vége felé” és „meghalt 1846-ban” állításból igaz-e valami, vagyis lehetett-e valóságos élő személy? A „Szeged alsóvárosi római kath. halotti anyakönyv” tanúsága szerint⁴² a jelzett év környékén három Börcsök is szóba jöhetne. Ferenc 1847-ben halt meg 70

⁴¹ A köpeczi Deák Farkas igazságügy-miniszteri osztálytanácsos által lefordított, a francia Victor Sardou 1872-ben írt komédiájának címszereplője Rabagas; a mű 'a Nemzeti Színházban többször előadatot', Mikszáth ott láthatta. *Glavina Lajos és Rabagas* című 1883-as írásából afféle demagóg népszónokot sejtethetünk. Jellemzésére a Nyugat 1910. 17. számában megjelent Hegedüs Loránt (!) megjegyzés lehet irányadó: „Őnök feláldozzák ezért az én életemet s én az Önökét – mondaná Rabagas, ha még kijárna a színpadra.” A király tehát nem a népvészér Börcsök Sándorral beszélgethetett.

⁴² Az adatok szíves levéltári felkutatását Fritz Gergelynek köszönöm.

évesen, de itt – a Mikszáth-írás állításával szemben – az „eltemető: Meliher János lelkész”.⁴³ Éppen 1846-ban senki, de 1845-ben két Börcsök is elhunyt, méghozzá mindkettő János, s ami még különösebb: mindegyikük „szentség nélkül”, vagyis a gyónást elmulasztva fejezte be földi útját. Ha hiszünk Mikszáthnak (mit is tehetnénk egyebet?!), akkor az a Börcsök János, akiről följegyzik: meghalt „Tiszába fulladás miatt szentség nélkül; Szentmihályi kertészek kifogták”, nem lehet a mi keresett alakunk, hiszen őt halálakor 33 évesnek mondják. De akad egy, akire – a halálozás évét kivéve – szinte minden ráillik: „Börcsök János kézi munkás 60 éves. Halála napja: 1845. Szent Jakab hava 1. Megjegyzés: Hirtelen halál miatt szentség nélkül. Eltemető: Pethes Móríczy egyházi szónok. Felesége: Tihanyi Kata.” Ily módon tényleg a múlt, azaz a XVIII. század végén született, valószínűleg szegény emberként („szűk anyagi helyzetben élt, kevés szántóföldje után”) napszámra kényszerült, ezért kézi munkás („egyszerű proletár civis”), de az is nyilvánvaló: „az alsóvárosi pap nem akarta a temető szent földjébe tenni hült tetemeit”, mert nem is ő földelte el, hanem a kegyes hitszónok. S nagyon is lehetséges az, hogy „bedült sírja ott domborult még a harmadévi árvíz előtt a temetőárokban”, tehát meg nem szentelt helyen – valahol a mai Szabadsajtó utca közelében. Nagyon valószínűnek látszik, hogy 35 év viharaiban kopott fejfáján az 1845-öt 1846-nak olvassa valaki...

Hatvanitól az apróbb motívumokig

A Czernás Börcsök főhősének hasonlított alakját, Hatvani István debreceni professzort Mikszáth munkásságában a legbővebben 1884-ben találjuk meg *A magyar ördögben*, *A magyar Faust* című tárcában 1885-ben, s a következő évben *Az ördögös professzor* című elbeszélésben. Ezek azonban csak az önálló feldolgozások. A hozzá kapcsolódó motívumok egyike-másika az író szinte egész pályáján végigkíséri.

Már az 1872-ből első sikerként ismert elbeszélésben, *A lutriban* akad tárgy, melyről hírlik: „híres Hatvani professzor saját kezével falazta be, odatapasztva azt a falhoz három szűzleány-hajszállal”, akárcsak a *Czernás Börcsökben*. A „...falak kitágulnak, mint a Hatvani professzor bűvös szobája” – olvassuk 1881-ben *A boldogok* című elbeszélésben, 1882-ben az *Utazás Palóccországban 4. Képzeltbeli kényelem* részében, 1883. január 13-i főrendi házból és a január 16-án *A T. Házból* című karcolatban, s ugyanebben a sorozatban 1894-ben szinte szó szerint ismétlődik. A *Szent Péter esernyőjében* végül utoljára – immár átvitt értelemben – tűnik föl 1895-ben: „Ej, hát mi is történt? Hát semmi, csekélység, egy pár gyerekes szó, amit az ő fiatalos eszük kitágított, megszélesített, mint egyszer az ördög Debrecenben a Hatvani professzor uram szűk celláját – hogy végre belefért az egész város.”

Kedvelt motívuma „a Szent-György napja előtt, véletlenül talált gyík mája”. *Az apám ismerőseiben* 1878-ban a lény annyiban tér el, hogy százesztendő, akárcsak az 1881-es *Rajzok a régi vármegyéből* második fejezetében. Innét a *Jasztrabék pusztulásában* révén ugyanekkor fölbukkan *A tót atyafiakban*. Négy év múlva *A két koldusdiákban* „Magday Istvánról az volt a hiedelem, hogy testét a golyóbis nem fogja, s kit anya szült, nem árthat neki, mert meg van kenekezve a Szent-György éjszakáján pont éjfélkor talált gyík zsírjával.” Rokon motívum 'az

⁴³ Mikszáth ismerte ezt a nevet, mert a *Kísértet Lublón* lapjain tréfásan ott találjuk: „Tudós Topovszky Meliher kántor uram értesülvén a történetekről, legott felküldötte a harangozót a toronyba, de biz a szent harang nem adott semmi hangot, amint egyet ütött rajta a nyelv, megrepedt, beállt a szava, mintha mondaná: »No, én bizony nem sírok a Kaszperek miatt.«” (A kiemelés tőlem. T. G.)

ingkorcába bevarrt aszalt gyík', mely *A tót atyafiakban Lapaj, a híres dudás* hiedelmei közt: „a zseb fölött alig látszó dudorodás ma is egy mélységes titok; azaz, hogy egy Szent György-nap éjszakáján talált kétfarkú gyík van oda aszaltan bevarrva, mely a halina gazdáját megőrzi minden gonosztól és kísértettől ezen az árnyékvilágon”. Utoljára még *A zöld légy és a sárga mókus* lapjain találjuk 1895-ben.

„Hatvani professzor bűvös dinnyéje” 1881-ben a Pesti Hirlapban közölt *A választások előestéjén* című cikk a *Lipótvárosi ellenzék(?)!* című részében, majd 1885. október 11-én a *Parlamenti karcolatokban* azonos jelentésű a Börcsök bűvös uborkájával. A varázslatos nővesztés motívuma egy alkalommal fordul még elő – elszakadva Hatvanitól éppúgy, mint Börcsöktől, egyszersmind tömörítve kettejük trükkjeit – *A fekete város* 11. fejezetében: „Azután Blom [Miklós] ajánlkozott kunsztokra. A keleti bűvészetnek sok csínját-bínját eltanulta az itt csatangoló törököktől. Árvizet tudott fakasztani, vagyis csak azt a látszatot, mintha nagy víz folyna be az ablakon, mire néhol az asszonyok a szoknyáikat kezdték emelni, akik nem tudták, hogy az egész csak szemfényvesztés. A dinnyemagot betette valami pépbe, arra egy rózsaszín folyadékot öntött, s íme, a dinnye nőni kezdett, levelezni, nyílni és a nézők szeme előtt pirinyó gyümölcsöt hozni.”

A 'kevesebbet tudás' motívuma először éppen 1881-ben található meg a *Miniszter keresetlik* című cikkben, dr. Fekete Jánosról szólva: „Tanulmányai végeztével megválasztották a fiatal jogtudóst segédszolgabírónak, s ki tudja, meddig vihette volna már azóta, ha kevesebbet tud.” Roszner Ervin báró könyve kapcsán 1887-ben jegyzi meg: „Sehol sem oly szerencsétlen a tudós, mint nálunk magyaroknál. Mert itt kinevetik a tudatlant is, aki kevesebbet tud, mint kell, de még jobban kicsúfolják a tudóst, aki többet tud, mint kell.” De ugyanitt, a *Páris almája* című cikkben találjuk az egyetlen ellentmondást is: „Sőt nekem magamnak is onnan van az írói népszerűségem (már amennyiben van), mert soha semmi okos dolgot nem írtam, és soha semmiféle autort nem idéztem.”⁴⁴

Ez a magában álló kitétel, amely a fenti motívumsorral szemben egyedül nem erősíti meg Mikszáth szerzőségét. Csakhogy egyrészt az az egyetlen mondat, melyet a magyar nyelven ki sem adott Stellertől idéz, ténylegesen nem döntő. A tudósról *A Pallas Nagy Lexikona* is mindössze ennyit jegyez meg: „Stell., latin állatnév után Steller György Vilmos (1709–1745) utazó nevének rövidítése.” Egyelőre azt sem sejtjük, Mikszáth honnét ismerhette bármely művét, köztük azt, amelyből megállapítását citálta.

Sokkal inkább bizonyító erejűek a motívumok, köztük például az *eszkamotör* szó, melyet *A kókler* című cikkben is használt a Szegedi Napló 1880. december 18-i 295. számában. Ugyanezt a szót találjuk majd meg a *Parlamenti karcolatokban* 1890-ben a *Komédia a Házban* című karcolatban, 1900-ban a *Különös házasság* első részének 12. fejezetében. Első felbukkanásakor, az 1880-as cikkben még annyira kedvelte, hogy ígét is alkotott belőle: „Ki ne szeretne bírni egy ilyen bűvész-szekrényt, amelyből azt a kisasszonyt eszkamotörözné ki, amelyik neki tetszik?” A korabeli ismerettárban ezt találjuk a ma már nem használt szó magyarázatáról: „Escamote (francia, ejtsd: eszkamot) annyi, mint bűvészgolyó; innen escamoteur bűvész, escamotage bűvészet. Bűvészet, vagy szemfényvesztés (Magie, Prestidigitation, Escamotage, Schwarzkünstlerei, Taschenspielerrei), az a kézi ügyesség, mellyel sikerül valakit egy tárgy holléte felől megtéveszteni... A kis golyócskákat escamotte-nak hívják, innét az escamoteur elnevezés.”

⁴⁴ A kiemelés tőlem. T. G.

S itt érdemes egy pillantást vetnünk az író néhány szóhasználati jellemzőjére. A *Czérnás Börcsökben* leírt „*schwartzkünstlerek*” másutt nem bukkan föl, ugyanígy Georg Wilhelm Steller (1709–1745) utazó neve és a *Czérnás* vagy *cérnás* sem. Annak sincs nyoma, hogy a *rebbegő* szót máskor, máshol leírta volna. (Itt, akárcsak a másik három félreolvasásnál,⁴⁵ gyanakodhatnánk például a *rebbenő* szóra, csak hogy ezt sem leljük az egész életműben.) A Debrecen és Szeged párhuzamaként és vetélkedéseként emlegetett motívum („Nem kellemes Kecskemét és Nagy-Kőrös *niebelungi harcát* utánózni, de megint Szeged áll elő egy új Hatvani-val”) csak így fordul elő majd a *Parlamenti karcolatokban* 1892 november 29-én: „A *Niebelungok harca* se volt különb”. Pedig a vetélkedés emléke még a Hatvani-elbeszélés, Az *ördögös (!) professzor* zárójeles megjegyzésében is megtalálható a varázslatnál: „Úgy bizony, nemcsak Szegeden volt árvíz, de Debrecenben is.”

Mindezeknél fontosabb az említett három, egyértelmű félreolvasás. A *mégborsódzott megborsódzott* helyett, a *vették* tévesztése *vélték* helyén, az *Ipa* elnézése *Irá*-nak világosan jelzi: a szedő nem máshonnet ollózott, tehát nyomtatott cikkből, hanem valódi kéziratból dolgozhatott, méghozzá kissé sietősen, kellő korrektúra nélkül, különben vétségei – melyek a lapra nem jellemzőek – aligha maradtak volna a megjelent anyagban. Ezek az apró, de esetünkben mégis kitüntetett jelek megerősítik mind Geiger Gyula és Mikszáth Kálmán személyes kapcsolatának lehetőségét, mind a kézírás-kéziratból való szedés, tehát az eredetiség egyedül kínáló magyarázatát. Aligha tételezhetjük föl, hogy akár a találkozás, akár a kézirat rendelkezésre bocsátása a véletlen műve lett volna; az azonban már más megítélés kérdése, mi indokolhatja mindezt. Amikor a válasz keresése során a feltételezések ingoványos talaján járunk – tovább maradva e hasonlatunknál – a tények zsombékjaira kell lépünk.

Felöltő kérdések – és egy újabb Mikszáth-mű

Ha a fentiek alapján elfogadjuk ténynek, egyedüli igazolhatónak Mikszáth Kálmán szerzőségét, seregnyi kérdés bukkanhat elő. A legelső mindjárt az: miért nem adta a Szegedi Naplónak ezt az ízig-vég odaillő írást? Pontosabban, mivel nem tudjuk, vajon tett-e erre kísérletet, inkább azt érdemes vizsgálunk, mi indokolhatja, hogy ne ott jelenjék meg?

Maga a mű adhat erre némi választ. Feltűnő, hogy mind témájában, mind megformálásában mintha kissé korábbi időszak termésének mutatkoznék. A szöveg maga tanúskodik ugyan létrejötté idejéről „a *harmadévi árvíz előtt*” kitétellel, s meghatározza az 1881-es keletkezést, de – ne féljünk ezt kimondani – Mikszáthnak oka lehetett arra, ha nem adta kedvelt kenyéradó lapjának karcolatát. Témájánál fogva – a Börcsök név elkerülhetetlen áthallása miatt – óhatatlanul beleavatkozott volna a helyi pártcsatározásokba, s erre aligha lehetett szüksége Szegedről távoztában. Ő a számára kedves várost nem ilyesféle búcsúzással akarthatta magában és olvasóiban maradandóvá tenni. A tárca színvonala sem különösebben kiemelkedő, sőt az író teljesítményéhez viszonyítva talán némileg gyengébb is saját átlagánál.

Ez utóbbi két megítélés munkálhatott magában Mikszáthban is, s föltehetően ezért nem jelentette meg a fővárosban sem az írást. Visszautalva a Geiger Gyulával lehetséges személyes találkozására, bízást föltelezhetjük, hogy kapóra jött neki a jelentéktelen, távoli vidéki lapocská, ahol – kellő ösztönzésre – elhelyezheti a jószerevével már enyészetnek szánt kis mű-

⁴⁵ Lásd a 25, 31, 35. jegyzetet!

vet. Ez ott sem a politikába nem zavar bele, sem az ő írói hírnevén nem ejt makulát. Ellenkezőleg: azon a színvonalon újabb olvasókat és figyelmet hozhat.

A Szekszárd Vidéke ebben csöppet sem fukarkodott. Két héttel a *Czérnás Börcsök* megjelenése után, amikor a hetilap Garay-émlékszámot adott ki, a következőket találjuk az *Irodalom* rovat ismertetésében: „»Magyar Népbarát« E szépirodalmi lap szerkesztését Ábrányi Emil, a kitűnő költő vállalta el. Mellette állanak, mint állandó munkatársak Mikszáth Kálmán, *kit geniális rajzairól közönségünk is jól ismer...*”⁴⁶ Egy hónap múlva – miközben az eltelt időben Reviczky Gyula és Benedek Aladár műve is napvilágot látott a hetilapban – ugyanebben a rovatban a következőket olvashatjuk a Képes Családi Lapok 4. évfolyamának indulásáról: „A most megjelent 1. számban Mikszáth Kálmán »Az ostoba ember« című eredeti elbeszélése kezdődött. A szerzőről mellékesen megjegyezzük, hogy legközelebb megjelent egy kötet dolgozatát angolra, francia s németre egyszerre fordítják.” Ha ilyen információkat be is lehetett szerezni a sajtóból, azok közlésére jóval inkább a személyes tisztelet és szeretet ösztönözhetett, mint a szenzációhajhászás.

A jövő évek folyamán a megbecsülésnek és figyelemnek számos – itt most nem idézendő – példáját találjuk. A sok említés közül kiemelkedik azonban az, amely egy másik ismeretlen Mikszáth-művet őrzött meg. Nem félünk ezt kimondani, annak ellenére, hogy a *Czérnás Börcsök*hez viszonyítva itt sem a szöveg szerzősége, sem hitelessége nem igazolható hasonló mértékben. A nyilvánvalóan szóbeli hagyományozás nem mond ellent a szövegben forrásként megjelölt író szerzőségének föltételezésében, noha nyilvánvalóan a megformáltság csak részben tekinthető az övének. A lényeg, vagyis a történet elevenségét és szellemiségét tekintve mégsem maradhat sok kétségünk afelől, hogy a történet megalkotója maga Mikszáth Kálmán.

„Két paraszt

Mikszáth Kálmán mesélte a következő anekdotát, mely szakasztottan ráillik a mai politikai helyzetre:

Két paraszt megy az úton és meglátnak egy békát. Azt mondja az egyik:

– Komé, ha megöszí kend ezt a békát, hát nem sajnálok kendtől egy pöngőt.

A másik erre kapta magát, megette a békát és zsebre vágta a különös módon nyert jutalmot.

Mennek, mendegélnek tovább, mire az, aki a forintot adta, megsajnálta a forintját és oda-szól a nyertesnek:

– Hé komé!

– No?

– Áon ugrik egy béka.

– Látom.

– Hátha én azt most megöszöm, visszaadja kend a pöngőmet?

– Vissza, ha megöszí kend.

És a másik lenyelte a békát, mire visszakapta a forintját.

Mennek tovább, egyszer csak az atyafi nagyot káromkodik:

– Az istennyila csapjon bele! Hát minek öttünk mi békát!...

⁴⁶ Szekszárd Vidéke 1. évf. 36. sz. 1881. szept. 1. 4. p. (A kiemelés tőlem. T. G.)

Ilyen békát evett a tisztelt ellenzék is. Minden úgy van, ahogy volt, minden úgy lesz, ahogy Bánffy akarta (sőt még úgyabban lesz) kiegyezés, idemnitás, klotür, stb., stb. – Csak az ellenzék evett békát, ami haszontalan, de nagyúri étel.”⁴⁷

Érdemes néhány formai megjegyzést tennünk. A szöveg nyelvjárási stilizálása valószínűleg nem az írótól származik. Ő azt, hogy *Áon* soha nem írta le, de az *Ahon* még e kis írás megjelenésének évében is ott található *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben*: „Ahon jön ni három prűszkölő tátoson, zöldre festett úri bricskában a mulinyi ispán...” Ugyanígy nem használja a *jutalmot* formát, míg a *jutalmat* 29 alkalommal fordul elő műveiben. Az *öszöm* alak egyedül az 1880-as *A kis szegedi Gergelyben* található meg, akárcsak a *komé* 1886-ban *A majornoki lázadásban*, és az *úgyabban* éppen ez idő tájt a *Prakovszky, a siket kovácsban*. A *pöngő* és ragozott alakjai e formában nem találhatók sehol, akárcsak a *kendtül*, *megösz*, *öttünk*. Ennél még különösebb, hogy az *idemnitás* sem, a *klotür* pedig csak hosszú ű-vel, ráadásul e közlés előtt utoljára 13 évvel.

Mindezek ellenére nincs okunk feltételezni, hogy az egykor Mikszáth-karcolatot közlő Geiger Gyula ok nélkül jelölte volna meg őt a történet forrásaként. Tekintve lapja akkori, már-már összeomlóban lévő állapotát, sokkal inkább gyanakodhatunk valamelyik vidéki kolléga sajtójából megejtett ollózásra. De erre, akárcsak a *Czérnás Börcsökhöz* kapcsolódó további feltételezésekre a jövőben kutatása adhat választ. Számunkra csupán az bizonyos, hogy eddig ismeretlen, elfeledett megjelenéssel és másutt nem található Mikszáth-motívumokkal gazdagodott az olvasó s az irodalomtörténet egyaránt.

⁴⁷ Szekszárd Vidéke 19. évf. 9. sz. 1899. márc. 4. 4-5. p.

Az élet déli fénytörésben

VILLÁNYI LÁSZLÓ: ÁMULAT

Orpheusz Kiadó
Budapest, 2011
100 oldal, 2000 Ft

Villányi László legújabb kötetének címadó szava, az „ámulat”, akár egész költészetének is mottója lehetne. Verseskönyveinek fokról-fokra nyilvánvalóbb fókuszpontja a szerelem-tapasztalat, amely körül az újabb és újabb kötetek lírai beszéde mintha koncentrikus köröket rajzolna, egyre jobban megközelítve nagy és örök témáját. Az *Ámulat* szövegei a végre megtalált és beteljesült szerelem, mint létező csoda erőterében állnak, sugallva, hogy ehhez a „csodás valóhoz” az ámulat az egyetlen lehetséges viszonyulás. A csoda a kötetben közeli és jelenvaló:

*„Már szokatlan, ha ébredés után
nem nyúlhatok kezédért.
Ha nem arcodat látom először,
s nem ámulhatok részletein.
Indulnék szemöldököd ívén,
vinne álmodba, szép szemhéjad mögé.”*

”

A boldogság ebben a könyvben nem az emlékezés és nem a várákozás tárgya, hanem itt és most: *van*. A kötet fényes cáfolata annak a közkeletű babonának, hogy a boldogság ellensége az igazi művészi teljesítménynek, s hogy remekművek csak a szenvedés árnyékában születhetnek. A versek beszélője egy boldog ember, aki ezt be is meri vallani magának – a boldogság időtlenné tágult pillanata pedig az a nézőpont, ahonnan rálátás nyílik az eltelt életre, annak teljességére. A „déli fénytörés” miatt ebben a szövegvilágban mintha mindenre sütne a nap, a megidézett nemzeti történelem és családörténet legfájdalmasabb emlékeire is. A boldogság jelenéből kiinduló számvetés új mintázatokba rendezi a múltat, amelynek mintha ebből a „mennyei perspektívából” látva tárulna fel valódi kompozíciója és értelme. Innen nézve minden a helyére kerül, Ottlikkal szólva „minden megvan”. A szerelem csodája, akár a bibliai csodák, itt is olyan jel, amely mintha a teremtetés eredeti teljességét volna hivatott helyreállítani.

A csoda a lírai én számára soha nem válik természetessé, ahogy megszokhatatlan a boldogság is. A versbeszéd folyamatosan reflektál saját „napsütötte” nézőpontjára, s a betel-

jesült szerelem-állapot kegyelmi jellegére. „*Ki gondolta volna születésed reggelén, hogy valaki már / várakozik rád?*” – szólítja meg a beszélő a szeretett Másikat, egy következő vers kezdő-sorában pedig ezt a kérdést teszi fel magának: „*Ki olyan szerencsés, hogy saját, hajdan közöm-bösen hordott ingjét gombolja szerelméről?*” A kötet szakadatlan hálaadás a meglett, de kiérdemelhetetlen boldogságért, s egyben a trubadúr létszemlélet velejét felelevenítő „szerelmes szolgálat” a meglett társ, s a vele együtt a múltban és a jelenben egyszerre megtalált élet körül.

A kikerekedett idő, a teljesség élménye hívja be a kötet gondolatvilágába a halál témáját, és ezzel együtt az életre visszatekintő számvetés költői mozdulatát. A halál mintegy keretezi a kötetet: legelső szövege a meghalt édesanyjára emlékezik („*Anyja neve? Kérdezik. / Mindig jelen időben. / Amíg élek, jelen időben.*”) utolsó darabja pedig a saját-halál vízióját idézi fel a szerelmes feleséget megszólítva: „*Meghaltam álmodban, / egyetlen éjszaka alatt többször is. / Időtlen idő, míg melletted ébredek.*” A visszatekintő számvetés listát készít a múltból: nem is annyira az átélt eseményekről, mint inkább a találkozásokról. A megidézett személyt csattanóként meg is nevező portréversekben éppúgy arcok rajzolódnak ki, mint a gyerekkorra, vagy a család történetére emlékező szövegekben. A versekben nagyon sok idézet szerepel, ami pedig a művészettel, irodalommal való találkozást dokumentálja. A lírai én személyes életét meghatározó olvasmányélményeit szövi a versbeszédbe, amelyeket immár nem egyedül, hanem feleségével együtt olvas – a nagy találkozás csodája felől szemléli tehát múltbeli élete többi találkozásait.

A kötet legtöbb szövege a szeretett Másikat szólítja meg, neki meséli történetét, amely mint közös történet születik újjá a Másik figyelmének terében. A megélt életet a lírai én már nem egyedül, hanem valakivel együtt látja, mintegy „szinoptikus” nézőpontból, s innen nézve a múlt már közös múlt, az életnek pedig nemcsak egy szakasza, hanem az egésze közös élet – ahogy ezt a versekben a közösen viselt ing (mint „közös test”) visszatérő motívuma is kifejezi (*Néhány éve a fél karomat; Ki olyan szerencsés*). A könyv alapszövegét a feleséget megszólító szerelmes versek alkotják – ezek közé ékelődik be három visszaemlékező szövegtömb: az első a gyerekkor kedves személyeit (*Ott, ahol integetni – Amerre megyek eléd*), a második a meghalt barátokat (*Ő az első közös halottunk – Lassanként szóra*), a harmadik egy rendhagyó családi képtárat: az ősök, a felmenők arcait villantja fel (*Szép volt – Édesanyám hegedűművésznek*). Ezeknek az emlékező szövegeknek is a feleség a megszólítottja, az emlékek apropója pedig mindig egy vele közösen ismert helyszín, együtt átélt esemény, együtt látott arc, vagy közösen megidézett régi dátum. Az emlékezés logikáját a szerelmesnek való mesélés adja: a lírai én a gyerekkorból és a családtörténetből is a szeretett Másiknak címzett momentumokat emeli ki. A családi képtárból például azok a felmenők kapnak szerepet, akiknek az életét a lírai énhez hasonlóan meghatározta a szerelem tapasztalata. Az egyik szöveg a „*folyó partján, két kamasz szerelméből fogant*”, szenvedélyes természetű nagyanyát idézi meg, akiről a beszélő megjegyzi: „*csaknem hatvan év távlatából nyugtázhatom / veled, nem jellegzetes orrát, valami lényegeset örököltem tőle.*” A kötetből természetesen kirajzolódik a megszólított Másik jellegzetes alakja is, aki apró termetével, „velencei szőke” hajával, szókimondó őszinteségével és „nyelvújító” teljesítményével beleírja magát nemcsak az írófeleségek, de az irodalmi műzsák sorába is. A szerelmest dicsérő, alakján ámuló trubadúrversek hosszú sorának ellenpontja a kötetben a lírai én erősen önironikus portréja (*Hajlamos a halogatásra*).

A megtalált szerelemben átélt teljesség a kötetben nemcsak az életre való visszatekintés motiválója, hanem a finoman kirajzolódó szakralitás-tapasztalat forrása is. A szerelem beavatás, amely transzcendens dimenziókat nyit meg. Az egymás iránt érzett szeretet fényében válik megértetté és eleven valósággá a húsvét, illetve a krisztusi szolgáló szeretet titka (*Csütörtök este*), de az őrangyal spirituális létmódja is a könyv egyik legszebb versében:

*„Látod, mindig ott ülnek, a legfelső, szellőtől is hajladozó
ágakon. Szerinted milyen parancsnak engedelmeskednek,
imbolyogva a hófúvásban is? Ki dönti el, mennyit
időznek itt? Lehet, őrangyalaink kísérői, őket várják
már egy éve, s nem értik, hová tűntek? Mert bennünk
élnék oltalmazóink. Ilyesmire gondolhatott Nagy Gergely,
amikor leírta: »a boldog emberek az angyalokkal egyenlők«.”*

Az *Ámulat* műfaj és beszédmód tekintetében a korábbi kötetek hagyományát folytatja. A szövegek nyelve élőbeszédszerű, amelyet a kötetlen prózavers-forma és az anekdotikus jelleg is erősít. A naplóbejegyzésekre emlékeztető monológok komponált ciklussá szerveződnek, a rövid szövegek kötetbeli helye meghatározott, jelentésüket nemcsak önmagukból, hanem szövegkörnyezetükből is nyerik. Az egyes szövegek szerkezetére ugyanaz jellemző, ami a teljes kötet struktúrájára: a versek élőbeszédszerűen előadott, laza szövetű nyersanyaga kiérlelt, feszes, tömör és zárt kompozíciókba rendeződik, amelyeket erős felütések és csattanószerű zárlatok formálnak kerek egésszé. A versek egy-egy ötletre, látvány- vagy emlékmozsokra, felismerésre épülő miniatűrök. A beszélő figyelme mindenből a kicsit, a jelentéktelensége miatt láthatatlannak tűnőt ragyogtatja fel: a hétköznapi ismétlődő mozzanatait, megszokott tárgyait, szófordulatait, elillanó emlék- és gondolatfoszlányait. A költői nyelv és stílus akkor is megőrzi jellegzetes finomságát és könnyedségét, amikor tragikus emberi sorsokat és szituációkat örökít meg. Egy három fiát fiatalon eltemető asszony abszurd méretű fájdalmát, mélységes gyászát például a következő kép érzékelteti: *„Mikor a harmadik / fiú is meghalt, édesanyja földre ejtette imakönyvéből / a fodormentát. A vékony lapok között őrizte első / fia születése óta.”* Villányi László verseinek finom képeit nem a költői lelemény, hanem maga az élet szüli, viszont a figyelem alakítja mindezt költészetté: egy boldogságában bölcs, „együttlátó” tekintet.

Hernádi Mária

Az eltévedés útján

BALLA D. KÁROLY: TEJMOZI

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
214 oldal, 2990 Ft

Balla D. Károly harmadik regénye azokhoz a kortárs regényekhez kapcsolódik, amelyek a felnőtt fiúnak az apához fűződő feldolgozatlan viszonyát tematizálják. A *Tejmozi* című regény emellett az anya és a fiú kötődésének, elválásának a folyamatát és az elhunyt szülők emlékéhez való viszonyulást dolgozza fel. Egy olyan fiatal regényhős tudata és reflexiói kerülnek a kisregény középpontjába, aki az apáról és az anyáról kezd írni vallomásos regényeket, és akit az írás mint az önmeghatározás és az identitásteremtés eszköze segíti a keresésben és a magánya okaival való szembesülésben.

Azonban nemcsak a történet hőse ír regényt, hanem a narrátor is, akinek szerepeltetése a fikció határán egyensúlyozó eljárás: amellett, hogy a mindentudó elbeszélő szereplői tudatát láttatja, valamint hősét és annak apját egyes szám első személyben is beszélteti, saját írásának olvasója, elemzője és kommentátora is lesz. A regény alakjainak a megteremtése részben közvetve, a mindentudó narrátor elbeszélésén és a fiú visszaemlékezésein keresztül, részben pedig közvetlenül, az apa és a fiú beszéltetése révén történik.

Balla D. Károly regényének a címe egyfelől arra a tejüvegre utal, amelyen keresztül a regény hőse gyerekként apja műtermében aktmodelleket látott, és – vallomása szerint – öntudatra ébredt, másfelől a hős által látott tejfehér köd viszsztatérő motívuma a visszaemlékezésnek, a tisztánlátásnak és a múlt értelmezésének a nehézségét sejteti. Az elgondolkodtató, játékos és metaforikus cím a szöveg képgazdag nyelvhasználatát, érzékletes és filmszerű nyelvi képteremtését is jelzi. A hosszabb-rövidebb szövegrészek úgy követik egymást, mint ahogy egy filmben a különféle időben és helyszínen játszódó jelenetek filmkockái következnek egymásra, megbontva a lineáris időrendet és összekapcsolva az élettörténet idősíkjait az emlékezés asszociatív rendje és ismétlődése szerint. Az apához, az anyához és a lánytestvérhez kapcsolódó emlékfoszlányok ismétlődnek, az emlékképek egyre több részlettel bővülnek ki, de az anya regénye nem készül el, az apa regénye hiányos, töredékes marad, hiszen természeténél fogva lezárhatatlan, a szülők halála után az enigma-

tikus múlt feltárása befejezetlen, a kapcsolat kibeszélhetetlen marad.

Néhány kivételtől eltekintve a szöveg nem jelöli tulajdonnevekkel sem a helyszíneket, sem a szereplőket, így növelve jelképeességüket. Bár az ukránok és ruszinok lakta városi és természeti környezet aprólékos leírása sejteti a kárpátaljai földrajzi helyszínt, a regény tere- ihez nincsenek nevek rendelve, ezáltal nyitottá, többértelművé válik a térdimenzió. A regény hőse a saját és az idegen fogalmaival utal a városra, ahol él, valamint perifériaként mutatja be, amivel szemben centrumként a regény egyéb szöveghelyein előforduló Újvilág fogalma- zódik meg.

A főszereplőt a mindentudó elbeszélő a regény hőseként azonosítja, a hős családtagjai pedig szintén névtelenek, a hőshöz fűződő rokoni kapcsolataik jelölik őket, ami e viszonyok jelentőségét emeli ki. Az egyetlen szereplő a regényben, akit tulajdonnév jelöl, a hős Kanadá- ban élő húgának férje, a nagy tekintélyű kutató, Paul Robert, akinek neve elfedi származását, ukrán-ruszin eredetét, és azt a vívódást is, ami abból fakad, hogy tudata nem tudja összee- gyeztetni a modern, korszerű és racionális szemléletet az ősi, hagyományos és mitikus világ- képpel; hagyományai miatt gyökértelenül él.

Feltételezhető, hogy ez a dilemma áll Paul Robert ruszin nagyapjának sorsa mögött is, aki az Újvilágba való kivándorlása, családalapítása és sikerei ellenére halála előtt visszatért szü- lőföldjére, ahol farkasemberként halt meg. A regény hőséne apja halála előtt a ruszin far- kasember példázatát hagyományozza fiára, aki éppen szülőhelye elhagyására készül, hogy egy észak-európai országban vendégtanárként dolgozzon. Bár a regény elsősorban a hős élettörténetének mozaikjaira épül, visszaemlékezése az Északi-tenger melletti helyszínen történik, ami az utazási elbeszélések nézőpontváltását eredményezi, ezáltal a saját kultúra idegenként való szemlélete, a másság és az idegenség élménye a saját élettörténet reflektált vizsgálatát is előhívja.

A regény alaphangja a tragikumé, amit a narrátor ironikus reflexiói és néhány játékos gyerekkori emlék komikuma és iróniája ellensúlyoz. A tragikumot az elmúlás és a hiány ar- chetipikus természeti képe, a téli, havas táj felerősíti, és a tél évszaka nemcsak az elbeszélés ideje, hanem az apával közös utolsó élmények időkerete is. Az évszakok váltakozása, a ter- mészet rendje és a létezés körforgása hangsúlyossá válik a regényben, a hős és rokonai hét- köznapijainak és a múlt eseményeinek a részletei a természet nagy elbeszélésében kapnak ér- telmet: a család története felidézi a születés, a növekedés, az éretté válás és az elmúlás ese- ményeit, kiemeli a létezés ciklikusságát, a biológiai létezés tényét.

A történetmozaikok alapján apránként kirajzolódik a család alapvető traumája: az apa rejtélyes okok miatt elhagyta feleségét és két gyereket. A nyelvesszé cseperedő két gyerek közül a fiú keresi a nyelven keresztül az apai titok megfejtését, az apáról szóló regényével és a felé fordulással kettejük viszonyának a tisztázása a szándéka. Bár az anyáról is regényt kezd írni, az írást feladja, a szöveget megsemmisíti. A visszaemlékezés szerint az anya mind a fiú, mind az apa elé korlátokat állított, így például a fiú számára az identitás megragadásának a gátját jelentette: a fiú értelmezése szerint az anya a fiú gyerekkoráról konstruált történe- tekkel megfosztotta fiát a saját emlékeitől, a személyes emlékezettől.

A regényírás során a fiú alapvető létélménye az elidegenedés: nem tud azonosulni a munkájával, elidegenedik a szülőföldjétől, a kortársaitól, barátnőitől, eltávolodik húgától, anyjától és apjától, miközben visszakanyarodik kamaszkora dilemmájához, az én és a nem-én közti különbség értelmezéséhez: „csak a saját idegen arcom tükröződjön az üvegen, arcom,

amelyről néha ugyanolyan nehéz megállapítanom, vajon a sajátom-e, mint régi leveleimről vagy kamaszvágymairól, mint az apám mellett az ő fiaként megélt gyerekkoromról, eltaszított és árva jelenemről, a fülembe érthetetlen szavakat suttogó jövőről. Szükséges volt, hogy úgy álljak az ablak előtt, mintha valami út végén lennék, ahonnan már nincs tovább; nézzem arcomat, a létezésnek ezt a tétova, elmosódó jelét, és várjam, hogy az apámé áttűnjön rajta.” (203)

Az apa életfilozófiája, képzőművészeti tudása és az ajándékozott könyvei a szellemi hagyományozás élményét nyújtják a fiúnak, és az apához fűződő idegenség érzés ellenére a gyerekkori táj, a tárgyi világ és a természeti emlékek az apa személye miatt nyerik el jelentőségüket. Az apa titkos, érzéki luxusélete egy civilizációtól távoli, erdei remetelakban végül a fiú számára beavatást jelent, hiszen nemcsak az apa ottani életmódjába, egy ismeretlen hölgyhöz fűződő viszonyába kap betekintést, hanem örökségként megkapja a házat is, amely az apa eltítkolt alkotásait, az ikonokat rejt, amelyek – feltételezhetően – művészi kiteljesedésének bizonyítékai is.

A fiú elbeszéléseiben az emlékek egy része ismétlődik, ezek közül egy tíz évvel korábbi eltévedés élményének a felidézése mutatja meg a regényíró hős tudatállapotát is. Az eltévedés, vagyis a tájékozódás nehézsége, a keresés és az úton lét olvasható a lélek megpróbáltatásának az allegóriájaként, amely szimbolikus beavatáshoz, a halál birodalmában való bolyongáshoz és újjászületéshez vezethet. A regény hőse a regényírást a beavatással azonosítja, és a regényszöveg megalkotását a lehetetlen vállalkozások közé sorolja, mint amilyen az ember repülésének a képessége. A regény záróképe azonban azt a látszatot kelti, hogy a beavatás és a repüléshez hasonlított regényírás sikerrel érhet véget: az utolsó kép a repülőben leereszkedő hőst mutatja, amint a repülővel áthatol a tejfehér felhőkön.

A regényszöveg reflektál a regény keletkezésének a körülményeire és nehézségeire. Idővel a fiú és a mindentudó narrátor elkülönülő elbeszélő pozíciója egybeolvad, a fiú saját narratív eljárásaként írja le a mindentudó elbeszélő beiktatását, ezáltal elbizonytalanítja az elbeszélői pozíciót, és az olvasói elvárások módosítását kényszeríti ki (192). Bár az olvasó a regény elején elfogadta, hogy a mindentudó narrátor nem a regényvilág része, azon kívül helyezkedik el, a fiú kijelentése a regényében alkalmazott mindentudó elbeszélőről elbizonytalanítja a világteremtés kezdeti szabályának a hitelét, az olvasói tájékozódás szempontjából a narráció megbízhatatlanná és ironikussá válik. Ezt az ironikus üzenetet nem a narrátor és nem a hős mint elbeszélő indítja el, hanem egy rajtuk kívülálló pozícióból a beleértett szerző, és ebből a pozícióból függeszti fel a kezdeti narrátori kijelentés érvényét, az alkotás folyamata ebből a szögből nyerünk rálátást.

A regényszöveg felépítésének és felkínált olvasási stratégiájának az allegóriájaként értelmezhető a fiú gyerekkori élménye, amikor a fiú egy várépület szobája előtt álló szilvafa ágán himbálózik fel és alá, hogy a szoba falán lévő kép egy-egy apró részletére pillanthasson, és eközben a teljes képet a pontszerű töredékekből mentálisan alkotja meg (192–193). Ez az epizód értelmezhető az olvasó számára felkínált módszerként, ahogyan a regényben bemutatott események történetévé fűzhetők.

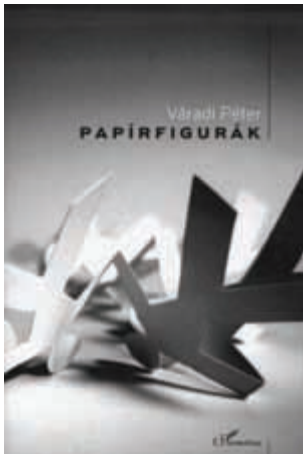
Balla D. Károly regénye jól átgondolt szerkezetű fiktív önelbeszélés, amely finoman kidolgozott metaforikus nyelven keresztül kíséri el az olvasót az öngyógyítás és az újrateremtődés, a hagyományozás és az identitáskeresés útján az egyéni világok konfliktusai között.

Ócsai Éva

Megérinteni egy tócsát

VÁRADI PÉTER: PAPIRFIGURÁK

„A város körkörös zuhanás, és az idő
soha be nem záruló ívét
végtelen nagy körzével
vési egy ki nem hunyó szándék.”

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2011
80 oldal, 2000 Ft

Abban a percben, amikor egy időben is táguló emocionális tér metaforájában zuhanunk, egyszerre érezve át annak minden súlyát és könnyedségét, ráeszmélünk, hogy egy „félíg éber gnosztikus” szemében vagyunk. Pontosítsunk: egy gnosztikus ember tapasztalati szűrőjén át szemléljük a várost. Váradi Péter második kötetének indító ciklusa, *az első város* a mindennapok tudattalanul átélt szertartásainak mögélátásával eleveníti fel az igazságkeresés hagyományát, és alapozza meg az olvasók számára azt az érzékenységet, amellyel képesek lehetnek navigálni ebben a merően plasztikus képi- és textuális jelekkel telített, sötét versvilágban.

Nem véletlen, hogy a ciklus elejére olyan erős gondolati költemény került, mint a *montaigne és a légy*. Az *Esszé a magányról* olvasó lírai én léthelyzetének, akit Légy úr – értsd, ahogy adódik: egy megállás nélkül zümmögő légy – nyugtalanít, és az ugyanebben a téridőhurokban épp a *Papírfigurák* kötetet fellapozó ismeretlen személyes magatartásának ket-tős leképzsésével van dolgunk. Utóbbi ugyanis ettől a ponttól kezdődően gyanútlanul a versben szereplő én rögzített viselkedésmintáját fogja követni, azaz nem tudja magát átadni az olvasás örömének, mivel egy harmadik, köteten kívüli hang csatlakozik hozzá, megakadályozva, hogy saját környezete helyett a szövegből vonja le következtetéseit. Az allegorikus légy alakja egyébként még más lapokra is átszáll a továbbiakban (*légy úr utazása, törölt üzenetek n.n. rögzítőjén*), ráirányítva figyelmünket a textusok közötti átjárhatóságra, illetve azok egymást kiegészítő társszerepére.

Váradi intuitív módon folyamodik az idő absztrakt megfigyeléséhez. Olykor az emlékezetből visszanyert leírásoknak történelmi színezetet kölcsönözve (*az első város, gyerekláb az ajtó részében*), máskor a versekbe mitológiai helyszíneket és személyeket beemelve (*isten keze, végtelen nap teampull mhór felett*), leggyakoribb esetben pedig a motivikusan megjelenő „archaikus beszédfoszlányok” romantika korabeli misztikusságát felhasználva gyakorol hatást olvasóira. Vagy

például, ha megengedhetünk magunknak egy ilyen abszurd képzettársítást: „Megálmodom a gépterem tökéletes defenzív technológiáját” – mintha csak Viktor Frankeinstein alkotta volna meg szörnyét valamiféle páratlan sugallat befolyására ebben a sorban. Az első, második és negyedik ciklus szövegei majdnem mind az „időtlen igazság” filozofikusan értendő fogalmában összpontosulnak, szorosan mégsem kapcsolódó jelekre, hieroglifákra, ősi papiruszokra, geometriai alakzatokra és matematikai egyenletekre téve megfeythetetlen utalást. „A parkolóban álló egyetlen kocsi felé / víztócsákat kerülsz, mind-egyik / Zodiákusokkal teleírt ókori pergamenlap, / egykori tűzvészektől feketén őrzik a tudást / rólad, hiába hajolsz le, térdelsz föléd, / ujjad érintése összezavarja az ábráit”, olvashatjuk *a zodiákusok éjszakája* című poémában, ahol – bár a szöveg látszólagosan működtet egy szituációs ívet – a parkolón átvágó alannal képtelenek vagyunk azonosulni, ahogyan a hétköznapi rituálékhoz szükséges díszletek elmozdulnak, és felsejlik mögöttük az elzárt tudás. Várad a közvetlenül előttünk lejátszódó szertartások elemei alkotórészeivé tesz mindent, amit megfigyelés alatt tart, és a többletjelentéssel felruházott terek, emberek és tárgyak irdatlan kelléktárrá válnak a jelenetek színpadosságában. Ezt igazolják például a *kihallgatás egy éjjeli körúton* című vers háborzongatóan precíz, filmszerűen megvágott képkockái is: „Egy alacsonyabb fa ágain kabát lóg szakadt béléssel. / Borotvált és nyers bőr villan ki: a pár egyik tagján / egy pillanatra elhúzódik a gallér. A tarkóról / izzadságcseppek csorognak lefelé.” Nem ennyire egyértelmű filmekből vett fogás az, ahogyan egyes versdarabokban elhalkulnak a vizuális megjelenítéshez tartozó zajok: „csönd lesz, valószínűtlen csönd”, vagy mondjuk egy „vissza nem térő pillanat: leáll a zene”. A képiség elnémitásával egy időben megindul a szakrális igazságszolgáltatás is, amelyet valahol, a túlzott képiségtől szétnyíló szövegtest perforációjában követhetünk nyomon. Ezen a nyíláson át jutnak be azok a textuális szimbólumok, amelyek a szövegek önbeteljesítését megíúsítva veszik át a történetmesélés (felolvasás) funkcióját, új logikát keresve az írott szavak szintjén. „Mindenütt jelek. / Az orvosok homlokáról hieroglifákat olvasok le, / az egyiptomi halottaskönyv fejezeteit”, később: „Ezek a halottaskönyv fejezetei.” (*a hadviselés törvénye*) A kötet lapjaiból pergamenlapok lesznek, az időben való visszafordulásban pedig rájövünk, hogy már nem ugyanazt a könyvet olvassuk, amit elkezdtünk. „Este, miközben ismét mindenki alszik, / a folyosó padlóján megfigyelem, / ahogy az éjszakai fény lassan fellapozza / egy nyilvánvalón túli igazság kőtábláit.” (*a blackforest hostel*)

A harmadik, de Sade márki tanait feldolgozó ciklusban, és az azt követőekben is a kötött formák dominálnak a versekben. A test egzakt kíváncsalmának engedő Sade-filozófia, amely itt helyenként „a rend öröklété”-ről diskurál, máshol az „örvénylő törvény acél szigorral dúcolt várai”-ról oktat, antitetikusnak hathat de Sade erkölcsötől fosztott világában, a kötet egészére nézve azonban, bár talán provokatívan, de az olvasási előzmények függvényében következetesen alakít ki az olvasó számára egy szövegek közötti dialógust. Az ösztönök elsődlegességét megélni csak egy törvények szabta társadalmi egyetértésben lehet, és ezt monológjai útján, a hedonizmus különböző prezentációival veti fel a márki, míg a *fizikát tanít de sade-nak a halál* című versben már kritika fogalmazódik meg az önmagát bekebelező perszonalitással szemben: „életem / mérhetetlen / lenni unalmas, csak csont és bőr / és élvezet, a fájdalomat feloldó / ondó- / ömlések pettyezte ritmikus kézjegyek, / mely a test betűhív átírásává érett.”

Személyesebb hang járja körül a családi kötelékekről, elhunyt rokonokról történő visszaemlékezést a kötet utolsó felében. Keretként szolgálóan kerül újra elő a város, mint a felnövekedés és az elme kiteljesedésének színtere, Légy úr, aki két ablaküveg „közé szorulva még

órákig ide-oda koppan”, végezetül pedig rövid sorokban idéződik fel az, amiről őszintén beszélni csupán egy rögzítőre lehet, később még azt is törölve onnan. De megdöbbentő részletességgel látjuk az „évtizedek óta halott” dédnagyapa szellemét is, aki ismét „leül a sakktábla mellé, és kihajt egy megsárgult újságot. A címlapon a Hindenburg katasztrófája”. (*látogatás*) Ahogyan a jelen eseményei az ősi tanítások tükrében, úgy a múlt a családtagokon keresztül, gyökereink ismeretével válik elérhetővé, és feldolgozhatóvá. Egyetlen komoly aggályunk is éppen ez lehet a kötet kapcsán. Váradi szuggesztív képiessége mellett a szülőkhöz fűződő szálakat nem minden versében képes olyan erejű vallomásként felszínre hozni, mint azt tapasztalt precizitása után elvárnánk, ezzel némi minőségi ingadozást keltve a *Szertartásrendek* ciklusában. Kisebb problematika, mégis muszáj megemlíteni, hogy gyakran csak belemagyarázással adhatunk okot egy-egy választott cím relevanciájának.

Mindezek ellenére mélységeket feltáró útikalauz ez a könyv, amely mozaikonként építi fel a belső és külső világok bejárható terét, míg a párhuzamos igazságok mindvégig tökéletesen egyensúlyozzák a kötet mérlegnyelveit. Magány és megértés. Ahogy a kötet is igazolja, a válaszokat a kérdésfeltevéshez való eljutás jeleneti.

Szutorisz Szabolcs Bence

Egy szép könyv

SZÜCS TERI–SZABÓ PÉTER: DELTAI HAGGADA

Koinónia Kiadó
Kolozsvár, 2011
48 oldal, 2900 Ft

„Ha meg kellene rajzolnom a *Deltai haggada* családfáját, Hertha Müller *Lélegzethintá*ját írnám be legközelebbi hozzátartozóként. (A *Deltai haggada* rokonsága egyébként nem csak ebből a kötetből áll, a családfakutatást Visky András műveinél lehet kezdeni, elsőként talán a *Júlia* című monológnál.)” – írja Fülöp Noémi a könyvről írt szép recenziójában (*Deltai haggada: bebocsátást igénylő szövegek*).a Transindexen, és bár természetesen igaza van, ugyanúgy lehetne kezdeni a *Mint aki látja a hangot* passzusával: „És itt most muszáj szóba hoznom Márka nénit, vagy ahogy mi hívtuk, Nényukát, akiről nyugodtan mondhatom: angyali vonulata családjunk történetének. Márka saját döntéséből akart fogoly lenni egy olyan korban, amikor mindenki fogoly volt, az egész ország fogságban élt. Szabad döntése végleg felszabadította őt a fogság hatálya alól.” (*Mint aki látja a hangot*. Visky Andrásal beszélget Sipos Márta.)

Ám a *Deltai haggada* mindkét említett könyvtől úgy különbözik, mint a család leginkább egyedi tagja az összes többitől. Noha a mai irodalomelmélet szinte teljesen megszűntette vagy felszámolta a különbséget a műfajok között, ez mégiscsak egy olyan opus, amely határozottan állítja ezt a különbséget. Hiszen a *Júlia* dráma, a *Mint aki látja a hangot* beszélgetés, a *Lélegzethinta* pedig regény – mindhárom esetben egy nagyobb egész részei a fogságtörténetek, azt szolgálják, annak a szövetébe illeszkednek, az olvasó meg továbbmegy, mert egészen másként érdekli a fogság amott, mint itt, a *Deltai haggada*ban.

Mert, hogy egyetlen példával éljek, a beszélgetőkönyvből idézett részlet után máris felkiáltás következik, a kérdező meglepődése: „Különös név!”, és a válasz: „Csupán a gyermeki nyelvi leleménye. Márka, vagy Nényuka történetéhez vissza kell mennünk 1947-be, amikor is...” (*Mint aki látja a hangot...* 17.) A továbbfűzés egy beszélgetés *sine qua non*ja, s ha vannak is gondolatjelek és három pontok, a párbeszéd poétikája akkor is egyértelmű: minél többet és teljesebbet megtudni egy ember életéről, múltjáról, jelenéről, egyéniségéről és vágyairól.

Természetesen a *Deltai haggadát* is össze lehet rakni, s a történetek itt sem függetlenek egymástól abban az értelemben, hogy *idegenek* lennének. A könyv azonban nem szorgalmaz semmiféle egészet; a könyv történeteket mesél, és bár nyilván nem lehet azt állítani, hogy ezek között nincsen kapcsolat, úgy hangzanak el, mintha ez a kapcsolat csak az egymásutániség révén jönne-jöhetne létre. S ez az állítmány, a „hangzanak” azért is indokolt, mert nagyon is szóbeli könyvről van szó, amely Martin Buber *Haszid történetekjére* emlékeztet.

„Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy ördögszekér (más néven ördögkeringő, ördögnadrág, ördögrakolya, macskatövis, iringófű, számártövis, számárkóró). Nagy tüskés kórógombolyag volt, száraz, reszelős levelekkel. A *Félelmetes Növények Enciklopédiája* ezt írta róla: »Ha tövön kivágják vagy elszakad, a vihar magával viszi, a mezőn kering-bolyong, innen ered sokféle, részint ördögös elnevezése. Úgy fut, mintha ördögök lennének eléfogva és húznák, vagy mintha a közepében ülnének kocsihajtóként.« Éppen felénk jött. Nem örültem neki, még csak ez kell, ebben a pusztában ilyen szekér jár. Aztán megjelentek mögötte a gyermekek, kergették mind a heten. »Nényuka, nézd, mekkora!« Elsöpörtek mellettem – a két legkisebb alig ért a térdem fölé. »Látja, Anyi«, szóltam be a viskóba, »ezek megint mit találtak maguknak.«” (5.)

A könyv tehát nem a fogsággal kezdődik, semmilyen értelemben. Amennyiben halmozottan műveltek vagyunk, és nem tudunk eltekinteni ettől a műveltségtől, érezhetünk utalást abban, hogy „még csak ez kell”, meg hogy „szóltam be a viskóba”. De ha megpróbálunk ártatlanok lenni, akkor az első lehet pusztá szófordulat, a második pedig a ’ház’ népies szinonimája. És a könyv nem a fogsággal végződik: „Odaálltunk mindhárman az ajtóhoz, imádkoztunk ottan; és nem kívántam, nem kívántam soha elmenni.” (35.)

Ezzel, hogy nemcsak a fogságot tudja, holott azt várnánk el tőle, következőképpen mártíriumot és szomorúságot, a kötet abba a román tradícióba illeszkedik, amelynek Nicolae Steinhardt és Alexandru Paleologu a legkiemelkedőbb képviselői. Az előbbi ortodox szerzetessé keresztelkedett zsidó származású író, az utóbbi franciás műveltségű és könnyedségű esszéista, mindkettőjüket 1958-ban tartóztatják le az ún. Noica-csoport tagjaként. (Constantin Noica 1909 és 1987 között élt román filozófus, a káprázatos „27-es nemzedékhez” tartozik Emil Ciorannal, Mircea Eliadéval és Eugen Ionescuval együtt. Élete végén egy Szeben melletti üdülőtelepen, Păltinișen élt, ahol egy filozófusokból álló szellemi kör mestere volt.)

Szempontukból a lényeg az, hogy a börtönének, a fogság kapcsán mindketten a *boldogságot* emlegették (Steinhardt főművét, a *Napló a boldogságról*t 2007-ben szintén a Koinónia adta ki).

Mint Paleologunál és Steinhardtnál, ez a szó (és azok, amelyek a jelentésmezejébe tartoznak, mint amilyen az *angyal* vagy a *szent*) a *Deltai haggada* esetében sem üres vagy képmutató. Sem náluk, sem Nényukánál, sem Ferencnél, aki a kurzivált részeket meséli, nem tapasztalható semmiféle bosszúvágy, ökölrázás és fogaknak csikorgatása. Fájdalmas történetek persze vannak („Mi közben felnőttünk a Deltában; és ő is kiesett az apaságból, elvesztette azt az adottságot, hogy apa – kiverték belőlük a börtönben.” – 31.), ám az elbeszélő pusztá tényeket közöl, hátborzongató tárgyilagossággal. Sem Nényuka, sem Ferenc nem akar „revánst venni”, ami természetesen azt jelenti, egyik sem tartja magát felsőbbrendűnek senkinél.

Éppen ezért ez a könyv nem több és nem kevesebb, mint amit ígér: haggadagyűjtemény. Egy történet nem attól történet, hogy tanulsága vagy üzenete van, hanem egyszerűen attól,

hogy az, ami: történet. Olyan életrészlet, amely *in medias res* kezdődik és amikor véget ér, akkor befejeződik. Ez persze nem azt jelenti, hogy ne lehetne tanulni belőle, csak azt, hogy ő nem adja meg a tanulás irányát.

Szabó Péter grafikái érdekesen illeszkednek a szöveghez. Nagyon takarékosak, mint a történetek maguk, ugyanakkor többnyire olyan figurákat ábrázolnak, mint a kommunizmusban szerkesztett tankönyvek és faliújságok, s mint amelyeket az a korszak termelt: szabványosakat, sablonosakat. Ami nem ember, az viszont rejtelmes, olykor ijesztő, mint az első rajzon a sashoz vagy sólyomhoz hasonló madár, vagy a 8. oldalon a farkasokhoz hasonlító kutyák.

A 37. oldaltól jön a kötet referenciális része. Szakadozott, lyukasztott, gyűrött fotók, lepecsételt igazolványképek. Valódi nevek, valódi életek; olyan sorsok, amelyek olvastán ökölbe szorul az ember keze. De még ilyenkor is lehet remény: „Lilica Codreanu – Elena Zelea Codreanu 1902-ben született, 1925-ben férjhez ment a kor egyik legbefolyásosabb ultrajobboldali vezéréhez, Corneliu Zelea Codreanuhoz, aki a Mihály Arkangyal Légió, majd a Vasgárda alapítója volt. Codreanut 1938-ban életfogytiglani kényszermunkára ítélték, de még abban az évben megölték. Feleségét a kommunista diktatúra kezdetével vizsgálatoknak vetették alá. 1948-ban letartóztatták. Románia több börtönében is megfordult (...), mielőtt Lătești-re vitték. Itt a helyi iskola takarítónőjeként kereste kenyerét. A foglyok emlékezete megőrizte, hogy egyedül az ő háza előtt nőttek virágok. 1963-ban szabadult. 1994-ben hunyt el Bukarestben.” (42.)

Egyfelől tehát a borzalmak, másfelől a virágok. Egyfelől az ördögszekér meg a vihar, ami nyilván baljós előjel, másfelől az ördögszekér számtalan neve. Egyfelől „kiverték belőle a börtönben” az apaságot, másfelől „megyünk a tengerhez”. A gyermeki látásmód (és ártatlansága miatt Nényuka is gyermeknek tekinthető) finom humorral vonja be a fogság hajmeresztő részleteit.

Szép könyv ez: felkavaró és megbocsátó.

Demény Péter

Az élet már csak ilyen

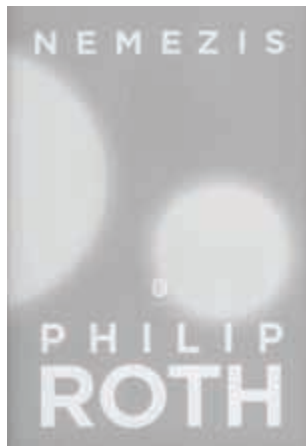
PHILIP ROTH: NEMEZIS

„Tudta azért, hogy ez a krónika nem lehet a végleges győzelem krónikája. Nem tanúskodhat másról, csak arról, amit meg kellett tenni, és amit a terror és lankadatlan fegyvere ellen majd meg kell tenniök, egyéni meg hasonlásaik ellenére, mindazoknak, akik, ha nem lehetnek szentek, és nem hajlandók elismerni a csapást, igyekeznek azért orvosok lenni.”

(Camus: *A pestis*)

„Nem akarlak kiábrándítani, de nincs hazugság. És nincs rendszer. Az univerzum közömbös.”

(Chris Provenzano: *Mad men*)

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2011
220 oldal, 2800 Ft

Newark Weequahic negyedében gyermekbénulás járvány dül 1944 nyarán. A tengerészgyalogosok a normandiai fronton, az otthon maradtak a városi sporttelepen igyekeznek helyt állni. Philip Roth *Nemezise* az író régi, jól ismert színhelyére, Newark világába tér vissza, hogy újra az általános emberi létezés kérdéseit vizsgálja.

Newark azért tud érdekes maradni a teljes rothi életműben, mert Newark maga a világ. Modellszerű tér, ahol az élet történik. A regény tétje nem az emlékezés vagy a weequahici kisvilág bemutatása, hanem az, hogy hogyan lehet élni egy érthetetlen világban. És ez a tét elég érdekes az olvasónak, ugyanis ez maga az emberi kaland.

Arnie Mesnikoff visszaemlékezéseiben olvassuk 1944 forró nyarának történetét. A nap perzsel, a hőség elviselhetetlen. Arnie testnevelő tanára, Bucky Cantor tanár úr nagyapja galíciai bevándorlóként érkezett Amerikába az 1880-as években. Nagyapja keménységre és elszántságra nevelte gyermekeit, „arra, hogy legyen bátorságuk és testi erejük, ne hagyják magukat, és csak mert az eszüket is tudják használni, még ne süthessék rájuk a bélyeget, hogy nyamvadt, puhány zsidók”. Kedvenc mondása szerint „az élet már csak ilyen, mindig történik valami furcsa”. A nagyapa erkölcsé kemény (férfi)morál, amely az üldözöttségben is túlélésre berendezkedő ember tartását igyekezett átadni Buckynak. Roth regénye azonban nem annyira a nagyapai tanítás bukásáról vagy elárulásáról, inkább annak eleve illuzórikus voltáról beszél. Idegen és kiismerhetetlen a Bucky Cantor tanár urat körülvevő világ, amelyben nincsenek többé stabil pontok, így egy árulás sem válik tragikussá. Nincs mi mellett kitartani, mert

nincs mihez viszonyítani, de Roth azt a közkeletű tévedést sem állítja, hogy valaha is létezett olyan viszonyítási pont, amelyhez érdemes volna visszatérni. Ez lenne különben a nosztalgia, amelynél semmi sem idegenebb tőle.

Roth életművének egyik legnagyobb regénye született a *Nemezissel*, amelyben újra felteszi azokat a kérdéseket, amelyekről a (poszt)modernitás irodalmában csak kevesek tudnak ironia nélkül beszélni, de ő kétségkívül e kevesek közé tartozik. Miért történik, ami történik, és miért úgy, ahogy? Miért van Rossz is a világban? Miért hal meg egyik gyerek a paralízisben, és miért gyógyul meg a másik? A kérdések eredőjét – ha Isten jó, akkor hogyan lehetséges világában a Gonosz – a kegyességi és rabbinikus irodalomban találjuk. Boëthius és Szent Ágoston éppúgy értekezik róla, mint a Tóra-magyarázók nemzedékei. Roth regényvilágában az adja a kérdésfelvetés feszültségét, hogy elődeivel szemben ő egy Istentől elhagyottnak ismert világ lakójaként néz szembe vele. Főhőse, Bucky Cantor, a Chancellor középiskola testnevelő tanára és a weequahici sporttelep vezetője Istennel és a Világgal birkózik. Istennel és a Világgal – így, csupa nagybetűvel. Egy olyan Istennel, aki nagyon távoli már ettől a világtól, és egy olyan világgal, amely végtelen és idegen.

Lehetne értekezni az amerikai álom kritikájáról a regény kapcsán, de ahhoz nem kell Philip Rothnak lenni, hogy valaki észrevegye a(z amerikai) társadalom nyújtotta életlehetőségek visszásságait vagy kisszerűségét. Roth éppen azért zseniális, mert ennél tovább tud menni, nem áll meg a közhelyes társadalomkritikánál, hanem mélyebbre ás, és nem szégyell a régi morálfilozófusokat idéző kérdéseket feszegetni. Szikáran koppanó kemény mondatai elkerülik a fenyegető giccset. Egyszer sem zökken ki ritmusából, soha nem üt mellé, hangja nem válik hamissá Nemes Anna nagyszerű fordításában.

A szöveget a térbeli elkülönülés két részre szervezi. Bucky Cantor a gyermekbénulás járvány közepén választás elé kerül. Lehetősége adódik, hogy elmeneküljön a kór elől, és csatlakozzon barátnőjéhez egy Indian Hill-i gyermektáborban. Newarkban minden forró és perzselő, Indian Hillben enyhe szellő fúj a közeli erdőből. A fák között meghúzódó gyerektábor tökéletes modellje annak, ahogy az ember az őt körülvevő kaotikus világban kísérletet tesz a rend megteremtésére. A táborban lakó fiúk összegyűlnek este, hogy régi indián szokásokat követve eljátsszák Misi-Mokwa, a hegyi grizzly medve legyőzését. Ez a játék természetesen Rothnál ironikus. Ezek a városi iskolásfiúk nem élnek már a rítust hétköznapijaikban. A tábor végén visszamennek kényelmes, modern, civilizált életükbe. De Roth ironiájánál sokkal érdekesebb melankóliája. A rend akarása ugyanis éppúgy benne van játékaikban, ahogy a soha újra nem élhető eredetiben benne volt. És nem Philip Roth regényét olvasnánk, ha nem szembesülnénk e rend illuzórikusságával. A táborban is felüti fejét a gyermekparalízis, és éppúgy a vak véletlen szerint szedi áldozatait, sújt le vagy kímél meg gyermekéleteket, mint a városban.

Bucky Cantor rövidlátása miatt nem szolgálhatott a fronton, így a weequahici sporttelepen kellett volna helytállnia a betegség megjelenésekor. Még az oltóanyag feltalálása előtt járnánk, a rejtélyes kór kiismerhetetlenül szedi áldozatait, nem lehet tudni, mi okozza, nem lehet tudni, miért halnak meg egyesek, miért gyógyulnak meg mások. Középkori helyzet ez pestisjárvány idején. A válasz azonban nem a haláltánc vagy az ima formájában szólal meg, hanem a regény pontos, kimért soraiban.

Roth most sem mond mást olvasójának, mint eddig. A modern világ nem otthonunk többé, az ember örökké egy kiismerhetetlen univerzum idegen lakója marad, amelyből az

alteritás vágyott világaiba, az otthonos rítusokba sem vezet visszaút. Életében reménytelen, halálában vigasztalan ez a létezés, amely végül mindig egy fadobozban ér véget. De azért mégis lakható ez a roth-i világ. Amíg van egy szép mozdulat, egy könnyű kézzel kivitelezett gerelyhajítás, vagy egy jó regény, amelyik illúziók nélkül beszél az emberi létezésről, addig biztosan.

A regény utolsó pár oldala igazi mestermű. Újabb érv mellett, hogy Philip Roth miért is a XX. századi (amerikai) irodalom egyik legfontosabb szerzője. És ennél az érvnél sokkal több, hiszen nem az a tétje, hogy ki a nagy író. Az a tétje, hogy fel tud-e valamit mutatni az emberi létezés egy véletlennek kiszolgáltatott, idegen világban. Ez az utolsó pár oldal semmi más, mint tökéletesen kivitelezett gerelyhajítások *emlékének* leírása. A gerelyhajító, Bucky Cantor tanár úr ekkor már a paralízis által megtört, reménytelen ember. Az elbeszélő, Arnie Mesnikoff emlékezetében mégis ő a tökéletes sportember, a nagy küzdő, aki egyre messzebb és messzebb hajítja a gerelyt. A rend és emléke egyaránt ironikus, hiszen egy olyan múltban létezik, amely nem teljesedhetett ki, amely talán nem is létezett ebben a formában másol, csak az elbeszélő képzeletében. És ez az emlék mégis képes a rend óhajtásává magasztosulni.

Galántai László

MIKOLA GYÖNGYI

Nyilvános alkony

VARGA FARKAS KIÁLLÍTÁSA*

Néhány napja, ahogy Szegedet beborította a vidékünkön egyre ritkábban tapasztalható hatalmas hó, hirtelen más megvilágításba kerültek számomra Varga Farkas alapvetően sötét tónusú kísérleti fotógrafikái, a változatos eljárásokkal és technikai megoldásokkal készített alkonyi-esti képek, melyek hol az eltűnő természetes fény adottságait aknázzák ki, hol a mesterséges városi világítás szülte árnyakat hozzák játékba. A hóval borított felületek abszolút, vakító fehérsége, a fák ágaival, az épületekkel, kerítésekkel, villanypóznákkal képzett éles kontrasztjai után szinte nyugtatják, pihentetik a szemet az alkonyi képek lágy, szórt fényei, a sejtelmesen elmosódó kontúrok, füstként gomolygó fényködök, a puha átmenetek, a szemcsés, rajzos, feketébe olvadó szürkés felületek. Most érezni csak igazán, milyen szokatlan melegség sugárzik a nyári alkonyok felvételeinek bársonyos matt feketéiből.

A képek készítéséről tájékoztató videofelvétel türelmes kísérletezőt mutat: olyasvalakit, aki nem pusztán valamilyen „számára fontos” látványt szeretne rögzíteni, hanem igyekszik megragadni a látványhoz vezető utat is, és aki ezáltal óhatatlanul folyamatosan ellene is dolgozik választott médiumának, és minduntalan igyekszik kimozdítani a képet, a fotót a pillanat fogságából. Nem annyira a tér lesz érdekes ezeken a képeken, hiszen én, aki szegedi lakosként elvileg jól ismerem a képek helyszíneit, évekig laktam és azóta is számtalanszor megfordultam a videón is látható belvárosi utcákon, első látásra egyáltalán nem ismertem föl ezeket. A hangsúly a képek készítője számára jól érzékelhetően áttevődött a mit látunk? kérdéséről a hogyan látunk? problémájára. A több, különböző expozíciós idővel készült felvétel egy képen való egyesítése vagy a fényképésszel együtt mozgó, mozgás közben exponáló fényképezőgép a rögzíthetőség problematikáját állítja középpontba. Sajátos dekonstrukciós foto-poétika jön így létre: a fénykép készítője időnként átadja az irányítást a folyónak, a ház sarkára képzelt mozgó gépi szemnek vagy a saját járása, keringése ritmusának. Varga Farkas kísérleteiben az érzékelőnek és az érzékelés tárgyának interakcióit imitálja, az érzékelés folyamatát mint mozgást vizualizálja, illetve ezen túlmenően manipulálja is ezt a folyamatot, például zseblámpákat helyez el a bodzabokor lombjában, ami persze semmivel se mesterségesebb beavatkozás az ún. természetes látványba, mint a mai, a csillagokat láthatatlanná tevő városi elektronikus közvilágítás vagy a Walter Benjamin esztétikai gondolkodását egykor annyira megihlető párizsi passzázsok gázlámpáinak fénye. A tér és az idő az alkotás folyamatában nem rögzített koordináta-rendszerként gondolódik el, hanem destabilizált, mozgékony, repetitív környezetet alkot.

* Budapesten, a Liget Galériában 2012. február 9-én nyílt kiállítás megnyitója

Úgy tűnik, a videón fényképezőgéppel sétáló ember, aki beavatja nézőjét az alkotás folyamatának egyes részleteibe, nem is olyan távoli leszármazottja a 20-as, 30-as évek párizsi flaneurjeinek, kószáló művészeinek, akik radikális esztétikai programmá tették a céltalan barangolást a város terében, és fáradhatatlanul kutatták a belső, pszichikai territórium és a külső, épített tér egymáshoz való viszonyát, a kiszámítható, előre megjósolható és a váratlan, véletlen, esetleges folyamatok váltakozását az utcákon. A korszak nagy fotósai mint Boiffard, Brassai, André Kertész, Dora Maar vagy Man Ray előszeretettel alkalmazták a montázst, választottak szokatlan nézőpontokat, és alkalmaztak különböző technikai manipulációkat a képek készítése során. Susan Sontag *A fényképezésről* című esszéjében nem kevés iróniával értelmezi az avantgárd kószálás és a fotográfia történeti és esztétikai összefüggéseit: „A fényképész – és a fényképfogyasztó – a guberáló nyomdokain jár; Baudelaire legszívesebben ilyen guberálónak rajzolta meg a modern költőt: (...). A fényképezőgép lencséje éppoly szépnékné látja a sivár gyárépületet, a falragaszoktól tarkálló sugárutat, mint a templomot vagy az idilli tájat. Sőt a modern ízlés szerint még szebbnek. Ne felejtjük el, hogy Breton és más szürrealisták avatták az avantgárd ízlés szentélyévé a zsibárus boltját, ők emelték az esztétikai zarándokút rangjára az ócskapiaci barangolást.”

Ennek a szürrealista szenzibilitásnak a nyomain visszaköszönnék időnként Varga Farkas képein, ott látni őket a Kétfarkú Kutya Párt fényvonalak keretezte falfirkáiban vagy a kovácsoltvas kerítéssel övezett ház falán titokzatosan és hatalmasan előhomályló Guevara-portréban. Varga Farkas képei azonban nem a városi életet kutatják: a véletlen türelmes, precíz generálása a multiexpozíciókhoz használt képek kiválasztásában, a képkészítés előre eltervezett rítusai, mint például a szinte eszméletvesztésig tartó forgás vagy a „vak” fényképezés nem annyira dokumentálni akarnak valami láthatót, sokkal inkább előhívni valami láthatatlant. Az ember és az utca viszonya egészen bensőségesnek, meghittnek, néha szinte intimnek látszik ezeken a képeken, sőt azt is mondhatnánk, hogy a külső tér, a természeti vagy az épített környezet valósággal feloldódik a másik dimenzióban, a belső, pszichikai territórium jóval erősebb vonzásában. Sokszor támad az az érzésem például a képeket szemlélve, hogy a fény a belsejükből, a középpontjukból jön, már-már misztikus módon magából a feketéből. Visszatérő motívum a fénykör, legtöbbször kettő, de néha több is látható a képeken, mintha egy olyan bolygó felületén sétálnánk, melynek égboltján legalább két nap ragyog egyszerre. A kézzelfogható realitás vizuális lenyomatainak rétegei a multiexpozíciós eljárással létrejött képeken megváltoztatják, fellazítják, dekonstruálják a dolgok megszokott logikai kapcsolatait: a bodzabokor mesebeli hangulatot áraszt, a fa lombja alkonyatkor rejtélyes fekete fátyolként, női csipkeként hat, a házfalak, úttestek néha áttetszővé válnak, mint az üveg, a pocsolya a benne tükröződő lámpafénnyel a téglafalon jelenik meg, mint mágikus tükrötörzés horizontális serpenyőben; a folyó által választott sorozat darabjain pedig a víz különleges ásványként csillog vagy fénylő hátú ismeretlen élőlényként kúszik elő, mintha a Tisza titokban a szilárd létforma álmát dédelgetné magában... A véletlen e vizualizációi megszüntetik a rögzítettség benyomását és a különböző képi sorozatokban, szekvenciákban változatos módokon reprezentálják a fotó médiumának eredendő szürrealitását. Ez a hatás még akkor is működik, ha, ahogy említettem, a véletlen-generálás gyakran előre megtervezett és precízen kivitelezett szabályok szerint történik.

A véletlen tervezése: oximoron. „Abban a szóképben, amit oximoronnak hívnak, olyan jelzővel társítanak egy szót, amely látszólag ellentmond neki; így a gnosztikusok sötét fényről

beszélnek, az alkímisták meg fekete napkorongról” – írja Borges *A Zahir* című novellájában, melyben az elbeszélő a rajongva szeretett színésznő ravatalánál tett látogatás után tér be egy kocsmába, ahol narancspálinkát iszik, és a visszajáró pénzzel együtt kapja a Zahirt, mely lát-szólag egy argentin pénzérmé, valójában sokkal több annál, valamiféle rögeszme, mely különböző korokban és helyeken különböző alakban bukkan fel. „Zahir arabul azt jelenti, hogy ismeretes, látható dolog; bizonyos értelemben az Isten kilencvenkilenc neve közül az egyik.” Egy olyan tárgy vagy élőlény, mely feledhetetlen és emlékképe végül örületbe kergeti az embert. A Borges nevű elbeszélő el akarja veszíteni a Zahirt, ezért bolyong hajnalban cél nélkül, taláalomra választott irányokban, félig vakon Buenos Aires utcáin.

Varga Farkas alkonyatkor járta Nikon márkájú analóg fényképezőgépével Szeged utcáit és a Tisza-partot, taláalomra, valamilyen spontán ötlettől vezérelve, gyakran félig vagy teljesen vakon exponálva. Képeit nézve az jut eszembe, hogy megszabadulni egy rögeszmétől, egy látásmódtól vagy éppen szenvedélyesen keresni a láthatón túl az ismeretlent, ugyanannak az éremnek a két oldala. És hogy talán ebben a teremben is itt van a Zahir, hiszen a Zahir látható, és aki látta a Zahirt, hamarosan meglátja a misztikus Rózsát, mert a Zahir a Rózsa árnya és a Fátyol lehullása – legalábbis ezt írják az *Aszrar Námában*, vagyis *Az ismeretlen dolgok könyvében*.

SZUROMI PÁL

Végső stációk

EGY FILM, EGY FESTMÉNY

Kamasz, süvölvény kobakkal még nemigen hüledeztünk az óramutatók szapora járásán. Inkább csak somolyogtunk, bolondoztunk az egészen. Ha netán alkalmanként egy-egy közepkorú ismerős csatlakozott brancsunkhoz, rögvest kifiguráztuk, alighogy elment közülünk. Hisz hogy a csudába lehet valaki harminc vagy negyven éves? Ezt egyszerűen nem bírtuk felfogni. Majd azon is rötyögtünk, hogy az idősebbek jórészt a vége felé kezdték el az újságok olvasását. Később persze sok mindenre rájöttünk. Az aktuális halálhírekről tudniillik az utolsó lapokról értesülhetünk, őket pedig ez foglalkoztatja leginkább. Mintha valamiképp be akarnák löni önnön eltávozásuk idejét. S minél pontosabban. Holott ez reménytelen, értelmetlen törekvés. A tapasztalt orvosok is azzal nyugtatják kívénhedt betegeiket: ne idegeskedjenek, nem az megy el először, aki fölöttébb koros. Hanem éppen a soros. A lehangoló elmúlásnak tán ez az egyetlen jótékony járuléka.

Más kérdés, hogy az állati lények az égvilágon semmit se tudnak a halál misztériumáról. Rendelkeznek ugyan eleven félelem- vagy fájdalomérzettel, ám a legvégső aktus lehetőségét képtelenek bekalkulálni. Ők csakugyan tiszta, ártatlan teremtmények. Bár kivételek köztük is akadnak. A behemót, komótos elefánt csordák éppúgy megadják az utolsó tisztességet egykori fajtársaiknak, akár a magunkfajták. Mert ágakkal, növényekkel temetik be a maradék test és csontalmazokat. Lehet, az analógia ezúttal is sántíthat. Nyilvánvaló azonban: a mi lelkiületünk ingázik a legterebélyesebb skálán. Chaplin történetesen úgy vélte: az élőlények között csak az ember tudja előre, hogy meg fog halni. Ennek dacára csupán az ember tud nevetni. Megnevetetni őket annyit tesz, mint elterelni figyelmüket a halálról.

Csak hogy a jelenlegi időkben hogyan, miként lehet valamelyest feldobni, felvidítani a jobb sorsra érdemes halandókat? Komoly, keserves dilemma. Persze a reklámok tömkelege ilyenképp is egyre-másra derűs, édeskés figurációkkal idegesít bennünket, akárha a lehetséges világok legjobbjában leledzenénk. Pedig a valóságból, a médiából származó tapasztalatok egy nyomasztó, mélyrepülési helyzetre utalnak. Elég csak a demokratikus viszonyok redukciójára, a széleskörű szegénységre, munkanélküliségre vagy az agresszív, ellenséges mentalitások riasztó térnyerésére gondolnunk. Nem véletlen így, hogy nálunk a kulturális, művészeti ágazatok eléggé méltánytalan, sokadrangú pozícióba kerültek. Jóllehet továbbra is egzisztál a Sas-kabaré, a kaposvári groteszk biennálé, ám egészében fundamentális gondokkal kellene szembenéznünk. Akad-e még ugyanis olyan társadalmi, emberi tematika, amelyen kedvünk lenne istenigazában mókázni, nevetgélni?

Mert mintha szégyenletesen kiégtünk, kiüresedtünk volna.

Kisemmizettség, kiüresedettség? Igen, művészeti közéletünkben is egyre tetemesebb helyet nyernek a legkülönbélebb szomorkás, nosztalgikus és drámai töltetű alkotások. Sőt nem is kell elmennünk minduntalan idáig. Minthogy az előző évezred végén egy katasztrófális

tengeri olajszennyeződés kapcsán egy szemfüles operatőr szinte korszakos érvényű, apokaliptikus víziót állított elénk. E vízből felbukkant, magányosan vacogó, olajos szárnyú madarat aligha lehet elfelejteni. Rendkívüli mementóvá bírt nemesedni. És tényleg: időnként a közönséges vagy legendás állati lények magvasabb, beszédesebb korjelzők, mint maguk az emberi jelenségek. Így van ez a következő, remekbe szabott műpárosnál is. Még akkor is, ha egyfelől Tarr Béla művészfilmjéről, A torinói lóról, másrészt Csáki Róbert Unikornis című emlékeztető olajfestményéről szeretnék meditálni.

Csak miként kerül egymás szomszédságába az eleven, mozgékony játékfilm és a létszerű nyugalomba sűrített képi szuggesztíó? Természetesen tartalmi, valóságsszemléleti és művészi rokonságuk alapján. Hamar kiderül: mindkét alkotásnál szokatlanul tömör, amolyan redukcionista komponálás érvényesül. Mindazonáltal bizonyos mitikus, ökológikus világszerűség élteti e korszerű produkciókat. Úgy képesek szólni emberi meg állati léthelyzetekről, hogy mindebbe a természet- és kultúrtörténet megannyi tanulsága termékenyen belefér. Ezúttal főleg a változatos, míves, fájdalmas szépségű vizuális effektusokra kell figyelnünk, más szóval a térbeli, materiális, külsődleges mozzanatokra. A profán, jelképes és hangsúlyos motívumok jóvoltából ellenben sorra-rendre rájövünk: momentán egy-egy belülről fakadó, drámai és poétikus hangzatú emberi sorsképletről kell tudomást vennünk. Olyan sugallatokról, amelyek egészében az időtlenség és a kortársi aktualitás, a veretes história meg a jelenkor szöve-
tei közé vannak kifeszítve.

*

Szikár, szöveges, romantikus filmstartolás. Tarr Béla roppant egyszerű, kézenfekvő narratívával kezdi talányos című munkáját. A sötétből kiáramló hang felidézi nekünk az ép, zseniális Nietzsche legutolsó, Torinóhoz kötődő érzelmes, mély tartalmú gesztusát. Amint a filozófus sírva, együttérzéssel átöleli a lakása előtt ácsorgó elcsigázott, ütlegelt igáslovat. Ezzel formálisan vége az expozíciónak. Más lapra tartozik, hogy a fehérre-feketére csupaszított műben voltaképp egy szomorkás, foltos szőrzetű kanca lesz az érdemi főszereplő. Hozzá fűződik a rideg, nyomorék karú kocsis ember és fiatal lányának paradox, katartikus históriája. Históriaja? Ez azért jókora túlzás. A puritán, csonka család szegényes, „világvégi” házikóban éldegél, s úgyszólván csak vegetálnak. Felkelnek, felöltöznek, a lány vizet mer, a férfi pálinkát iszik. Majd befogják a lovat, néha ülnek, várakoznak az ablaknál, majd apró, kerekded főtt krumplijukat falatozzák, végül lefeksznek. Szinte monoton, mechanikus egyhangúsággal.

Bizonyára ez az a hatásrend, ami miatt oly sokan idegenkednek Tarr Béla szigorú, szélsőséges mesterművétől. Pedig a türelmes, hosszú snittes képszerzésnek számottevő szemléleti, esztétikai hozadéka van. Ilyenkor az apró, érdektelennek tűnő részletek és eltérések jelentősége óhatatlanul megugrik. A többszörösen, tartalmasan kiaknázott pusztai horizontsáv mindenestre kimondatlanul is a zártság, a bekerítettség képzetét sugallja. A mértanias, szögletes ablaklécek viszont korpuszos sejtelműek, akárha valami kikerülhetetlen, végzetes esemény felé közelednénk. S csakugyan: egyszer a bőbeszédű, itókás szomszéd egyetemes érvényű, dörgedelmes szentenciákkal traktálja a ház urát. Hogy az irgalmatlan mohóság, önzés gyalázatosan megrontotta, lealjasította az emberiséget. Most is, hajdanában is. Később faramuci cigányok érkeznek a környékre, majd hirtelenjében el is tűnnek. Végül a kocsis szúrós, parancsoló tekintete ellenére igáslovuk megtagadja a szolgálatot, még enni, inni sem hajlandó. Mindent visszautasít.

Ergo halálbiztosan szuverén, szabad létező szeretne lenni.

Kiszolgáltatottság, egyedi méltóság? Annyi bizonyos: az etikus igényű, kiváló rendező szabadság felfogásában ezek a tényezők nemigen férnek össze. Neki az elcsépelet, közhelyszerű szólás, hogy mindössze csak egyszer élünk, igenis rendkívül sokat jelent. Szinte létbölcseleti mértéket. Innen adódik, hogy a szűkülő életfeltételek hatására apa és lánya időközben kíséreltet tesz a helyváltoztatásra, a menekülésre. De sikertelenül. Úgyhogy Tarr Béla kerekperek reménytelennek, abszurdnak látja a világot. Nem csoda hát, ha a legvégső filmkockákon a fénnel együtt a domináns emberalakok is eltűnnek a semmiben, sötétségben.

Menet közben azért nem árt figyelni a bravúros komponálásra, a duális feszültségekre. Míg a nomád profilú, konok főalakok szigorú szótlanságukkal tűnnek fel, addig körülöttük mindvégig zajos elemi erők tombolnak. Szóval: szél korbácsolta, esőverte vidéken vagyunk. Ahogy a figurák végtelenül puritán életritmusa is egyféle törvényszerű, kultikus metódushoz igazodik. Már csak azért is, mivel A torinói ló ugyanannyi szerkezeti időegységre aspirál, mint a bibliai teremtetéstörténet. Csak jelenleg egy zordan örvénylő, iszonyú pusztulástörténetet kell megemésztünk. Egy keservesen őszinte, posztmodern „haláltáncot”.

Aki többé-kevésbé ismeri Tarr Béla munkásságát, az mostani, nemzetközi rangú hatyúdalt is feltehetően árnyaltabban kezeli (pl.: Családi tűzfészek, A londoni férfi, Őszi szonáta, Sátántangó, A torinói ló). Észreveszi például: az alkotó tudatosabban, elmélyültebben bánik korábbi sommás, plasztikus meg légies képelemeivel. S mintegy a végletekig fokozza sokkoló, minimalista és drámai megoldásait. Így összetéveszthetetlen egyéni nyelvezete organikus szimbiózisnak tekinthető. Ő éppúgy kamatoztatja Tarkovszkij vagy Bergman esszenciális alkotói erényeit, amint Jancsó Miklós és Sára Sándor kollektív szellemű, tágas léthorizontjait is autentikusan magába ötvözi. Ennek köszönhető, hogy a reménytelen, indulatos és konzekvens nagymester ezúttal már az abszurdba hajló filmezés határzónáit feszegeti. Hiszen a sodró, cselekményes vonalvezetés helyett majdhogynem létszerű, monolitikus képtömböket állít eléünk. Ugyanakkor az emberi természet kilátástalan karakterét lényegében egy ártatlan, dacos igazslovon keresztül tudja vészterhesen megkérdőjelezni.

*

Filmszerű és festészeti jellegű tolmácsolás? A mindennapok embere természetesen jobban kultiválja a különféle hanghatásokkal operáló dinamikusabb mozidarabokat. Ezek némileg közelebb állnak a józan valósághoz. Ráadásul a narratívák sodra, lendülete félig-meddig felmenti őket a vizuális momentumok tüzetesebb vizsgálatától. Van kibúvójuk. Amit már a pikatúrális műveknél nemigen tehetnek meg. Ezért az operatőrök kőkemény, perdöntő munkálkodása többnyire méltánytalanul háttérbe szorul. Valójában pedig ők teremtik meg a film produkciók szemléleti, érzéki összhangzattantát, amint ezt az előbb Fred Kelemen kamerája is gazdagon, szuggesztíven bizonyította. Tarr Béla ugyanis egyszerre képcentrikus és intellektuális rendező. Csáki Róbert viszont egy morális, hagyománytisztelő, érdemes festőművész. Nagyléptékű, mostani Unikornis képét mindenestre ugyanúgy ismerősnek és ismeretlennek, látszólag egyszerűnek, mégis talányosan komplexnek érzékeljük (2008, 200×300 cm, olaj, vászon).

Már a méretes, monumentális kirukkolás is beindítja fantáziánkat. Az ismert fővárosi festő azonban korántsem tartozik a megalomániás szerzők közé. Dehogy. Inkább alázatos, szerény alkotónak ismerem. A realista, ambiciózus Courbet ellenben azért teremtett időnként nagyarányú, gigantikus műveket, mivel szinkronba akart kerülni kiváló, heroikus elődeivel. Elég az hozzá: Csáki is mélységesen tiszteli, szereti a klasszikusok egynémelyikét (pl.: Leo-

nardo, Rembrandt, Velázquez, Watteau, Goya). Itt mégis egy pofonegyszerű motivációra gyanakszom. Arra, hogy a festő kedves, jellegzetes állatképei közül mostani tematikáját valahogy fontosnak, becsesnek tartotta. Amely előtt feltétlenül érdemes megállnunk, lehorgonyoznunk és kissé elgondolkodnunk. Nincs kizárva tudniillik: egyfajta sommázó, összegező víziót sikerült létrehoznia.

Igen, ez csak-csak valószínű.

Mindössze csak egy oldalnézetben láttatott, vaskos, bárány- és lókeveréknek mutatkozó mitikus állat jelentkezik előttünk. Nincs ugyan híjával a méltóságos múltú, díszesebb kellékeknek, mégis egy mérhetetlenül fájdalmas, lehangoló élőlényvel szembesülünk. Aki szinte sír, már-már vonyít iszonyúnak érzett, megnyomorított helyzetében. Közismert ugyanis: a legendás unikornisoknak mindig is a változatos, varázslatos szarv volt a leglényegesebb tartozékuk. Ebben rejtett bámulatos erejük, különleges szellemi, humanisztikus energiájuk. Jelenleg viszont csonka, bekötözött fejű állatról kell tudomást vennünk. Egy teljesen kisemmizett, lényegétől megfosztott élőhalottról. Igaz, látszólag előre kémlel, előre szaglász, mintha még valami éltető dolog rejtőzne környezetében. Csakhogy e magányos párát egy istentelenül sötét, üresen kongó, parttalan környezetben láthatjuk. Már-már egy kietlen, élettelen, pokoli tartományban.

Talán ennyiből kitűnik A torinói ló és az Unikornis szemléleti analógiája. Nem elég az állati teremtmények kiemelt szerepe, de mindehhez itt is, ott is keresetlen nomád, historikus és allegorikus mozzanatok társulnak. Ezzel együtt Csáki Róbert művészi produkcióját mindenképp üdőbbnek, elevenebbnek, színdúsabbnak tapasztaljuk. Itt a világosan ragyogó sárgás, fehéres és bordós tónusok csaknem úgy tündökölnék a riasztó sötétségben, akár a kozmikus fényű csillagok. Habár lényegében egy embertelen, gyötrelmes csillagjegy rajzolódik ki előttünk. Innen is kivehető: e mesteri felkészültségű, intuitív alkotó főként Rembrandt plas-

tikus, expresszív örökségét respektálja. Másrészt meg a lótakarón tátongó kiszakadt, lyukas, kissé nőies képzetű felületet amolyan elomló szépségű rózsákkal, továbbá szomorkás, barnás falevelekkel keríti be. Amivel az évszakok bámulatos, tartalmas haladásrendjét éppúgy felvillantja, akárcsak a hajdani idők érzelmes, romantikus pátoszáét. Ez a természeti vonzatú, testes, monumentális Unikornis figura mégis pont a legkisebb testrészekre van kihegyezve. Már mint a fénytelen, keserves tekintetre, aztán a vonagló, szűkölő szájförmára.

Mínta a művész a láthatatlan, belső tartalmakat értékelné leginkább.

E kontrasztos, rejtőzködő és lélekcentrikus felfogás egyébként lépten-nyomon ott kíséri Csáki termékeny pályáját. Nincs még egy festőnk, aki annyi energiát, türelmet áldozna a korcs, idegbeteg és elesett emberek látnoki felmutatására, mint éppen ő. Ebben tán Velázquez meg Goya lámpása világol előtte. Pedig különben ő is a szépség szerelmese. Mégis azt látjuk: nála a ledér, mutatós, szirénes valóság amolyan fájdalmasan fanyar, együttérző és drámai korekppé vedlik át. Mi sem jellemzőbb, minthogy neki a fázós, levitézlett Napóleon vagy a Kopasz énekesnő érdekes igazán. Egyik kutya motívumát viszont egyenesen Barátomnak címezi, egy páros jeleneténél pedig kedves, barátkozó, jószágos kutyusokat helyez elének. Akárhá különbek lennének nálunk. Alighanem innen érthetjük meg alaposabban az önnön végzete felé botorkáló Unikornis szellemi, gondolati üzenetét. Azt, hogy mi több mindent nagyon, de nagyon elrontottunk saját meg kollektív életünkben. Ne feledjük: ez a széleskörű népszerűségnek örvendő mitikus állat valójában a szelídség, az erkölcsi tisztaság és a természetes szeretet megtestesítője. Mintegy az emberi teljesség netovábbja.

*

Aligha kétséges: a rangos, felzaklató művek többszörös kihívást jelentenek a szakmának, a közönségnek is. Kevés van belőlük, szembetűnően kilógnak a sorból. Magam se bírok leállni a körmöléssel, inkább a szomorkás, drámai kifejezés alternatíváit latolgatom. Érdekes, tanulságos dolog, hogy nálunk a hatvanas, hetvenes évek művészete valami kivételes gazdagsággal, totalitással rendelkezett. Ugyanúgy jelen voltak itt a szkeptikus, pesszimista és tragikus felfogású alkotók, mint a fanyar, tragikomikus és ironikus szemlélet képviselői. S nem is akármilyen minőségben (lásd pl.: Jancsó Miklós, Huszárik Zoltán, Sára Sándor vagy Kondor Béla, Lakner László, Tóth Menyhért, Kokas Ignác munkásságát). A későbbi évtizedekben azután a modern kifejezés legfrissebb kérdései nyomultak előre, s velük együtt a játékos, parabolikus tolmácsolás becsülete is megmaradt. A mostani időkben viszont egyféle pezsgő, nyomasztó eklektika uralja a terepet.

Már sírni, zokogni és nevetni sem bírunk igazán.

Jókai egykoron azt tartotta: az érdemi humor és komikum csupán csak a szabadelvű, felvilágosult népeknek dukál. És mennyire igaza volt. Mert a művészet hangulati, szellemi karaktere elválaszthatatlan az adott korszakok anyagi, kulturális és lelki közállapotaitól. Csak miért kellene azt gondolnunk, hogy a szomorúság- és fájdalomkultúrának mások a gyökerei, mint szellemesebb, derűsebb testvéreinek? Szó sincs erről. Tudjuk: a reneszánsz legvégső periódusa, a manierizmus a „szomorú emberek” időszaka volt. Mégis ugyanehhez a korszakhoz kötődik mind a modern arculatú jellemdrámák, mind a humoros műfajok megszületése. Jogosan idézgetjük hát a népies szólást: csak az tud sírni, szenvedni igazán, aki másfelől vidulni és mókázni is képes.

Minket azonban most a lehangoló, drámai kifejezés természetrajza foglalkoztat. Nem igaz ugyanis, hogy a komolyságot, az elkeseredettséget mindenki érti. A csudát. A komor, fekete

tónusok önmagukban például nemigen képesek a komoly fájdalmak, tragédiák megfogalmazására. Ehhez első gazdagsággal, „színességgel” kell feldúsítani őket, ahogy ezt Tarr Béla is leleményesen megtette. Sőt a nagyszerű Tóth Menyhért pont mágikus fehér műveivel hódította meg a kozmikus érvényű drámai tisztaságok birodalmát. Csáki Róbert pedig kontrasztos, tündöklő szín- és fényhatásokkal jutott el a felzaklató letargiáig. Vagyis itt sincsenek merev, kőbe véssett szabályok.

Mi sem szembetűnőbb többek közt, minthogy festőink jó része előszeretettel nyúl a hagyományos, közkeletű bibliai motívumokhoz. A kiállításokon lépten-nyomon ott látjuk a különféle korpuszos, angyalos, bárányos vagy halas tematikájú munkákat. Addig rendben van, hogy a szerzők láthatóan becsben tartják a szakma évszázados hagyományait. Ámde e becses, tartalmas képelemekhez nemigen bírnak semmit se hozzátenni. Ezért a kelletténél is több rutinos, maníros, lélektelen művel találkozhatunk, amelyeknél a megváltó fájdalom és szomorúság érzete messze elkerül bennünket. Inkább az unalom, a csömör kárhozatait regisztráljuk.

Szerencsére nemes, hathatós példáink is akadnak. A zseniális holland nagymester, Rembrandt nemcsak plasztikus érzékiségű, első fénykezelésű nyelvezetével kápráztatta el a világot. Nem bizony. Hanem magvas, mélyrepenyúló témáiban is páratlannak bizonyult. Elég itt csak a Mészárszék elementáris erejű víziójára utalnom, ahol csak egy felakasztott, kibevezett ökröt látunk. Egy drasztikus, fényittas látomást. Mintha e művészi lángelme idő előtt ráértett volna, hogy az emberi és állati létezés történeti képletei éppúgy szétválaszthatatlanok, akár csak élet és halál rejtélyei. Nem véletlen így, hogy hazai piktúránk drámai jelesei igen gyakran visszanyúlnak e rendkívüli örökséghez (pl.: Lakner László, Kokas Ignác, Kárpáti Tamás, Kovács Péter, Lóránt János). Amint Tarr Béla és Csáki Róbert kitűnő produkcióiban is az emberi és állati létforma különös szimbiózisával találkozunk.

Élet és halál, emberi és állati létszférák? Ne féljünk e szélsőséges jelenségektől, ezek alkalmanként igencsak inspiratívak, termékenyek lehetnek. Már a romantikus festők eleven kapcsolatot teremtettek a drámai, vérgőzös és az erotikus mozzanatok között. Másrészt azt is megmutatták: a korpuszi forma- és gondolatkör magában a természeti zónában is ott rejtőzik (l.: Delacroix, Friedrich műveit). S innen már csak egy lépésre vagyunk a beszédes, kifejező állatlényektől. A jeles francia műtörténész, Jean Clair mindenesetre döbbenetesen regisztrálja a közelmúlt művészeti fejleményeit. Úgy érzékeli: „Mintha a művészet bezárná a kört, mintha visszatérne ugyanazokhoz a rögeszmékhez, amelyek az első embert kísértették, amikor keresztet vetett egy holttestre, hogy halhatatlanná tegye, hogy megvédje a rontástól” (Monory M. András – Tillmann J. A. beszélgetése. Balkon, 1996. 9. sz. 6.). Igen, a szomorúság, a fájdalom „kibeszélése” sem gyávaság vagy gyengeség. Ez is megtisztulás, bizonyos felszabadulás. A kolosszális, profetikus Goyának történetesen ki kellett festenie önmagából a legiszonyosabb emberi kataklizmát. Azt a „saturnusi” helyzetet, amint egyik élőlény gátlástalanul felfalja, elpusztítja a másikat.

Mármint az erősebb, a nagyobb a kisebbiket.

Miért idézem e klasszikus, hátborzongató remekművet? Leginkább azért, mert az érdekes drámai tartalmak hathatós kifejezése nemigen nélkülözheti az erkölcsi, szellemi bátorságot. Akik csupán megszokott, konvencionális tematikáikhoz ragaszkodnak, úgyszólván csak egyhelyben topognak. Hisz kényelmesen, bátoratlanul lemondanak személyesebb élményeik hiteles, igényes megfogalmazásáról. Pedig a művészi munkálkodás egyik legdöntőbb

kulcsa épp itt ragadható meg: azaz a szubjektív tartalmak intenzív, szelektív felvállalásánál. E nélkül a legparádésabb formai, stiláris trükkök is édeskeveset érnek. A lefegyverző erejű Kovács Péter például úgy váltotta meg keserves élményekkel teli gyerekkori önmagát, hogy figurális tanulmányrajzait hovatovább egy expresszív, vonal- és ideggubancos „emberi színjá-tékig” fejlesztette tovább.

Persze a képzőművészetben az állati teremtmények is egyre-másra felbukkannak az emberi sorsok és tragédiák járulékaiként. Habár az elmés, vitális Tornyai János olyanféle magányos, reménytelen, szélsodorta lovat helyezett „önéletrajzi” érvényű Bús magyar sorsának centrumába, amely érdekes rokonságban áll mind Tarr, mind Csáki mester jelenlegi alkotásával. A vásárhelyi festő ugyanis feloldozta sötét állatfiguráját az eszközlét kínkeserves nyűgétől. De csak azért, hogy egy szabad, nyomorúságos, szuverén és tragikus sorsképletet tudjon közvetíteni. Különböző kortárs művészetünkben is láthatóan megugrott az állatmotívumok népszerűsége (pl.: Földi Péter, Lóránt János, Roskó Gábor). Ahogy ezt az éjszakai vonzatú, árnyékvetéses tematikákról, egyben a bekötözöttség, befáslizottság popos hatású elterjedéséről is nyugodtan elmondhatjuk. Még hozzá reménykereső bizakodással. Elvégre fontosabb, érdekfeszítőbb üzeneteinkhez minduntalan erős, átfogó, autentikus támpontok kellenek. Os-vát Ernő is arra figyelmeztet bennünket: „Az igazságkeresésnek nincs más erkölcsi törvénye, mint a megismerés bátorsága.” (Az elégedetlenség könyvéből, Helikon Kiadó, Bp. 1988., 53.)

„Ahogy a művészet változik, a kiállításoknak is változniuk kell”

BESZÉLGETÉS NÁTYI RÓBERT MŰVÉSZETTÖRTÉNETTANÁRRAL,
A REÖK MŰVÉSZETI VEZETŐJÉVEL

Kelet-Közép-Európa egyik legszebb szecessziós épületében, a Reök-palotában nyitották meg 2007 augusztusában a Regionális Összművészeti Központot (REÖK). A Szegedi Szabadtéri Játékok és Fesztivál Szervező Nonprofit Kft. által működtetett galéria szakmai irányításával művészeti vezetőként Nátyi Róbert művészettörténészt bízták meg. Öt év alatt elismerést vívott ki az új intézmény: a legnevesebb hazai és nemzetközi, klasszikus és kortárs alkotók műveiből rendezett közel száz kiállítására, csaknem nyolcszáz további művészeti programjára több mint 215 ezer látogató volt kíváncsi. Nátyi Róberttel (41) az öt esztendő mérlegéről, tapasztalatairól, szakmai célkitűzéseiről, terveiről és személyes pályafutásáról is beszélgettünk.

– Honnan ered képzőművészeti, művészettörténeti érdeklődése?

– Édesapám mérnök, édesanyám könyvelőként dolgozott a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetségénél, ahol gyűjtőkkel, képzőművészekkel is meg lehetett ismerkedni, így volt némi kapcsolódási pont, bár ezt nem tartom olyan fontosnak. Szegeden születtem, érdeklődésem kialakulásában alma materem, a Tömörkény István Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola volt a legmeghatározóbb. Gimnáziumi tagozatra jártam – osztályunk másik fele ének tagozatos volt, ami sokféle más kapcsolódást is jelentett. Harmath Klára volt a rajz és művészettörténet tanárunk, aki művészettörténetből doktori címet szerzett, és nekünk is főleg ezt tanította. Elsősők voltunk, amikor mondta: amikorra mi végzünk, már biztosan lesz a szegedi egyetemen is művészettörténet szak. 14 évesen én akkor még azt sem tudtam pontosan, hogy mit jelent ez a hivatás, de felkeltette az érdeklődésemet. A történelem mindig érdekelt, már hatéves koromban elolvastam a Régi magyar mondákat, foglalkoztatott a magyar és az európai történelem, a szépirodalom. Sajnálatos, hogy azóta sincs még művészettörténet szak Szegeden, épp most dolgozunk Gyenge Zoltán professzorral és a filozófia tanszék munkatársaival az akkreditációján. Pontosabban először MA-képzésben kurátor szakot indítanánk, és az a vágyunk – és ezt Csernus Sándor dékán is támogatja –, hogy végre Szegeden is legyen művészettörténet szak. A gimnáziumban még film-, majd színházi rende-

zőnek készültem, de akkoriban azt mondták: annak van nagyobb esélye bekerülni a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendező szakára, akinek már van egy bölcsészdiplomája. Én is ezt a stratégiát választottam, de időközben az ambícióm elpárolgott. A színházat – vagy legalábbis bizonyos színházi formákat – ma is kedvelem, de a mélyebb szakmai érdeklődés kikopott belőlem.

– *Hittudományi főiskolai stúdiumai, ahol először tanult, elég távol álltak a színművészetitől...*

– Igen, de hozzá kell tennem: gyerekkorom óta nagyon sokféle dolog foglalkoztatott. Beiratkoztam a hittudományi főiskola teológia szakára, de miközben oda jártam, felvettek a szegedi egyetem Soros Alapítvány támogatásával indult kétéves újságíró-képzésére is. Mi voltunk az első fecskék, az a felsőfokú képzés volt az ősforrása a később megalapított kommunikáció szaknak. Írtam néhány cikket, de akkor már biztos voltam benne, hogy inkább művészettörténész szeretnék lenni. A felvételi az ELTE művészettörténet-történelem szakára roppant nehéz volt, ha jól emlékszem 360-an jelentkezünk művészettörténetből 20–25 helyre. Kacérkodtam asszirológiával, egyiptológiával és régészettel is, de szerencsére két ilyen komoly szak mellé nem engedtek még egyet fölvenni. Ez a sokféleség, sokszínűség máig meghatározza művészettörténeti és kulturális érdeklődésemet. Magyarországon a humán tudományokban, így a művészettörténetben is az a jól bevált gyakorlat, hogy a tudományos kutatók, egyetemi oktatók erősen specializálódnak egy-egy korszakra. Engem soha nem ez érdekelt, a késő antiktól a kortárs művészetig – amivel a munkám során talán legtöbbet foglalkozom – minden érdekel. A kultúra az én fölfogásomban egy olyan szövedék, ahol minden mindennel összefügg. Egyébként sem lineáris, hanem inkább egyfajta asszociatív gondolkodásmód jellemző rám: viszonylag könnyen szörfözgetek korszakok, stílusok között; nagy összefüggéseket próbálok meglátni, bár nagyon fontosnak tartom azt a specializációt, aprómunkát is, ami a humán tudományok jellemzője. A főiskolai és egyetemi oktatói munkámban is igyekeztem kihasználni a szerteágazó érdeklődésemet: sokféle kurzust hirdettem. A hagyományos út persze jól definiálható, sikerekkel kecsegtető pályát ígér, hiszen annál, aki évtizedeken át egy témával foglalkozik, előbb-utóbb a szorgalom és a tehetség meghozza a gyümölcsét. Én nem ezt az utat választottam.

– *Kik voltak a legmeghatározóbb professzorai, tanárai az ELTE-n?*

– Óriási élmény volt számomra bekerülni az ELTE-re, különösen a művészettörténet szakra. A történelem már akkoriban is egy nagy „kohószak” volt, több száz hallgatót vettek fel, számos tanszék működött sok oktatóval, az ember akár el is kerülhetett a legnehezebb tanárokat. A művészettörténet viszont egy kicsi, nagy hagyományokkal rendelkező, jó értelemben vett elitszak volt. Huszonvalahányan voltunk egy évfolyamban, hatalmas versengés alakult ki a hallgatók között. Általában akit felvettek, az már elég masszív művészettörténeti tudással rendelkezett, nem az elejéről kellett elkezdni velünk, hanem rögtön belecsöppentünk a komoly szakmai munkába. Nagy hatással volt rám Marosi Ernő professzor, aki ma is meghatározó alakja a hazai és a nemzetközi művészettörténeti tudományos életnek. A 2007-ben elhunyt középkorász, Tóth Sándor elképesztő szakmai szigorral bánt velünk, hihetetlen követetességgel követelt meg hatalmas lexikális tudást, ismeretanyagot. Nagy Árpád, a Szépművészeti Múzeum klasszika-archeológusa tanította első évben az antik művészetet. Ő egyben egy Európa-szerzte elismert bűvárrégész. Óriási hatással volt ránk, hogy a múzeum antik raktárában kükladikus szobrokat adott a kezünkbe: elsőévesként fantasztikus élmény volt

egy négy-ötezer éves műtárggyal foglalkozni. Egyszer tartott egy izgalmas előadást a bűvár-régészetről, ami teljesen magával ragadott, mert akkoriban én is kacérkodtam a bűvárkodással. Nagy Árpád szeretett volna létrehozni egy magyar víz alatti kutatócsoportot, és azt találta ki, hogy 10-10 érdeklődő régész és művészettörténész hallgatót összetoboroz; a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatot, valamint a Magyar Búvárszövetséget is a dolog mellé állította. Akadt elég jelentkező az elsőévesek között, így körülbelül húszunkat azzal képezték ki bűvárnak, hogy amikor végzünk az egyetemen, addigra már profi bűvárok leszünk. Megcsináltam a nemzetközi búvárvizsgát, de az igazi bevételekig már nem jutottam el. Időközben kiderült, hogy ezt az elképzelést Magyarországról, tenger nélkül nem is olyan egyszerű megvalósítani. Tudomásom szerint a víz alatti kutatócsoportot végül nem sikerült megalapítani. Visszatérve a tanszékhez: a magyar művészettudománynak jó híre van Európában, ami annak is köszönhető, hogy olyan leendő kutatókat neveltek ki az ELTE-n, akik a késő antiktól a 20. századi művészetig elmélyült, széles körű tudással rendelkeznek. Ezen a szakon mindig is a legkiválóbb művészettörténészek tanítottak; Keserű Katalintól Passuth Krisztinán át Kelényi Györgyig rengeteg kiváló szakembert említhetnék még, akik oktattak bennünket. Mivel kicsi a tanszék, igazi szellemi műhely alakulhatott ki. Ha egyetemi tanszékről gondolkodom, ma is ez jut eszembe. 2009-ben egy küldöttség vendégeként volt szerencsém részt venni a 800 éves University of Cambridge egy évig tartó jubileumi megemlékezés-sorozatának záró ünnepi rendezvényén a King's College-ban. Fantasztikus hangulata volt, rögtön tudtam ütköztetni a hazai tapasztalataimmal. A művészettörténeti tanszék és a cambridge-i példa ötvözeteként tudnám elképzelni az ideális egyetemet. Jó volna egyszer megvalósítani Szegeden.

– Diploma után érdekes lehetett a versenyszférában, a Nagyházi Galériában dolgozni. Szakmailag mit profitált belőle?

– Annak köszönhetően kerültem kapcsolatba még egyetemistaként a magángaléria tulajdonosával, Nagyházi Csabával, hogy amióta csak művészettörténettel foglalkoztam, mindig érdekelt elméleti és gyakorlati szempontból is a hamisítás kérdése. Az elmélettel többen is foglalkoztak, de én az elméletet mindig szerettem ütköztetni a gyakorlattal, ezért ötdévesként, a kötelező gyakornoki évben többek meglepetésére a Szépművészeti Múzeum nyilvántartási osztályára kértem magam. Ez talán furcsán hangzott, de ez az osztály tartja nyilván azokat a magyar magángyűjteményeket, amelyek külföldi művészek által festett védett műtárgyakat is őriznek. Ebbe az adattárba betekinteni egyfajta bizalmi állásnak számított. Akkoriban még ennek az osztálynak a feladata volt az is, ha egy magánember bevitt a múzeumba egy műtárgyat, meghatározták, hogy pontosan micsoda, milyen értéke van, eredeti-e vagy hamisítvány. Mojzer Miklós főigazgató engedélyével sikerült Lengyel Lászlóék osztályára bekerülnöm, ahol rengeteget tanultam a gyakorlatról. Hogy lehet megvizsgálni egy festményt, mit lehet megállapítani a vászonból, az alapozásból, a vakrámából, a szögekből. Ez egy roppant izgalmas, szinte detektív munka. Amikor vége lett a gyakorlatnak, már itthon voltam a szüleimnél, Szegeden, amikor kaptam egy telefont a Szépművészeti Múzeumból: a Nagyházi Galéria épp egy olyan fiatal művészettörténészt keres, akit érdekelnek a hamisítványok és a szakértői munka. Engem ajánlottak, én pedig rögtön igent mondtam, mert érdekelt a feladat. A rendszerváltás után, a kilencvenes években a Nagyházi Galéria volt az első olyan komolyabb, profitorientált, magántőkéből alapított hazai aukciós ház, amely nyugati mintára – a Sotheby's és a Christie's példáját követve – próbált aukciós életet beindítani Budapesten. Ötdéves hallga-

tóként 1997-ben kerültem a galériába, ahol végül csak a következő év elejéig maradtam, mert inkább kutatói ambíciókat dédelgettem. Ugyanakkor néhány hónap alatt is rengeteget tanultam, megismerkedtem az aukciós élettel: hogyan működik a műkereskedelem mint szakma és mint üzlet; kik a gyűjtők, kereskedők, nepperek, eladók. Ettől a világtól tulajdonképpen azóta sem szakadtam el teljesen, időnként ma is felkérnek egy-egy festmény eredetiségvizsgálatára. Épp most is szakértőként segíték a rendőrségnek egy hamisítási ügyben. Az aukciók euforikus hangulata semmivel sem hasonlítható össze, máig imádok árveréseket vezetni. Több mint egy évtizede rendeznek minden évben Szegeden könyvaukciót, az első kettő kivételével az összes vezetésére engem kértek fel a szervezők. Hihetetlenül izgalmas feladat, a Nagyházi Galériában tanultam meg ezt a szakmát, hiszen ilyen jellegű képzés nincs ma Magyarországon, csupán néhány ember végzi professzionális szinten. Hallatlan koncentráció-készséget, szakmai felkészültséget kíván: több száz fős közönség előtt néhány óra alatt több száz, esetenként akár több milliós értékű tárgyat kell „menedzselni”.

– *Mi volt az oka, hogy csak rövid ideig dolgozott a Nagyházi Galériánál?*

– Friss diplomásként hihetetlen illúziókkal a tudományról jöttem ki az egyetemről, az aukciós házban pedig egészen más jellegű munka várt. Pörgős, túlfeszített, fiataloknak való, de az intellektuális képességeimet igazából nem kötötte le. Úgy éreztem, ehhez nem feltétlenül egy képzett kutató tudására van szükség. Persze nagyon sokat tanultam; ott ismerkedtem meg például a keleti szőnyegekkel és az antik bútorokkal, amiket azóta is imádok. Az egyetemen ritkán találkoztunk tárgyakkal, ott a művészettörténeti kutatásra, a tudományos munkára készítettek fel bennünket. Minden korszakból széles körű ismereteket kaptunk. Így a Szépművészeti Múzeumban, majd a Nagyházi Galériában egészítettem ki a tárgyakról való ismereteimet. Mivel a Nagyházi hatalmas aukciós ház volt – és egyértelműen piacvezető idehaza, hiszen a Kieselbach és Virág Judit Galéria csak akkoriban nyitott – a porcelántól kezdve a szőnyegen, az ezüsten és az ötvöstárgyakon át a festményekig ömlöttek be a jobbnál jobb műtárgyak. A rendszerváltás után hat-nyolc évvel kezdett megizmosodni a műtárgypiac, a tulajdonosok kezdték elővenni azokat a féltve őrzött kincseiket, amelyek évtizedeken át csak egy szűk piac számára voltak értékesek. Egyre magasabbra emelkedtek az árak. Egyre-másra bukkantak fel fantasztikus magyar festmények, izgalmas, jó műtárgyak. A Nagyházi Galériában napi szinten tucatnyi új, érdekes dologgal találkoztunk, amit a kezünkbe is vehettünk, megtisztogathattunk. Nagyházi Csaba akkoriban négy művészettörténészt is foglalkoztatott – ez óriási dolog, ha belegondolunk, hogy ma a legnagyobb vidéki múzeumokban sem alkalmaznak négy művészettörténészt –, és arra törekedett, hogy mindenkinek legyen valamilyen szűkebb szakterülete. A festészet volt a fő csapásirány, de mellé mindenkinek kellett választania még két területet, ahol jobban elmélyül. Én a szőnyeget és a bútorokat választottam, közben az ezüstről és az ötvöstárgyakról is sokat tanultam. Mivel határozott, sokkal radikálisabb szakmai elképzeléseim voltak, és Nagyházi Csabával, a tulajdonossal nem mindenben értettünk egyet, közös megegyezéssel, nagy tisztelettel elváltak az útjaink. Csaba szó szerint úgy fogalmazott: „Őreg vagyok már ahhoz, hogy fiatal csikókat törjek be.” Már az első hetektől kezdve minden útjára engem vitt magával szakértőként, ezért egy idő után a közöttünk kialakult személyes jó viszonyra való tekintettel feljogosítva éreztem magam, hogy azt javasoljam neki: érdemesebb lenne inkább az elitista úton elindulni. Ezzel azonban nem értett egyet.

– *Szegedre hazatérve miért épp egy antikváriummal próbálkozott?*

– Egyik gimnáziumi iskolatársammal, aki az ELTE történelem szakán is évfolyamtársam volt, mivel egyikünknek sem volt állása, a diploma után szülői segítséggel nyitottuk meg azt a kis pince-antikváriumot a Mérey utcában. Mindketten szerettük a könyveket, én középiskolás korom óta gyűjtöttem is művészeti albumokat, érdekes köteteket. Saját tőkének nem volt, a szüleinktől kapott pénzzel indultunk el, és mindketten beálltunk a pult mögé. Tudtuk, hogy nem fogunk belőle meggazdagodni, de nagy lelkesedéssel csináltuk. Én szinte gyűjtőként tekintettem a beérkező könyvekre, ami talán a legrosszabb üzleti hozzáállás. Közben egyre több szakmai kapcsolatom alakult ki Szegeden. Hahn Ferenc kollégám, aki a tanárképző főiskola rajz tanszékén művészettörténetet tanított, akkoriban már betegeskedett, és Aranyi Sándor tanszékvezető a 2001-es tanév elején szerette volna megoldani a helyettesítés kérdését. Sohasem készültem tanári pályára, két-három hétig töprengtem a válaszon, végül igent mondtam. Azt gondoltam, néhány hónapról lesz csak szó, de már 11 éve tanítok. A következő évben már az egyetem bölcsészkarán, az akkor Makk Ferenc által vezetett történeti segédtudományok tanszéken is tartottam művészettörténet előadásokat. Makk Ferenc és Almási Tibor is szabad kezet adtak, hogy milyen kurzusokat hirdetek, így kiélhettem ambícióimat. Az első öt évben a 19. és a 20. századi művészetet tanítottam. Mélyfúrásokat csináltunk: huszont évenként vettem az elmúlt másfél évszázad magyar festészettörténetét, majd az egyetem tendenciákat is, végül a manierizmuson és a barokkon keresztül a 17. századi németalföldi festészetig is eljutottunk. Nagyon szeretem a tanítást, mert a késő rokokótól Vajda Lajosig mindenfélét taníthatok. Néhány évig csak óraadó voltam mindkét intézményben, majd Hahn Ferenc nyugdíjba vonulása után státuszba is kerültem a főiskola rajz tanszékén, ahol máig is főállásban vagyok.

– *2007 augusztusában nyílt meg a Reök-palotában a Regionális Összművészeti Központ; hogyan kapott felkérést művészeti vezetőként a REÖK szakmai irányítására?*

– Évtizedeken át a Horváth Mihály utcai képtár volt a szegedi képzőművészeti élet legfontosabb kiállítóhelye. Bezárásának és eladásának botrányos történetét jól ismerik a szegediek; én akkoriban kerültem haza, amikor ezzel kapcsolatban már kész tények voltak. Aranyi Sándorral és Popovics Lőrincsel kapcsolatba kerülve én is rövidesen tagja lettem a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, melynek említett két helyi vezető egyénisége állt annak a civil mozgalomnak az élére, amely azért küzdött, hogy a város ne maradjon galéria nélkül. Mint fiatal művészettörténészt, engem is kértek, hogy alakítsunk egy háromtagú bizottságot, és próbáljuk meg a szegedi képzőművészek érdekeit képviselni. Óriási szerencsénk volt, hogy a Csongrád Megyei Építészkamara a kezdeményezés mellé állt, helyet is biztosított az akkoriban létrejövő 10–12 fős ad hoc bizottságnak, melyben rajtunk kívül az építészkamara, az önkormányzat kulturális irodája és a múzeum is képviseltette magát. A város mindig korrektül állt a probléma megoldásához, de azt már az elején világosan elmondták: nincs pénz arra, hogy egy új, korszerű képtárat építsenek. De ha találunk egy olyan városi tulajdonú ingatlant, ami használaton kívül van, és alkalmasnak gondoljuk képtárnak, ráadásul nem túl nagy ráfordítással át is lehetne alakítani, akkor erről tárgyalhatunk. Az ad hoc bizottság tulajdonképpen erre jött létre, az építészek jól ismerték a város szóba jöhető ingatlanjait, összeállítottak egy listát, ami alapján mi végignéztük az épületeket. Több esélyesnek látszó ingatlan közül a Reök-palotára voksoltunk. Ez egy hosszú lobbiharc volt; az ellen lobbis más épületet szeretett volna, de végül a mi érvelésünk győzött. Fölgyorsultak az események, célzott támogatást sikerült a Reök-palota átalakítására szerezni, pályázatot írtak ki a beruházás

kivitelezésére. Kérdés volt az is: ki üzemeltesse a galériát, mert az világos volt, hogy nem akar a város egy újabb intézményt létrehozni. Egy olyan, már létező városi tulajdonú kulturális intézményt kellett találnunk, amely fel tudta vállalni a képtár üzemeltetését. A Szegedi Szabadtéri Játékok kézenfekvő döntés volt a város részéről; mint a folyamatot végigkísérő művészettörténészt kértek fel engem a szakmai feladatok ellátására.

– *Új intézményt kellett kitalálni, mi volt a célkitűzés az induláskor?*

– A Szegedi Szabadtéri Játékok akkori igazgató-helyettese, Herczeg Tamás lett a REÖK igazgatója. Végig kellett sakkoznunk, hogy kinek pontosan mi lesz a feladata; én a szakmai koncepció kidolgozását vállaltam. A REÖK-ben művészeti vezetőnek lenni, nem egy íróasztalhoz kötött pozíció; elsősorban azért, mert én szeretem elejétől végigkísérni egy-egy kiállítás létrehozásának egész folyamatát. Nemcsak a szakmai koncepciónak és az éves kiállítási tervnek a kidolgozása volt a feladatom, hanem kurátorként a kiállítások megrendezése is. Ez egy nagyon komplex feladatkör volt már a kezdetektől fogva. 2007-ben szinte a nulláról indultunk egy olyan gárdával, amelynek a múzeumügyhöz, a képzőművészethez, a kiállítás rendezéshez rajtam kívül vajmi kevés köze volt. De mindenki óriási lelkesedéssel és lendülettel kezdett dolgozni. Az első időszakban néhány kész kiállítást is hoztunk, hiszen nagyon rövid idő alatt kellett a galériát megszervezni. A kívülről hozott Goya-, Blake-, Kondor-tárlattal és a Kortárs Szeged című kiállítással nyitottunk – utóbbinak magam voltam a kurátora. Ezzel a két tárlattal is szeretnénk volna rögtön deklarálni a galéria profilját, célkitűzéseit.

– *Markáns kurátori koncepciójával rögtön vihart is kavart a szegedi képzőművészeti életben: sok alkotó meglepődött, hogy nem kapott meghívást kiállítóként.*

– Tényleg kedélyeket borzolt a Kortárs Szeged tárlat, természetszerűleg megsértődtek olyan művészek, akik kimaradtak belőle. A határozott koncepcióba volt, aki belefért, volt, aki nem fért bele, ebből máig tartó vita kerekedett. Száz százalékon, teljes gőzzel nyitottunk, és azóta sem volt megállás. A vasárnap záruló kiállítást hétfőn lebontjuk, és pénteken már nyitjuk a következő tárlatot. Öt éve ezt a magyar múzeumügyben szokatlan tempót tartjuk, mert nem engedhetjük meg magunknak, hogy a galéria kiállítótermei 2–3 hétig üresen álljanak. Mivel évente 20–25 kiállítást rendezünk, a máshol szokásos 2–3 hetes holtidővel számolva óriási lenne a kiesés. Közben az év jelentős részében a Szegedi Szabadtéri Játékok színházi produkcióival foglalkozó kollégáim is megszerették ezt a munkát. Nincs külön marketingcsapatunk, könyvelésünk, műszaki apparátusunk, így nyaranta hatalmas teher van a vállukon, mert előfordul, hogy ugyanazon a napon kiállítás nyílik a Reök-palotában és premiért tartanak a Dóm téren.

– *Közel száz kiállítás, majdnem nyolcszáz egyéb művészeti rendezvény, 215 ezer látogató volt az intézmény ötéves mérlege. Melyik tárlatra volt legbüszkébb, melyek voltak azok, amelyek megalapozták a REÖK hírnevét?*

– Lehet, hogy nem is azok a kiállítások alapozták meg a REÖK hírnevét, amelyek számomra a legkedvesebbek. Erről azért nehéz beszélni, mert majdnem mindegyiknek, legalább a tárlatok 85–90 százalékának egyben a kurátora is voltam, azaz nem csak az intézmény szakmai vezetőjeként dolgoztam a megszervezésükön. Személyes nagy kedvencem a Rembrandt-kiállítás volt, mert az egyik legnagyobb, zseniális mesternek tartom, aki a szívemhez közel álló művészetet hozott létre. Munkái és ismereteim alapján emberi habitusa is közel áll hozzám. Megható érzés Rembrandt-rézkarokat kézbe venni Szegeden. A közönséghez képest

nekem megvan az az előnyöm, hogy esténként bezárkózhatom a kiállítóterembe, nézegethetem, rakosgathatom a műtárgyakat, és amikor kitaláltam az elrendezést, akkor hívom csak a segítő kollégákat. Különleges érzés ugyanazt a papírlapot kézbe venni, amelynek nyomódúcára Rembrandt a karcolótűjével rajzolt. Ez nem valami tárgyfetisizmus. A kortárs magyar művészek közül különösen Csáki Róbert életmű-kiállítására voltam büszke. Őt a művészettörténész és a képzőművész szakmán kívül viszonylag kevesen ismerik, ez a sajátos magyar kulturális viszonyok miatt alakulhatott így. A középgeneráció egyik legjelentősebb magyar festőjéről van szó: több mint száz képből álló retrospektív jellegű életmű-kiállítást rendeztünk számára. Hasonlóan izgalmas volt ef Zámbo István tárlata, ami egy nagyobb kamarakiállításnak indult. Amikor Öcsike eljött megnézni a kiállított anyagot, akkor szembesült vele ő is, hogy kvázi életmű-kiállítást rendeztünk, az egyik legnagyobbat a pályafutásán. Még Svédországból is került haza festmény a kiállításra. Néhány képet pedig a Nagyházi Galériában kialakított kapcsolatrendszerünknek köszönhetően szereztünk meg. Törekszünk arra is, hogy minden évben bemutassunk egy-egy jelentős kortárs vagy klasszikus magyar magángyűjteményt. A Bodnár-gyűjteményből rendezett tavalyi tárlatunk például szakmai szempontból is revelatív erejű volt, mert ugyan mindenki tudta, hogy Bodnár Zoltánnak komoly kortárs kollekciója van, de még sohasem mutatta be nyilvánosan. A gyűjtemény főműveit persze az egyes művészek hazai és külföldi életmű-kiállításaira kölcsönadta, de az egész kollekció koncepcióját nem láthatta korábban a nagyközönség. Ugyanilyen szakmai sikernek tartom az Andy Warhol-tárlatunkat, ami sok látogatót vonzó, jelentős rendezvényünk volt. Még egy rejtett kurátori koncepciót is meg lehetett valósítani – amit persze nemigen vettek észre –: elég távolságtartóan és kevés ismertető szöveggel voltak felrakva a képek, úgy, ahogy hitem szerint Warhol is gondolkodhatott róluk. A plakátjellegű szitanyomatokban eleve van egyfajta személytelenség; Warholra óriási hatással volt a brechti színház, és Brecht elidegenítő álláspontja. Én is valami ilyesmit szerettem volna megvalósítani azzal a tárlattal; sokan meg is döbbenek, hogy nem voltak hatalmas belső molinók, miközben ma már egy egyszerűbb, kisebb kortárs kamarakiállításon is általában díszesebb molinókat, feliratokat használunk. Voltak olyan érdekes kamaratárlataink is, mint amit az elején a szegedi egyetemmel közösen Nádas Péter hetvenes évekből fotóiból vagy feLugossy László alkotásaiból rendeztünk. Erdélyi Dániel spidronjait, vagy Gyarmathy Tihamér plasztikáit és Pauer Gyula festményeit bemutató – a pesti Forrás Galériával közösen rendezett – tárlatunk is nagyon izgalmas volt szakmai szempontból.

– *A REÖK a határainkon túl vagy az emigrációban élő magyar képzőművészek bemutatását is vállalja. Milyen tervei vannak ezzel a sorozattal?*

– Ebből túl sokat még nem tudtunk megvalósítani; a legkövetkezetesebb a Párizsban élő, Földvár szülőjéről származó '56-os emigráns művész, Kilár István tárlata volt. Ő megbecsült szobrásza a párizsi művészvilágnak, sikerült bemutatnunk őt a magyar közönségnek is. Állítólag Cézanne egyik műtermében dolgozik, abban a művészházban, ahol Nicolas Schöffer műterme is található. Jó lenne egy Schöffer-émlékkiállítást is csinálni Szegeden. Nagyon szeretném a Szegedről indult klasszikus, nagy mester, a helyi közönség által kevésbé – vagy csak egyetlen magyarországi köztéri alkotásáról, Anna-kúti szobráról, a Táncoslányról – ismert Csáky József életművét is egyszer bemutatni. Őt mint Picasso ismeretségi körébe tartozó jelentős kubista művészt ismerik a világban. Troyes-ban található az életműve nagy része, egy tárlat előkészítésével kapcsolatban már évek óta lobbizunk a Párizsi Magyar Intézzel közösen.

Ennek az együttműködésnek a gyümölcseként jövőre egy jelentős fotográfus Berkó Ferenc életműve érkezik meg hozzánk – párizsi megálló után – Amerikából. Roppant fontosnak tartom, hogy bekapcsolódjunk a képzőművészet nemzetközi vérkeringésébe. Kilár István tárlata mellett Joseph Kádár kiállítását is ehhez a sorozathoz kapcsolnám, bár az inkább egy nagyobb kamarakiállítás volt, ráadásul a művész is elég jól ismert idehaza, hiszen az utóbbi két évtizedben kétlakivá vált, Párizs és Magyarország között osztja meg az idejét. Fontos az is, hogy a nálunk bemutatott tárlatok tovább élnek, például Kilár István munkáiból a Párizsban élő, és az ottani magyar képzőművészek életét kutató Cserba Júlia Budapesten is rendezett egy kisebb kiállítást. Amikor 2007-ben elindultunk, voltak ugyan stratégiai terveink, de nem öt-tíz évre, hanem egy-másfél évre gondolkodtunk előre.

– *Megörökölt kötelező feladata a REÖK-nek a Szegedi Nyári Tárlatok és a Táblaképfestészeti Biennálék megrendezése. Mi volt a célja a határozott koncepcióváltással?*

– Tudtuk már a nyitáskor, hogy a Szegedi Nyári Tárlatot és az azt két évente váltó Táblaképfestészeti Biennálét nekünk kell megrendeznünk. Mielőtt a REÖK megnyílt, a Horváth Mihály utcai képtár bezárását követően évekig a szegedi Olasz Kulturális Központ adott otthont ezeknek a seregszemle jellegű kiállításoknak. Bár az az épület is nagyon szép, úgy gondolom, az Olasz Kulturális Központ mégsem volt alkalmas egy ilyen országos tárlat megrendezésére. Már az egy erős kompromisszum eredménye volt, hogy az akkori kiállítások rendezői egyáltalán elvállalták ezt a feladatot. Talán jobb lett volna, ha nem mennek bele ebbe a kompromisszumba, vagy legalább átgondolták volna, lehet-e azt a régi koncepciót beleszuszkoltni, mint egy Prokrusztész-ágyba, az Olasz Kulturális Központ termeibe. A végeredmény számomra minden évben azt mutatta: nem lehet. A Reök-palota alkalmas épületté vált arra, hogy visszaálljunk ezen a téren is a normális kerékvágásba. A nyolcvanas évek végétől jól ismerve ezeket a kiállításokat, úgy ítélt meg, a kilencvenes évektől egyre laposabbá, érdektelenebbé, középszerűbbé váltak.

– *Mi volt ennek az oka? Elmaradoztak a legprogresszívabb alkotók?*

– Ez is benne volt, de ezek összekapcsolódó dolgok. A művészetben is van egyfajta elitizmus, ez nyilvánvaló. Be kell látni, hogy vannak olyan képzőművészek, akiket már nem ambicionál az a lehetőség, hogy egy országos tárlatra beadják a munkáikat. Lehet, hogy egy nagy, európai tárlaton még kihívás részt venniük, de egy ilyen szegedi kiállítás azért nem a Velencei Biennále, ahol ott kell lenni. Amikor elindították ezeket a szegedi biennálékat, nagyon jó neveket sikerült megnyerni, hiszen az akkori kortárs magyar képzőművészet legnagyobb mesterei is rendszeresen megjelentek. A kilencvenes évekre is maradt egy két „bölény”, aki mindig itt volt és hűségesen adott be munkákat. Nem szivárgott el mindenki, de azt is lehetett látni, hogy az átlagmezőny egyre középszerűbb lett. Nem azt állítom, hogy gyengén megoldott festményekkel jelentkeztek, inkább egy olyan szakmai középsszerrel, ami igazából sem nézőként, sem pedig szakértőként semmilyen húrokat nem rezdít meg az emberben. Én pedig hiszek benne, hogy a képzőművészetnek is – mint ahogy minden művészetnek – épp ez volna a lényege. Nem elég szakmailag korrektül megoldott képeket, plasztikákat beadni, mert a zsűri és a tárlatot rendező szakember számára az még kevés. A kiválasztásban nem érvényesülhet sem a hazai pálya előnye, sem olyan jellegű emberi gyengeség, ami különböző szociális szempontokat vesz figyelembe. Az az érzésem, hogy a korábbi években nagyon sok ilyen kompromisszum volt, és a sok apró engedmény idővel elég nagy folyammá duzzadt. Mindig

volt egy-két nagy alkotás, néhány érdekes munka, de az anyag nem állt össze izgalmas kiállítássá. Nem állítom, hogy minden tárlatnak valamilyen koncepcióval kell létrejönnie, hiszen egy országos kiállításnak nem is ez a lényege. A nagy dilemma számomra az volt, hogyan lehet ezeket a biennálékat úgy modernizálni, hogy nem nagyon nyúlhatunk hozzá az eredeti alapstruktúrához; nem lehet kurátori koncepció, mert ha kinevezünk egy kurátort, aki meghívásos alapon hozza létre a kiállítást, akkor az már nem országos seregszemle lesz. A szabad beadásos rendszert tehát nem szüntethettük meg. Azt találtuk ki, hogy meghívásos alapon erősítünk, próbáljuk emelni a kiállítás presztízsét. Olyan neves művészeket is igyekszünk ide hozni, akik a korábbi években nem adtak be munkákat – vagy az is lehet, hogy sohasem. Ez nagyon szűk kört érintett, és nem bolydította fel az eredeti szabad beadásos rendszert, hiszen a bemutatott 120–150 alkotás közül mindössze 20–30 munkát jelentett. Így viszont egy olyan erős törzsanyagot kaptunk, ami inspirálólólag hatott a többiekre, a fiatalokra is. Keserű llonától Pinczehelyi Sándoron keresztül a korábban is beadó Fehér Lászlóig sok nagy művész nevével találkozhatott így a közönség. Nyilvánvalóvá válhat mindenki számára, hogy érdemes munkákat beadni, mert a legnagyobbak is itt vannak. Újra presztízsé lehet a biennálénak. Bár azt nem tudom, hogy ez a presztízs az országos vérkeringésben pontosan mit jelentett régen, a hatvanas-hetvenes években; milyen szerepük volt akkoriban ezeknek a seregszemléknek az országos képzőművészeti életben. Ha ezek a tárlatok valóban komoly szellemi erőt jelentettek a modern művészet elmúlt félévszázados történetében, akkor ezt nekünk vissza kell nyerni; ha nem így volt, akkor ezt nekünk föl kell építeni. Vannak szakmai dilemmák, viták is az ilyen típusú tárlatok megrendezésével kapcsolatban: óriási divat volt Magyarországon az ötvenes évektől a nyolcvanas évek végéig seregszemle jellegű kiállításokat rendezni; majdnem minden komolyabb városnak és majdnem minden műfajnak volt egy ilyen seregszemléje. Később elsősorban pénzügyi okok miatt több megszűnt ezek közül. Ami a szegedi biennálék mellett szól: a képzőművész szakma nagyon is számon tartja, a szakmai reflexiókban is az jelenik meg: bezzeg a Múcsarnok nem vállalja fel, pedig neki kellene. A REÖK persze nem tudja átvállalni a Múcsarnok szerepét és nem is akarja, hiszen az egy országos intézmény, a kortárs magyar kultúra egyik zászlóshajója. A REÖK a megörökölt feladatát szeretné jól csinálni, de most az út kezdetén tartunk, ahogy a művészet változik, a kiállításoknak is változniuk kell. Nem vagyok elégedett azzal, ahol most tartunk, további lépésekre van szükség. Ebben az esetben biztos vagyok benne, hogy a fontolva haladás tűnik célra-vezetőnek.

– *Milyen a szakmai visszhangja a REÖK törekvéseinek?*

– Ez egy bonyolult, komplex kérdés. A REÖK, mint regionális galéria viszonylag előkelő helyen beintegrálódott a magyar képzőművészeti intézmények közé. Persze nem olyan hatalmas a konkurencia, noha azért van jó néhány olyan intézmény az országban, amelyik versenyezhet egymással. Készítettünk nem feltétlenül szakmai fölméréseket is arról, hogy mennyire ismerik és mit jelent a közönségnek a REÖK neve. Azt lehet mondani: országosan egyre jobban ismerik. A Lennon-kiállításunk például nemrégiben Pécsre ment tovább, a Marilyn Monroe-tárlatunkat is vinni szeretnék tovább. Egyre több olyan tárlatunk jön létre, ami később szinte vándorkiállítássá válik. Az intézmény szakmai megítélése sem rossz. Amikor az év elején felhívtak Baán Lászlóhoz, hogy a Nemzeti Galéria kapcsán tárgyaljunk, láthatólag az elit mezőnyt hívták meg, és abban a REÖK is benne volt. Azt látom, hogy az országos szakmai szervezetek is egyre inkább számolnak velünk, a MAOE is megkeresett a Nemzeti Szalon

kapcsán, tavaly pedig a Képző- és Iparművészek Szövetségével is csináltunk közös tárlatot. Tárgyalunk egy izgalmas kínai kiállításról is. Egyre több jelentős kortárs művész keres meg bennünket, szinte válogathatunk a jobbnál-jobb kínálatból. Ennek ellenére nem adom föl azt a jogomat sem, hogy én is vadásszak a kínálatból. Nulláról indulva azért öt év egy galéria életében rövid történet, hiszen először föl kell építeni. Azt gondolom, a stabil szakmai alapok megvannak. Azt is látjuk, hogy a REÖK képzőművészeti értelemben már az akciórádiusának határán van. Ezeket a kiállításokat, amelyeket eddig csináltunk – hacsak nem jön egy még nagyobb gazdasági válság – a jövőben is létre tudjuk hozni.

– Mennyire határozzák meg művészeti vezetőként terveit az anyagi lehetőségek?

– A galéria stabil fönntartását a város állja a költségvetéséből; Bátyai Edina igazgató asszony pedig minden tőle telhetőt, néha talán még annál többet is megtesz a zavartalan működés érdekében. Eddig meg tudtuk valósítani azokat a kiállításokat, amelyeket szerettünk volna. Hozzáteszem: az évek során kitapasztaltuk, mi az, ami megvalósítható, azaz eleve nem álmodunk olyat, amit nem tudunk megcsinálni. Ismerve a gazdasági helyzetet, az anyagi viszonyokat, egy-egy kiállítás létrehozásának költségeit, sokkal nagyobb léptékű tárlatokat nem tervezünk. Például amikor pár évvel ezelőtt úgy tűnt, hogy valamilyen ok miatt mégsem tudja bevállalni a Szépművészeti Múzeum a Botero-kiállítást, az osztrák kurátor hölgy engem is fölhívott: a magyar ismerőseitől azt hallotta, ha a Szépművészeti nem vállalja a kiállítást, a REÖK-ben is jó helye lenne. Megtisztelőnek tartottam az ajánlatát, de rögtön közöltem, hogy a mi költségvetésünk nem bír el egy nagy Botero festészeti tárlatot. A Rembrandt-kiállítás megrendezésekor a bemutatott rézkarcok mellé szerettem volna elkérni a bécsi Kunsthistorisches Múzeum hamis Rembrandt-gyűjteményét, mert eredeti Rembrandt-festmények kölcsönzéséről nem is álmodhattunk. Hiába volt szakmai kapcsolatom a bécsi múzeummal, nem sikerült megszereznem az anyagot. Óriási ezeknek a kiállításoknak a biztosítási díja. A Picasso és a nemzetközi avantgárd című grafikai kiállításunkat egyetlen Picasso-festménnyel és nyolc tányérral egészítettük ki; a hetvenes évek elejéről származó, 3 millió euróra értékelt kései festményt – amelyhez hasonlót Picasso elég sokat készített – csillagászati biztosítási összegért tudtuk csak megkapni a Ludwig Múzeumból. Nemzetközi szinten, a legnagyobb mesterek életműve tekintetében mi nem tudunk labdába rúgni – magyar festészetben igen. Ez lenne a jövő. Régóta nagy vágyam, hogy nemcsak a kortárs festészetből kellene olyan nagy életmű-kiállításokat rendeznünk, mint amilyen például Csáki Róbert tárlata volt, hanem a klasszikus magyar festészetből is. Mondjuk az 1945 utáni magyar festészetben, amit még a Nemzeti Galéria sem nagyon vállal föl. Például Kondor Bélát a KOGART vállalta föl, nem a Nemzeti Galéria. Szőnyi István halálának 50. évfordulója 2010-ben úgy múlt el, hogy Magyarországon nem volt egy valamirevaló, említendő életmű-kiállítása. Komoly katalógussal, monográfiával előkészített, 150–200 festményből álló életmű-kiállításokra a REÖK kiválóan alkalmas lenne. A két szint, a sok kiállítóterem és a megfelelő nagyságú felület tudna versenyezni sok más intézménnyel. Óriási lehetőségeink vannak ezen a téren, amit eddig még nem használtunk ki. Vannak a 20. századi magyar festészetnek olyan izgalmas, nagyszerű egyéni-ségei, akiket a nagyközönség kevésbé ismer. Ezeket a fehér foltokat kellene föltérképezni. Ezek a kiállítások sem olcsóak, de mégis sokkal kevesebbe kerülnek, mint idehozni egy komoly, nagy festészeti kiállítást külföldről. Ahhoz az éves költségvetésünk többszörösére lenne szükség.

– A szeptember közepén zárult Marilyn Monroe tárlat miatt kapott néhány maliciózus megjegyzést. Mi a hozadéka a nézőszám-rekordokon kívül az ilyen típusú kiállításoknak?

– Számomra ez a tárlat volt a határ, ameddig elmehetünk. Sok dilemmát, fejtörést okozott, hogy bevállalhatjuk-e. Nem azért, mert rossz lett volna. Az intézmény hivatalos megnevezése: Regionális Összművészeti Központ – ha egy klasszikus képtár lenne, akkor lehet, hogy nem is vállalkoztunk volna a Monroe-kiállítás befogadására. Az összművészeti jellegbe viszont bele kell, hogy férjen egy tárlat a halálának 50. évfordulóján a 20. század egyik legnagyobb filmszínészeéről. Marilyn Monroe-ra mint jelenségre lehet rosszat vagy jót mondani, lehet őt szeretni vagy nem kedvelni, de az biztos: ma is reflektálnak rá, foglalkoznak vele, és nem csak Andy Warhol és a pop-artos művészek. Könyvek jelennek meg róla, vetítik a filmjeit, gyűjtői vannak. A kiállításunk kurátora, Ted Stampfer német magángyűjtő nyolcszáznál több Monroe-hoz fűződő tárgyat birtokol. Világszerte az ilyen típusú tárlatok fölfutása tapasztalható, például tavaly Rómában, az Ara Pacis Múzeumban Audrey Hepburn személyes tárgyaiból készítettek sikeres kiállítást. Ha ők megtehették, akkor nekünk sem esik le a karikagyűrű az ujjunkról, ha néha egy-egy ilyen anyagot is bemutatunk. Az öt éves születésnapunkra szerettünk volna egy bulvárosabb kiállítást, aminek nincs köze a képzőművészethez. Bár számomra erősen tárgyfetisista jellege is van, úgy találtam, hogy kulturáltan installálható, kiállításként fölépíthető. Hogy a szellemi és szakmai hozadéka mi, az persze egészen más kérdés. Hogy nagy közönségsiker lesz, azt sejtettük, és az ezzel kapcsolatos várakozásaink be is igazolódtak. Ráadásul kapcsolódó kamarakiállításként a Kossuth-díjas szobrászművész, Gulyás Gyula nyolcvanas-kilencvenes években született pop-artos beütésű plasztikáit is bemutatottuk, melyekkel reflektált a Monroe-jelenségre. Annak idején ez az anyag nagy reveláció volt, a szakmai sajtó fölkapta, sokan foglalkoztak vele.

– A vizuális nevelés terén mit sikerült elérniük, milyen terveik vannak?

– Bátyai Edina javaslatára elindítottuk a vizuális neveléssel kapcsolatos programjainkat, de ez egy nagyon hosszú távú befektetés. Van egy Gyerök Körünk óvodások számára. Hétről hétre több csoport is érkezik: megnézik a kiállításokat, múzeumpedagógiai foglalkozást tartunk számukra, amelyek közelebb hozzák őket a művekhez. Olyan kreatív feladatokat is kapnak, amelyek fölkelthetik bennük a vágyat az alkotásra. Iskolás, középiskolás és egyetemista csoportokat is szeretnénk indítani, mert tovább kell lépnünk ezen a téren is. A kortárs képzőművészetről felnőttek számára REÖK-szabadegyetem beindítását is tervezzük neves szakemberek bevonásával. Szeretnénk bepillantást engedni ezzel a képzőművészeti élet kulisszái mögé.

– A kiállításokon kívül közel nyolcszáz más művészeti rendezvényt is tartottak az elmúlt öt évben; mennyire lehet ezeket a galéria működésének zavarása nélkül ilyen számban a jövőben is megszervezni?

– A REÖK-ben a fő csapásirány a képzőművészet, hiszen a terek erre lettek megépítve, beinstallálva – és nincsenek is olyan hatalmas tereink, ahol nagyobb tömeget tudnánk fogadni. Legfeljebb 100–120 fős közönséget tudunk befogadni egy stúdiószínházi produkcióra vagy egy koncertre. Mindenesetre megpróbáltunk mindent kihozni az épületből, amit csak lehetett, talán még többet is. Azóta az ezzel kapcsolatos szakmai vitákat lefolytattuk és a helyükre kerültek a dolgok. Könyvbemutatókra, közönségtalálkozókra továbbra is van mód, akár a szabadtéri előadásaihoz, akár a kiállításainkhoz kapcsolódva. Emlékeztet beszélgetéseket

tartottunk műgyűjtőkkel, például a Bodnár Zoltánnal és a Kovács Gáborral megrendezett találkozó iránt óriási volt az érdeklődés.

– *Ha szabadon engedhetné a fantáziáját, nem kellene az anyagi korlátokkal törődnie, milyen kiállítást rendezne legszívesebben a REÖK-ben?*

– Csinálnék például egy Patrona Hungariae-kiállítást. A Napbaöltözött Asszony egyébként a doktori témám is. Ennek a tárlatnak megvalósításához nem lenne szükség olyan hatalmas költségvetésre, mint mondjuk egy Rembrandt festészeti tárlathoz, de azért komoly összegbe kerülne. Középkori oltároktól kezdve a Mátyás-kori pénzerméken keresztül a Mária Terézia-korabeli hadi zászlókig, fegyverekig és üveg poharakig nagyon sok mindent be lehetne mutatni egy ilyen izgalmas, nagyszabású kiállításon. Meg lehetne mutatni vele azt is, hogy a 15. századtól a 18. századig milyen módon ágyazódott be a magyar kultúrába, a nemesi nemzet gondolkodásába, történetileg, közjogilag. Nem a toposz jellege vagy politikai kifordítása érdekel, hanem az, hogy a Napbaöltözött Asszony, a Patrona Hungariae képzőművészeti ábrázolásokban hogyan jelenik meg a különböző korokban. Pázmány Péter Kalauzának első és második kiadásának címlapjától kezdve milyen szisztematikusan építették fel például a jezsuiták előtt az alsóvárosi szalvatoriánus ferencesek a Napbaöltözött Asszony kultuszát. Óriási szervezőmunkát igénylő kiállítás lenne ez, hiszen nemcsak a magyarországi kollégáimat kellene megkeresnem, hanem a környező országokban élőket is, de legalábbis Románia, Szlovákia és Ausztria múzeumait biztosan. Költséges dolog lenne a műtárgyak biztosítása és szállítása is, de úgy érzem, egy ilyen tárlat országos szakmai figyelmet keltene. Az is lehet, hogy a közönség számára talán nem is lenne annyira izgalmas. Annak idején a szakdolgozatomat is az alsóvárosi Napbaöltözött Asszony kegypoltárképről írtam az ELTE művészettörténet szakán. A Patrona Hungariae egy korszakokon átívelő, hihetetlenül komplex, szinte már átfoghatatlan téma, amihez szükség van a művészettörténeten kívül a zászlótan, a numizmatika, a heraldika ismeretére, néprajzi, jog- és köztörténeti, teológiai és dogmatikai ismeretekre. Egy ilyen komplex kiállítás azt is érdekesen bemutatná, hogyan szívárogt le a nagypolitika és a grand art hatása a mindennapokba, azaz az oltárképek ábrázolásai az egyszerű met-szetes könyveken és a vallásos ponyván át hogyan jutnak el a zarándoklaton adott búcsúcé-dulaszerúségekig és a hétköznapi élet tárgyaiig.

– *Csáki Róbert festőművésről két reprezentatív album is megjelent, amelynek bevezető tanulmányát ön írta. Mennyire tartja fontosnak, hogy az oktatás és a kiállításszervezés mellett rendszeresen publikáljon is?*

– Azóta már Fischer Ernőről is írtam egy hasonló méretű tanulmányt. Fontos lenne, hogy többet publikáljak, de az elmúlt évtizedem elég sűrű volt a szakmai feladatok tekintetében, így írásra elég kevés időm maradt. A REÖK művészeti vezetői posztját azzal a feltétellel vállaltam el, hogy az egyetemi oktatói állásomat nem szeretném föladni, de még szüneteltetni sem. A nagy, összegző írások sokkal jobban érdekelnek, mint a kisebb tanulmányok, készül is már egy kötetem épp a Patrona Hungariae és a Napbaöltözött Asszony témakörben. Közben a munkaidőm jelentős részében elsősorban kortárs művészettel foglalkozom, a szabadidőmet egészen más korszakokkal töltöm. A szaklapokban való folyamatos jelenlétnél talán jobban érdekel, hogy időnként itt is, ott is egy-egy kidolgozott tanulmány erejéig nyomot hagyjak.

– *Hogyan lehet megtalálni a helyes arányt a szegedi képzőművészeknek adott bemutatkozási lehetőségek terén?*

– Az alapl dilemma az: van egy kulturális intézmény, amelynek a képzőművészet a legfőbb profilja, és szeretne ezen a téren eurorégiós vezető szerepet is betölteni, akkor sokszínű kiállítási koncepciót kell, hogy kialakítson. Soha nem volt vita arról a várossal és a menedzsmenttel sem, hogy a Szegeden élő képzőművészeket is valamilyen szinten képviselnünk kell. Már az első Kortárs Szeged kiállításunk is ennek a deklarációja volt. Azonban azt is látjuk, hogy abba a sokszínű koncepcióba, amit kitaláltunk, nem illik bele, hogy folyamatosan legyen a helyi művészeknek kiállítása. Ez is lehetne egy reális koncepció, de akkor nyilvánvalóan a körtöltésen kívül nem lennénk igazán érdekesek, és az akciórádiuszunk sokkal kisebb lenne. Ez nem a szegedi képzőművészet lebecsülése, egyszerűen a vidéki városokban általában így gondolkodnak. Nagyon sok alkotó él Szegeden, az már más kérdés, hogy ki az, aki egy bizonyos országos szakmai nívót is megüt. Tudom persze, hogy ez is vitatható dolog. Ha valaki meri vállalni annak az ódiumát, hogy ő majd eldönti – márpedig bizonyos funkcióban lévő emberek kénytelenek eldönteni –, akkor aki nem kedvezményezettje a döntésnek, az megtámadja a döntést meghozót. Hogy jön ő ahhoz, hogy dönthessen? Milyen szakmai premisszák alapján lehet ítéletet mondani? Ebből gyakran származnak személyes, emberi konfliktusok, ezeket a helyükön kell tudni kezelni. Mivel feszített munkatempót találtunk ki a REÖK-nek, azt mondtuk: évente egy-két nagy szegedi kiállítást rendezünk. Mivel nem lehet igazságot tenni, hogy mikor, ki következzen, ezért megpróbáljuk az épp kerek jubileumot ünneplő jelentős szegedi képzőművészek életművét bemutatni. Erre elsősorban a 60. és a későbbi kerek születésnapok alkalmasak. Zoltánfi István, Vinkler László, Lázár Pál és Fischer Ernő esetében posztumusz életmű-kiállítást rendeztünk. Pataki Ferenc, Sinkó János, Aranyi Sándor, Kalmár Márton, Fritz Mihály és Németh György születésnapját sikerült megünnepelnünk egy-egy nagyobb tárlattal. Harminc-negyven alkotást bemutató kamarakiállításokra szegedi fiatalok esetében is van mód, minden évben legalább kettőt-hármat rendezünk is; az utóbbi években már az aulát is használjuk erre a célra. A külföldiek tárlatai és a nagy nyári sereg-szemlék az év nagy részét lefedik, nagyon pontosan ki kell számítsuk, hogyan tudjuk az egyes tárlatokat szinte besuszterolni a naptárunkba. A szegedi művészek közül vannak olyanok, akik progresszivitásuk vagy szakmai tudásuk, minőségük alapján elfoglalnak valamilyen helyet az országos képzőművészetben; véleményem szerint egy REÖK szintű intézménynek elsősorban az ő életművük föl vállalására kell törekednie. Ez egy közintézmény, amelynek nem a szegedi művészek, hanem a közönség szolgálása a legfőbb feladata. Ez a kör pedig sokkal nagyobb, mint a szegedi alkotóké. Egy kurátornak a saját szakmai önbecsülésére is gondolnia kell, azaz meg kell válogatnia, hogy kivel tud együtt dolgozni, kinek a művészetét tartja fontosnak, megfelelő minőségűnek. Egy színházat vezető főrendező is többnyire megválogathatja, hogy kivel szeretne dolgozni, és ennek a döntésnek mindig vannak áldozatai is. Néha olyanok is, akik egy másik rendezőnél nem lennének azok. Nálunk is lehet ilyen. Szegeden és környékén kétszázvalahány képzőművészt tartanak nyilván; rögtön belátható, ha mindenkinek egy-egy kiállítást szerettünk volna rendezni, az ötödik születésnapunkat is úgy ünnepeltük volna, hogy még a lista felén sem jutottunk volna túl. Ugyanakkor a statisztikáink azt mutatják: a kiállításaink több mint 30 százaléka valamilyen módon Szegedhez, szegedi művészekhez kötődik. Arra is gondolnunk kell, hogy ahol Rembrandt, Picasso, Hundertwasser és

Warhol munkáit is bemutatjuk, nem állíthatunk ki akármilyen minőséget. Vállalnunk kell egyfajta szakmai mércét.

– *Most milyen kiállításokra készül?*

– K-Arts címmel rendezzük meg az ősszel a KÉSZ-cégcsoporthoz kötődő kortárs művészeti gyűjteményből készülő festészeti, grafikai, plasztikai tárlatot. Az év végén mutatkozik be a rendszerváltáskor elsők között alakult Várfok Galéria, amely európai nívón működik. Szalóky Károly nemcsak üzletemberként, hanem nemes mecénásként is dolgozik, és a gyűjtői körét is építi. Az elmúlt húsz évben hatalmas kollekciót gyűjtött össze munkatársaival – ebből egy válogatást szeretnénk bemutatni, melyben az olyan klasszikus mesterektől, mint például Rozsda Endre egészen Picasso élettársáig, Françoise Gilot festőnőig sokféle művész munkáját kiállítjuk. Mindig törekedtem arra, hogy ne csak a közintézményekkel, hanem a magánszférával is legyen kapcsolatunk. Egy Németországból érkező kollekcióval Joan Miró grafikáit mutatjuk majd be 2013 elején. Szeretnénk a Bázelen élő magyar magángyűjtő, a jövőre 90. születésnapját ünneplő László Károly legizgalmasabb műtárgyait is bemutatni. Nemcsak a 19–20. századi magyar festészetet, hanem a klasszikus avantgárd legnagyobb mestereit is gyűjti, sőt vannak távol-keleti műtárgyai is, roppant széles spektrumot fog át a kollekciója. A következő évben szeretnénk több rangos fotókiállítást is szervezni, mert ez a műfaj nyitásunk óta mindig nagyon sikeres volt. A fotónak hatalmas fölfutása van a világban, és a magyar fotográfiában hatalmas potenciál van. A klasszikus fotográfiát már kezdjük ismerni, a kortársat még kevésbé – mi mindkét irányba szeretnénk nyitni. Ha hatalmas pénz szakadna ránk – ami természetesen nem várható –, akkor lehetne nagyobb terveket is szövögetni a külföldi nagy mesterek más jellegű műtárgyainak bemutatásával kapcsolatban is.

– *Sok kortárs külföldi képzőművész is megfordul a REÖK-ben például a testvérvárosok – Cambridge, Darmstadt, Turku, Temesvár – szokásossá lett bemutatkozása kapcsán is és a szegedi alkotókkal ápolta kapcsolataik révén is. Milyen véleményeket fogalmaznak meg a galériával kapcsolatban?*

– Van egy óriási előnyünk: először mindenki a Reök-palota homlokzatával szembesül. Ez egy markáns szecessziós épület, talán az egyik legszebb Kelet-Közép-Európában, és az emberek többsége szereti a szecessziót. Az első benyomás mindig nagyon sokat számít. A vizualításra érzékeny képzőművészek el vannak ragadtatva az épülettől, majd belépve az intézmény fölszereltségétől és az emberi kapcsolatoktól is. Kollégáimmal mindent megteszünk, hogy jó vendéglátók legyünk. Minden külföldi kiállító művésztől csak jó visszhang érkezett eddig hozzánk. Érdekes számukra a REÖK különös koncepciója: az, hogy a város központjában egy egykori szecessziós magánpalota képzőművészeti intézménnyé lett. Amikor látják, hogy Rembrandt, Picasso, Warhol műveiből is rendeztünk kiállítást, meglepődnek, mert nem ez a kép él bennük Magyarországról, furcsállják, hogy egy számukra kisvárosnak tűnő vidéki településen ilyen izgalmas képzőművészeti élet létezik. Nyilván, ha a Velencei Biennále vagy a kasseli Documenta kurátorai jönnének el, egészen más lenne az ő fókuszuk. Én ugyan szegedi vagyok, de mindig fontosnak tartottam, hogy a REÖK mint intézmény távol tartsa magát a provincializmustól. Van persze a provincializmusban egyfajta értékelhető bumfordi báj is, de aki ebbe a világba született, majd távolabb került innen, és más szellemi magasságokból is tudja nézni a várost, annak – és szerintem sokan gondolkodunk így Szegeden – a saját területén, a saját eszközeivel küzdenie kell a provincializmus ellen.